

319.508

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

Ethnographic Horizons

2009
4. szám

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györfly István Néprajzi Egyesület folyóirata
XVIII. évf. 2009. 4. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)

Szerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság elnöke
UJVÁRY ZOLTÁN

A szerkesztőbizottság tagjai
BÁRTH DÁNIEL, FATA MÁRTA (Tübingen), KESZEG VILMOS (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT
(Salánk/Beregszász), LAJOS VERONIKA (Debrecen/Iasi), LÁBADI KÁROLY, LISZKA JÓZSEF
(Komárom), VIGA GYULA

Szerkesztőségi titkár
KOVÁCS LÁSZLÓ ERIK

Olvasószerkesztő
MAROSI JUDIT

Fordító
LAJOS VERONIKA

Angol lektor
CSONTOS PÁL

Technikai munkatárs
BIHARI NAGY ÉVA

A borító:
DALLOS CSABA

A kötet megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumi Osztály

Debrecen Város Önkormányzata

Felelős kiadó
BODÓ SÁNDOR, a Györfly István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprazilatohatar.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Tartalom

XVIII. ÉVF. 2009. 4. SZÁM

EGYESÜLETÜNK KITÜNTETETTJEI – TISZTELETADÁS

Tóth Arnold: Silling István köszöntése (2008) 5

LÁTÓHATÁR – GYÖRFFY ISTVÁN (1884–1939)

Szabó László: Tapasztalatból tudományos módszer – gondolatok Györffy István munkásságáról..... 11

SZTEREOTÍPIÁK, NEMZETI KARAKTERJEGYEK

Legyes Krisztián: Az öltözködés és a táplálkozás „hordozható imázselemei” a magyar migráns fiatalok körében..... 41

Lőkös Péter: Imagológiai vizsgálat. *Michael Lebrecht* „Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen” 94

ELBESZÉLT TEREK

Szabó Zsuzsa: Ragadványnevek Ludason – Adattár 125

Illés Gabriella: Társadalom, település, utcanév. *Utcák Bihardíószegen és Székelyhídon, „elbeszél” utcák és terek Nyíraczádon* 132

MAGUNKRÓL

Voigt Vilmos: A magyar zsidó kultúra öröksége, élő hagyományai.

A Néprajzi Látóhatár 2005/3–4. számának bemutatása. 2006. március 24.

ELTE BTK Néprajzi Intézet..... 155

Contents

Volume 18 Number 4 (2009)

LAUREATES OF OUR ASSOCIATION – HOMAGE

- Arnold Tóth: István Silling's Celebration (2008) 5

HORIZON – ISTVÁN GYÖRFFY (1884–1939)

- László Szabó: From Observations to Scholarly Methods – Thoughts about
the Achievement of István Györffy 11

STEREOTYPES AND NATIONAL CHARACTERISTIC FEATURES

- Krisztián Legyes: "Portable Image Elements" of Clothing and Nutrition among
the Migrating Young Hungarians 41
- Péter Lőkös: Imagological Investigation. *Michael Lebrecht's "Über den
National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen" – Part I.* 94

NARRATED SPACES

- Zsuzsa Szabó: Cognomens in *Ludas* 125
- Gabriella Illés: Society, Settlement, Street Name: Streets in *Bihardiószeg* and
Székelyhíd, 'Narrated' Streets and Spaces in *Nyírácsád* 132

ABOUT OURSELVES

- Vilmos Voigt: The Heritage and Living Traditions of Hungarian Jewish Culture 155

teletadas

H ARNOLD

Egyesületünk kitüntetettjei: Silling István köszöntése (2008)

TÓTH ARNOLD

Silling István

2010. szeptember 5-én ünnepli 60. születésnapját Silling István, a délvidéki magyar tudományos élet kiemelkedő egyénisége, egyetemi tanár, nyelvész, néprajzkutató és művelődéstörténész. Munkásságának méltatását azzal a hanggal indítom, amellyel a pályáját kezdő folklorista szólhat a tőle térben ugyan távoli, ám szellemiségében mégis igen közeli tanáráról. Ez a hang egyrészt az őszinte tiszteleté, másrészt a személyes ismeretség híján a tőle és róla olvasható írásokból kirajzolódó pályakép iránti megbecsülése. Az ünnevelt sokoldalú kutatói tevékenysége, a magyar kultúra ügyéért való fáradhatatlan munkálkodása az egész magyar és nemzetközi néprajzkutatás vonatkozásában tiszteletet parancsoló.

Silling István 1950-ben született a nyugat-bácskai Kupuszinán (Bácskertes), a 18. században a Felföldről újratelepitett faluban. Itt végezte az általános iskolát, majd a közeli Zomborban járt műszaki középiskolába. Tanulmányait Szabadkán folytatta a pedagógiai főiskolán, majd az Újvidéki Egyetemen szerzett magyartanári diplomát. Pályájának első állomása a tanári hivatás volt: az apatini gimnáziumban és szülőfalujának általános iskolájában tanított magyar és szerbhorvát nyelvet egy évtizeden keresztül. A néprajz és a magyar kultúra iránti mély érdeklődése már ebben az időszakban is meghatározta munkásságát, hiszen 1971-től rendszeresen publikált hazai és külföldi lapokban. Kupuszinán 1978-ban alakított meg egy néprajzi csoportot, akik vezetésével a falu folklórját és tárgyi örökségét igyekeztek megmenteni az enyészettől. Az 1991-ben megnyílt állandó helytörténeti és néprajzi gyűjtemény is ennek a munkának lett az eredménye.

Tanári évei alatt, 1983-ban írta meg az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékére magiszteri értekezését nyelvjárástanból, *Kupuszinai tájszótár* címen, sajátos palóc nyelvjárású szülőfalujának nyelvhasználati sajátosságairól. Néhány évvel később a zombori Történelmi Levéltár munkatársa lett, majd ugyanitt, a Tanítóképző Karon folytatta tanári munkáját 1995–2006 között mint tanársegéd, docens, majd egyetemi rendkívüli tanár, végül tanszékvezető. Nyelvészdoktori disszertációját (DSc) 1999-ben védte meg, ismét az Újvidéki Egyetemen, *A vajdasági magyar archaikus népi imádságok nyelvi aspektusai* címen. 2006-tól a szabadkai Tanítóképző Karon dolgozik, a Nyelv, Irodalom és Kommunikáció Tanszék vezetője, egyetemi rendes tanár. Emellett az elmúlt években rendszeresen tanított és dolgozott az újvidéki, a szegedi és a debreceni egyetemen is.

Érdeklődési területei, tudományos munkásságának fő irányai három szál mentén rajzolódnak ki, és ezt a három szálát kétségtelenül a szülőfalu (Kupuszina) és a tágabban értelmezett szülőföld (Nyugat-Bácska, illetve a Vajdaság) iránti szeretet fonja össze egységes és elszakíthatatlan kötelékké. Egyrészt a nyelvjáráskutatás, másrészt a népi vallásosság és azon belül is elsősorban az archaikus imádságok kutatása, harmadrészt a regionalitásba ágyazott történeti néprajz terén megjelent tanulmányai és kötetei egytől egyig hűen tükrözik Silling István holisztikus tudományos szemléletét. Emellett egész életművét végigkíséri a Délvidék interetnikus és interkofesszionális kapcsolathálójának sűrű szövedékében való biztos eligazodás, valamint a megértés és lényeglátás attitűdje.

Első önálló kötete, a kupuszinai népballadák és balladás dalok gyűjteménye 1989-ben jelent meg, *Ismeretlen anyám* címmel. Ezt követően a népi vallásosság jelenségei kerültek érdeklődése középpontjába, és a 90-es években sorra jelentek meg könyvei e tárgykörben, szám szerint eddig összesen hét. A *Boldogasszony ablakában* című kötete volt e sorban az első, amelyben a szülőfalu népi imádságait és ráolvasásait tárta az olvasók elé. Később a *Templomok, szentek, imádságok* tanulmánykötetében több aspektusból világította meg a vajdasági népi vallásosság különböző jelenségeit. Kiemelten az archaikus népi imádságokkal foglalkozik a *Kínján esék esete* című könyv; majd a műfaj variálódásának kérdéseit vizsgálja a *Kakasok szólnak, Máriát kiáltanak*. A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékeit dolgozza fel a *Megszentelt jeleink*. Három évtized tapasztalatait összegzi, és elméleti szempontból is alapvetésnek tekinthető munka a 2002-ben megjelent *Vallási néphagyomány* című kötete. Ezt követte a *Vajdasági népi imádságok és nyelvezetük*, amely a nyelvészdoktori disszertáció publikált változata, és amelyben a Bálint Sándor, Erdélyi Zsuzsanna, Tánczos Vilmos nevével jelezhető folklorisztikai érdeklődés mellett egy újabb aspektus, a nyelvészet is megjelent az archaikus népi imádságok kutatásában.

Míndeközben nem maradt gazda nélkül a kupuszinai nyelvjárás ügye sem, hiszen az 1992-ben megjelent *Kupuszinai tájszótár*at követően 2007-ben nap-

világott látott a *Kupuszinai nyelvjárás és szótára* is, a helytörténeti érdeklődés és a történeti néprajz jegyében pedig további két kötete született eddig, *Örökségünk nyomában*, illetve *Tegnap és ma* címmel.

Silling István nemcsak a tudományos életben, de a szélesebb értelemben vett vajdasági magyar értelmiségi közéletben is meghatározó jelentőségű személyiség. Mi sem tükrözi ezt jobban, mint az a közel harminc, különböző tematikájú tudományos és közéleti-művelődési periodika, amelyekben rendszeresen publikál magyar és szerb nyelven. Részt vesz számos néprajzi, magyarságkutató és közművelődési társaság munkájában, Néprajzkutatói tevékenységéért a Magyar Néprajzi Társaság külföldi levelező tagjává választotta, emellett a Magyar Tudományos Akadémiának is köztestületi tagja. A szabadkai Kiss Lajos Néprajzi Társaság emléklappal díjazta a vajdasági magyarok folklórájának kutatásáért.

Silling István közel négy évtizednyi munkássága: a számos kötet, számtalan tanulmány és cikk, egyetemi és konferencia-előadás, továbbá az életrajzi és bibliográfiai adatok halmaza mögött kirajzolódik számomra annak a tudósnak a képe, aki mindvégig szülőföldjében gyökerezve, annak népét és kultúráját kutatva érte el eredményeit, és aki egész életével, munkásságával felelősséget tanúsít iránta. Kívánok ehhez további töretlen munkakedvet, és jó egészséget!

Tapasztalatból tudományos módszer – gondolatok Györffy István munkásságáról

SZABÓ LÁSZLÓ

Ebben az esztendőben emlékezünk meg Györffy István születésének 125. és halálának 70. évfordulójáról. Az évfordulók, az ekkor megszorodó írások, visszaemlékezések, értékelések igen hasznosak, mert az ünnepelt személyét, életének munkásságát más-más színben és más-más oldalairól ismerheti meg az utókor, hiszen időközben megváltozott a nézőpont. Egy idő elteltével az életművet, új, addig hírül sem hallott szempontok szerint kezdik értékelni, s arra kíváncsiak, hogy az új kérdésekre, más szemléletben gyökerező gondolatokra ad-e és miként ad választ az ünnepelt életműve. Azt kérdezik tőle akaratlanul is, érvényesek-e még egykor csillogó értékűnek tartott megállapításai, folytatható-e gondolatainak sora, ad-e még va-

lami hasznosíthatót egy későbbi kor számára? Avagy lezárult-e már életműve, beépült kora és korát követő időszak eredményeibe, s új tanulságokkal már nem szolgál. A jubileumi megemlékezések mindenképpen szükségesek, hiszen akár adnak még ösztönzést, akár nem, részei a múltnak, hozzájárultak a jelen állapot, gondolkodás kialakulásához, s nem hagyhatjuk feledni az egykori tevékeny embert. Ha ma a nagyközönség nem is olvassa Gyöngyösi István eposzait, Besenyei György prózáját, nem kerülnek színre a Kisfaludy drámái sem művelődéstörténetünkben betöltött szerepükkel minden, a magyar kultúrát tisztelő és szerető ember tisztában van. A jubileumi ünnepségeken gyűjtött tüzek, ha kihunynak, megmaradt hamvában gyakran felfedezünk egy-egy kiolvadt, olykor csak borsó-

nyi nemesfémeket, amelyet ismét megcsillogtathatunk, felfényezhetünk, s bizvást mondhatjuk, haszonnal járt fáradozásunk. S ahogyan bölcsen mondja egyik ismert közmondásunk: *Néha a száraz fa is kizöldül.*

Györfy Istvánnak és munkásságának valójában nincs szüksége jubileumra. Főként nem kell küzdenie a feledés ellen, hiszen nemhogy kizöldülésére kellene vární, de azt látjuk, hogy a beért termés mellett nemcsak virágok, de alvó termőrügyek is kiágaznak a fatörzsből. Úgy is mondhatnánk, hogy elevenebben él közöttünk ma is munkásságával, közreadott gondolataival, sőt emberi példájával is, mint sok kortársunk. Szinte naponta kell választ adnia a magyar nép mai kutatóinak az általa feltett kérdésekre. Szükséges mérlegelni, vitatkozni, elutasítani vagy elfogadni, folytatni vagy kizárni számos jelenlévő gondolatát, megállapítását. S mindez nem azért van, mert halála óta még csak hét évtized múlt el, s alig több mint száz esztendeje látott nyomdafestéket első írása, a most hatvan év feletti generáció szüleinek kortársa, sokaknak személyes ismerőse volt, hanem mert gazdag életművének, sokoldalú tevékenységének, szervező munkájának lényege, termékeny gondolatisága e hetven év alatt egy percig sem szűnt meg eleven életet élni, hatni, s munkára serkenteni.

A jubileum számára, mint emberre és életműve sorsára nézvést mégis hasznos. Az ilyenkor nagyobb számban megszületett írások újra meg újra felkeltik a következő generációk érdeklődését, számukra is élővé teszik, s mindig találnak néhány újabb rejtett, olykor csak csírájában meglévő gondolatot életművében. Apró kövek, kiegészítő díszítmények ezek az állandóan épülő magyar néprajztudomány katedrálisában, ám mégis újak, addig nem méltatottak. Alkalmasak arra, hogy a változó új irányok fényében meg-megcsillanjanak, s a frissesség érzését keltsék.

*

Ahhoz, hogy egy jelentős életmű megszülessék, majd mint sokat ígérő fa szárba szökkenjen és gazdag termést is hozzon, természetesen fontos az, hogy a mag jó minőségű, egészséges termést ígérő legyen; megfelelő összetételű, sok tápanyagot tartalmazó és jól megmunkált talajba kerüljön; gondosan ápolják és védjék; kellő időjárási viszonyok között nevededjék; megfelelő növénytársulás vegye körül.

A jó minőségű, összetett genetikájú, egészséges termést ígérő mag adva volt: a Partiumból elszármazott, Nagykovácsba került ősök már származási helyükön is sokirányú genetikai kapcsolattal rendelkezhetek. A Partium népessége fekvése és mozgalmas történeti sorsa miatt is igen összetett. Ha vissza tudnánk a szálatat gombolyítani, erdélyi székely, szatmári, szilágysági, bihari magyar, s talán más nemzetiségű elem is fellelhető lenne. A Kunságba költözve pár emberöltő alatt

igazi kunokká, törzsökös sárréti és Tisza-vidéki magyarokkal keveredett karcagiakká váltak, s a különös összetételű és sorsú népközösségnek munkájuk és életvitelük miatt megbecsült, rangos tagjai lettek. Sokat ígérő és jó minőségű vetőmag ez.

Ha magát a vízjárta, majd elszikeseedett, fátlan és kiszáradt, kemény munkával termőre fordítható vagy szilaj állattartással hasznosítható vidéket mint jó magot befogadó földet tekintjük, első pillanatra fel kell kapnunk fejünket: ez lenne a jól megmunkált és a nemes magot befogadó, ízes gyümölcsöt sejtető televény? Vagy az e földet birtokoló félig pogány, félig keresztyén, puritán, rideg embertípust kitermelő társadalom a növekedést ösztönző, jó gyümölcsöt ígérő termőtalaj? Igen, ez. Az ilyen természeti és emberi talajban termő fává nevelkedő növénynek igen mély gyökeret kell eresztenie, hogy megfelelő tápanyagot, egyenletes nedvességet találjon. Igen erős rostokat, szíjas ágakat kell a föld felett növesztenie, hogy a természet és az ember okozta viharokkal megküzdhessen.

A gondos ápolás, védelem nem áll másból, mint a küzdelemre nevelésből, a munkába törésről, a körülményekkel való megbirkózásról azzal a közösséggel a háta mögött, amely támaszt, segítséget ad, de normái szerint követel, s ha kell, büntet is. Gondoljunk csak az általa is sokszor elmesélt, nélkülözésekkel teli tanyai tél kíméletlenségére, amely messze meghaladta az addig végzett serdülőkori kemény paraszti munkáét, melyben addig is része volt, s az ezt megelőző, majd követő apai szankcióét, a tanulás lehetőségének kizárását. Ez az „ápolás”, ez a „védelem” kemény, de jó iskolája volt a tanulni vágyó, később néprajzkutatóvá vált fiatalembernek.

A kellő időjárási viszonyok között való nevelkedést a család, a tanulás, a munka és az egész nemzet történetének és az ő életében bekövetkezett nagy fordulóit jelentették. Hiszen a családban mind a kézművesmesterséggel, mind a paraszti élet, munka és erkölcs lényegével és gyakorlatával megismerkedett. Nagy legény koráig tartó tanulás, a hagyományokba való belenevelődés volt ez. A legfogékonyabb korban kapta meg a családtól, városa közösségétől a kutató számára később nélkülözhetetlen ismereteket, életszemléletet. Diákkorában pedig az egész Kárpát-medence népéletének megismerésével szembesíthette ezeket. A Tátrától az Adriáig, a nyugati végektől a Kárpátokon kívül élő csángókig többnyire gyalogosan, fogaton megtett útjai, a különböző magyar és nemzetiségi népcsoportokkal való találkozás, hosszabb-rövidebb ideig való velük élés mind részévé és alapjává lett későbbi átfogó szemléletének, akár hivatkozott ezekre konkrétan, akár nem. Ha valaki teljes súlyával fogta fel nemzetünk már-már végzetes tragédiáját, Trianont, akkor az csak ő lehetett. Ő tudta csak igazán teljes nagyságában felfogni a veszteséget, hiszen már ismerte a még meglévő egészet, s nemcsak térképről, könyvekből, hanem személyes élménnyel is átítatva. Ő, aki előbb még a béke, aztán a háború embertelen viszonyai között is tanúja lehetett nemzete küzdelmének és helytállásának. Ez ad később nemzetmentő, nagyra törő, ellenállásra serkentő

és megoldást kínáló terveinek hitelt. Ő az, aki elsőik között találkozik az egykével, a paraszti világ pusztulásával, s lép fel ellene, majd tesz javaslatot emlékirat formájában is. Személyesen ismerte a magyar társadalom kiemelkedő egyéniségeit a gróf miniszterelnöktől és körétől a középosztályon át a vidéki és falusi hivatalnokokig, azokig, akik a népet, a parasztságot kellene, hogy felelősen irányítsák és kormányozzák. Személyében is érinti ezért valamennyi intézkedésük, eljárásuk, a lehetőséget elszalasztott vagy a történeti helyzetet, a gondjaikra bízott népet meg nem értő intézkedésük. Ezt nevezem én a mindig jókor, idejében jött klimatikus változásnak, fronthatásnak. S tudjuk, hogy mindezek tanulságait nemcsak levonta, de munkásságába, társadalomszemléletébe be is építette. Nemcsak Trianont élte és szenvedte meg maga is, nemcsak az első világháború törte ketté pályája szépen ívelő vonalát, hanem megérte, hogy újabb világégés fenyegette a világot, mégpedig úgy, hogy felvillanó rémképei, a német veszedelem villáma épp szomszédunkban csapott le, s szereterepülő égő forgácsai hazánkban is lecsapódtak. Tartott a német veszedelemtől, a hazai svábok fellázításától, s magától egy mindent tönkre tevő újabb háborútól. Más szóval és röviden a kor kihívásaira megkísérelt tudományosan megalapozott választ is adni.

Míndehhez pedig társak is kellettek: ez az élő fának a kellő növénytársulásban való megjelenése. Nagy áldása volt a sorsnak, hogy a hasonló szellemek találkozhattak, egymás elképzeléseit serkenteni tudták, s a kor bővelkedett a tehetségekben. Szinte hihetetlen azoknak a szellemi nagyságoknak a névsora, akiket – csak a legnagyobbakat és a humániákban jeleskedőket tekintjük – számba kell vennünk. Györffy István 1884-ben született. Előtte születtek, s kortársaik voltak, személyes kapcsolatban álltak vele: Gombocz Zoltán, Domanovszky Sándor (1877), Horváth János (1878), Teleki Pál, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső (1879), Bartók Béla, Munkácsi Bernát, Ady Endre, Medgyessy Ferenc (1881), Kodály Zoltán, Viski Károly (1882), Szekfü Gyula, Babits Mihály, Kós Károly (1883), majd születését követő néhány évben: Kosztolányi Dezső, Hóman Bálint, Fülep Lajos (1885), Pais Dezső, Csüry Bálint (1886). Elgondolható, hogy ez a környezet, ez az egymással összefonódó, sokszínű növénytársulás milyen szellemi pezsgést idézett elő, mekkora rendet kaszállhatott volna, ha Trianon határvonása nem korlátozza őket. Az alkotó munka helyett az új helyzetben megvalósítható és a nemzet érdekét szolgáló, tudományos megalapozottságú célok kijelölése vált szükségessé, s erre sok energiát kellett elpazarolniuk. Nem voltak olyan szerencsések, mint az előttük járó nagy generáció, amely megérhette, hogy munkássága beérhessen, épp a millennium idején, tehát Györffy István generációjának indulásakor letehesse az asztalra nagy és összegző munkáit, lezárhasson egy korszakot. Györffynek generációjának eszmélése idején születik meg az ezredéves országban egy újabb tehetséges nemzedék, amelynek legjelesebb képviselői majd az ő tanít-

ványainak vallva magukat tovább gondolják a tőlük tanultakat, biztosítva a magyar tudomány életének folytonosságát.

Megkísértem eddig megindokolni, hogy miért szükséges e nevezetes évben Györffy István munkásságát, munkásságának egészét ismételten felidézni és áttekinteni. Másfelől egy szimbólumba sűrítve igyekeztem összefoglalni a róla szóló, eddig született írások lényegét. Ha ezt figyelemmel és elgondolkodva olvassuk, azt is megérthetjük, hogy miért tekintik őt a hazai néprajzkutatás igazi megteremtőjének, vezéralakjának. Olyannak, akit a magyar szellemi élet legnagyobbjai közé kell sorolnunk.

*

A magyar tudomány sohasem volt híjával jól képzett, széles látókörű és tehetséggel is megáldott kutatóknak. Hogy nem hatottak valamennyien kellően, nem mindegyikük teremtett maga körül igazi szellemi pezsgést, nem alapított iskolát, s a haza, az ország javára nem tudták kamatoztatni valamennyien tudásukat, ennek részben oka maga a nemzet, a haza is, mert sokszor nem tartott rá igényt, nem ismerte fel jelentőségét, nemhogy intézményesen segítette volna. Oka a közvetlen környezet is, mert nem jelentett életető közeget, nem vagy alig akadt társ, ösztönző, aki serkentette, széles körben terjesztette vagy éppen tovább vitte volna eredményeit, termékeny gondolatait. Mint korábban már erről szóltunk, Györffy István esetében szerencsére ez nem így volt. Mind a kor, mind a történelem sajátosan magyar kihívásai, mind a kortársak igen magas szellemisége szerencsésen találkozott tehetségével, alapos és magas szintű képzettségével és hihetetlen energiája miatt sok terve megvalósulását segítette megérni, s láthatta azt is, hogy majdan tanítványainak gondolatai továbbvitelére is megvan a tehetsége, képzettsége és elszántsága.

E pár soros eszmefuttatásból úgy tűnhet, nem simul bele egész természetességgel egy szókapcsolat: *alapos és magas szintű képzettségével*. Már látom az első padokban ülők kezét magasba lendülni, hogy szót kérjenek, hallom is néhány emnens tanuló közbeszólását. Azokét, akik felrótták neki az elméletekről mondott véleményét, azokét, akik azt hangoztatták, hogy nála és Herman Ottónál a hagyományban alig-alig fordult elő idegen nyelvű munka. A meddő vita elkerülése érdekében, s további okfejtésünk miatt is, magam fűzök ehhez a mondatrészhez megjegyzést.

Hogyan lett valaki tudományos eredményeket felmutató kutató, mondjuk rövidebben, tudós? Hogyan tehetett szert valaki magas szintű képzettségre egy-egy tudományban? Hogyan és kitől szerezhette meg valaki az alapos képzettséget? Hogyan a széles körű, nemzetközi színvonalú tájékozottságot és látásmódot? Magyarországon még Györffy idejében is eléggé nehezen. Főként pedig olyan tu-

domány területén, amely még akkor van születőben. Intézményei éppen akkor szerveződnek. Felsőfokú tanintézete egyáltalán nincs, sőt ezt éppen neki magának kell majd megteremtenie.

Nagyobb múltra csak a teológia és a jogtudomány tekinthet vissza. Rövidebb története mellettük még az orvostudománynak, a Festetics megteremtette agrárképzésnek, s még kisebb az inkább középfokú műszaki képzésnek. Számunkra az Osztrák Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia kínált akár ez utóbbiban is (Theresianum), illetve Bécsben, Prágában, Pesten, Kolozsváron s még néhány jeles helyen nagy múltú képzési lehetőséget. S természetesen, ha valaki megfelelő anyagi háttérrel bírt, annak Európa legjelesebb helyei is elérhetőek voltak. Sokan éltek is ezzel a lehetőséggel, fáradozásuk, anyagi áldozathozataluk eredménye be is ért. Azon tudósoknak a száma is szép, akik az egyház költségén és támogatásával szereztek meg magasabb rendű felkészültségüket. Mások viszont azt a hosszú és döcögős utat voltak kénytelenek bejárni, amit mondjuk Herman Ottó. Györffynek megadatott az, hogy a földrajzot és természetrajzot Kolozsváron és Pesten végezze el, s hallgathatta, illetve kapcsolatba kerülhetett Hermann Antallal, Erdélyi Pállal, Kelemen Lajossal, Lóczy Lajossal, Cholnoky Jenővel, Bátky Zsigmonddal.

Akik valamely egyetemre beiratkoztak, majd tudományos kutatásra adták fejüket, azoknak többnyire már előtte kialakult valamilyen határozottabb körvonalú érdeklődésük, sőt ha kellő felkészültséggel és hivatástudattal volt megáldva, már – ha tehette – válogatott az egyetemen is, törekedett egy-egy neves, a szakmában meghatározó szellemi erőt képviselő professzor óráira járni. Itt aztán az ő lelkes híve, követője lett, gondolatait, eredményeit igyekezett tovább vinni, eredményeit meghaladni. Akadtak olyanok, akik otthon kellő szellemi környezetben nőttek fel. Egy-egy vagyonosabb birtokos család, amelynek szép könyvgyűjteménye volt, széles körű műveltséget biztosított már az atyai házban. Vagy olyan pap-, tanár-, egyéb értelmiségi családból származott, ahol a családi összejöveteleken szellemi párbajokat is vívtak, s szinte kötelező volt, de legalább illet a felsőfokú tanulmányok folytatása. Ilyen indíttatásúak gyakran beiratkozván az egyetemre, ott kezdték magukat lekötni egy-egy szaktudomány mellett, váltak annak művelőivé. Lettek egy-egy irányzat, iskola hívei, megújítói, új utakra vezérlő gondolatok megteremtői. Ezidőtt nem volt ritkaság az sem, hogy – miként ez az iparosok között is kialakult rend volt – a szülők foglalkozása öröklődött tovább: pap-, jogász-, orvos-, tanár-, mérnökdinasztiák alakultak ki. Ez hasznos is volt, mert bizonyos tudás, szemlélet a családon belül öröklődött, olykor az apa mellett indulhatott meg értelmiségi pályáján az utód, némely hivatásoknál öröklődött a felszerelés, könyvanyag stb. is és segítette a pályán való elindulást. Egy szakterületen a köztisztviselőben álló szülő, nagyszülő neve eleve ajánlólevél volt, s öröklődtek a szakmai kapcsolatok is, megkönnyítve az előrehaladás útját. Szerencsések voltak azok, akik pl.

egy egyházi rend tagjaiként, neves pedagógusok javaslatára kezdtek hozzá tanulmányaikhoz az egyház támogatásával és szigorú ellenőrzése mellett. Voltak persze bizonyos kötöttségek, de a tudományos kutatást nem gátolta semmi, s majd-hogynem határa sem volt, pl. a római katolikus egyházban a nemzetközi téren való tájékozódásnak.

A magasabb fokú, alapos és széles látókörű ismeretek megszerzésének persze kétségtelenül az egyetem vagy valamely más felsőfokú intézményben való tanulás a legáltalánosabb biztosítéka. Természetesen kivételek mindig adódnak, de nekünk éppen elegendő a fentebb felsorolt számtalan út, melyet az egyéni bejárás, a tehetség mértéke, a pillanatnyi lehetőség, a véletlen még tovább színesít és bonyolít.

Oda szeretnék kilyukadni e látszólag kusza felsorolás végén, hogy legyen bár számos elindulási lehetőség, végigharcolt és szenvedett egyéni út, csalódással vagy győztes élménnyel záruló pálya, ezek a fiktív életutak egyvalamiben közösek. Az érdeklődés és tehetség talaján, bármely mögöttes háttértől támogatva vagy visszafogva a jövőendő kutató egy kitaposott ösvényre lép rá, hites és megbízható, olykor zseniális vezető kezét fogva, s elindulva ezen az úton igyekszik mindent megtudni, felderíteni és fölé egy egységes égboltozatot emelni, sajátosan zárt, de kivezető utakkal is ellátott világot teremteni. Ebben a saját boltozattal rendelkező, saját törvényei szerint működő világban – amely kacérkodhat a végtelennel is! – ő nemcsak, hogy otthon van, de ha a teljesség igénye mozgatja, minden felmerülő kérdésre választ tud adni.

Hangsúlyozom! Ezen a teljessé épített világon belül.

Ebbe a világba be lehet lépni, s akkor leülhetek tetszésem szerint egy munkapad mellé, bekapcsolódhatok bármely beszélgetésbe vagy mulatozásba, s hozzáhangolódva színesíthetem, gazdagíthatom ezt az építményt. Ám ha kívülről akarok hozzátenni valamit, az nem más, mint a hősi halott mellére akasztott érdemérem, kitüntetés, amely egy halott szív fölött súlyától fogva függ. Másik lehetséges szembeállítás vele a teljes elutasítás. Az egészet ki kell dobnom, mert részei belülről annyira összeforrtak, egybefonódtak, hogy minden kioperált darabja kitépettnek hat, megcsonkul, s tartós építőelemként lehetetlen hasznosítanunk.

Györfly István e sok lehetséges út közül egyiket sem járta be. Vagy mondjuk inkább: egyikén sem ment végig. Időnként rá-rátévedt – hisz a sokfelé járó ember mindenhol megfordulhat –, de aztán ismét a saját, belső törvényei szerinti csapást választotta. Természete miatt – mivel mindenkivel el is beszélgetett és tette ezt őszinte érdeklődéssel – sokan azt hihették, íme, az útitárs! Ám egyszer csak nappal vagy éjszaka eltűnt, s ment egyedül a maga orra után, nyomot hagyva az illetőben, de nem nyújtotta át névjegyét címével, rangjával, telefonszámával. Mégis megjegyezték, amit mondott, sajnálták, hogy csak tünemény volt. Amit mondott, az sokakat cselekvésre késztetett.

Györffy István egészen eltérő, a kitaposott utakhoz, ösvényekhez képest egészen más irányt követett, ehhez való munícióval indult el a tudomány várának meghódítására. Kétségtelen, hogy a tudásvágy, a betűszomj, a szellemi magaslatra való felhágás terve és más efféle igény benne is csakúgy megvolt, mint pályatársiban. De ennek nem egy kitaposott útra való rálépés, valaki vagy valakik követése, majd a berendezkedés után ennek betetőzése voltak állomásai.

Őt már induláskor a biztos tudás, a teljes élet ismeretének birtoklása, az előlé már régen, szinte ősidők óta felvont égboltozat – amely együtt a teljes világ – jellemezte. Akinek jogos célja volt a tudományban ilyen világ megteremtése, az egyetemi oktatás során való megszerzése bármely szakterületen, majd eredményeinek világgá kiáltása, azokat igencsak meglephette az ifjú Györffy István már készen álló, teljesség igényű tudományos világképe, alapos tudása, amelynek fehér foltjait – jócskán voltak – neki magának és majdan híveinek kellett terepen gyűjtött anyaggal kiegészíteni. Karóvázis vagy paticsfalú építmény az övé. Olyan, amelynél, hogy ház legyen belőle a hozzáértőknek, de nem az építőmestereknek kell a sarat felvinni, felpaticsolni.

Gondoljunk csak arra az esetre, amikor egykori karcagi tanárával, Bátky Zsigmonddal a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában – még egyetemi hallgatóként! – újra találkozáskor mit árult el magáról. „Bátky – írja Selmeczi Kovács Attila – végig kalauzolta a múzeumi gyűjteményekben, miközben ámulattal és örömmel győződött meg volt tanítványa alapos tárgyismeretéről, néprajzi tájékozottságáról. Bátky javaslatára 1906 nyarán néprajzi gyűjtéssel bízták meg, majd 1906. szeptember 1-jétől kisegítő gyakornokként belépett a múzeum kötelékébe, amelytől csak harminc esztendő múlva vált meg.”¹ Nagy dolog volt ez, s egyben azt is jelentette, hogy már ekkor, indulásakor teljes vértetben lépett színre.

Milyen jellegű tudás volt az, ami elismerésre készítette az ekkor már szaktekintélynek számító Bátky Zsigmondot?

1906-ban jelent meg Bátky Zsigmond máig is használatos munkája, a muzeológusok kézikönyve.² Alapja a Néprajzi Múzeumba bekerült tárgyi anyag, amelyet Bátky a fiatal Györffynek megmutatott. Ezek, illetve ezeknek variánsai, használatának módja, a vele végzett munka vagy egyéb tevékenység a fiatal muzeológus számára nemcsak ismeretes volt, hanem legtöbbször ő maga használni is tudta (volna). Ismerte szétszedhető és összerakható részeit, tudta ezek nevét, s felismerte táji változatait is. Később, de már nem sokkal ezután Györffy ha egy tárgyról szól, felőle érdeklődik, nemcsak hogy annak legapróbb részei, részletei is érdeklik, hanem magának a tárgynak a többi között elfoglalt helyét, egyéb tár-

¹ Selmeczi Kovács A.: 1981, 12.

² Bátky Zs.: 1906.

gyakhoz való viszonyát, térbeli elhelyezkedését és társadalmi szinthez, mester-ségbeli tudáshoz kötöttségét is figyelembe veszi.

Legszebb példái ennek a paraszttelkek, udvarok vagy lakóházak felmérései, leírásai.

Jóllehet nem mért mérőszalaggal, hanem csak lelépte szélét-hosszát, megbecsülte magasságát valaminek és nemcsak gyűjtőfüzeteiben, hanem publikációiban is gyakran úgy közöl ház- és telekalaprajzokat, hogy annak berendezését, a bútorok helyzetét is jelzi (pl. nagykunsági háztelkek alaprajzai, bócsai [Karcag] jobb módú gazda tanyájának alaprajza, köröstárkányi magyar és oláh ház és udvar alaprajza).³ Később tanítványai között mérnöki képzettségűek is akadtak, akik műszakilag tökéletes házalaprajzokat, metszeteket közöltek. A műszakilag pontos alaprajzok, felmérések sok új tanulsággal szolgáltak, más dolgokat lehetett kiolvasni belőlük. Györffy módszere azonban nem veszítette el értékét. Annak is megvolt a maga szerepe és sajátos érvénye. A műszaki rajzok mást adtak, ám belőlük, nem jelölve azonnal a berendezést is, nincs meg az életnek az a közelsége, mint Györffy közléseiben. Nem beszélve arról, hogy méterrendszerre tettek át olyan más alapú mérési technikát, amely ezt a mértékegységet nem is ismerte. Hüvelykben, sukkban, araszban, bakaraszban, könyökben, ölben stb. mértek akkoriban, azaz az ember természetéhez, a test méreteihez igazodott mércéjük.

Jómagam építkezéssel is foglalkozván nemegyszer hallottam azt, hogy a ház nagyságát úgy határozták meg, hogy kirakták a legfontosabb bútorokat kitapasztalva, hogy miként lehet közöttük elférni, közlekedni. Ezt a teret rajzolták körül, s a vonal mentén ásták ki az alapot. Máskor felmérve a rendelkezésre álló munkakerőt, a kalákában ott dolgozók számát, tudását, döntöttek, mondván: „Megbírjuk-e még, ha egy kis kamrával [óllal] is megtoldjuk?” Tiszakécskén egy szokatlanul széles, két ablakkal utcára néző házat mértem fel. Egy takács mesteré volt, aki az ő és legénye szövőszékét rakta le a pusztára földre, s mérte ehhez háza szélességét, mindkét szövőszékhez ablakot hagyva. A mérés is általában „zsinórmértékkel” ment. Több helyen egy hosszú madzagot (a fal hossza) kettőbe hajtva jelölték ki a közepet, azaz a mestergerenda helyét. A mérésnek ez a természetes módja, lépéte igencsak közel áll, illetőleg azonos szemléletű Györffy eljárásával, aki lelépte a ház vagy udvar hosszát (pl. 20 lépés, 40 lépés, teleknél 160 lépés), az épületek egymástól való távolságát.⁴ Életszerűbb, az eredeti mértékegységekhez közel állóbb és sokat mondóbb ez, mint a precíz mérnöki alaprajz, mely méterben, annak törtreszeiben való gondolkodásra késztet.

Máskor a magasságot, szélességet a rendelkezésre álló nád hossza, vastagsága, erőssége, fajtája határozta meg. Györffy munkáiból ezek az építményt, tárgy-

³ Györffy I.: 1942, 69: 4–5, á.; 128: 27. ábra; 88: 10. ; 399: 40.á.; 414: 41.á.; 411: 42.á.

⁴ Györffy I.: 1942, 66: 2.á., 67: 3. á.

méretet stb. meghatározó tényezők erőltetés és belemagyarázás nélkül kihámozhatók. Különösen így van ez a pásztorépitményeknél, határbeli kisebb kunyhók-nál, földbe mélyített építményeknél.

A sár-, de még a legsimább téglafal is változó vastagságú, centiméteres eltérések is lehetnek, ezért az alaprajzot inkább a szabad kézzel húzott vonalak, semmint vonalzóval kiegyenesített párhuzamosok adják vissza a valóságot közelítően. Alaprajznál azonban Györffy is a vonalzót használta. Ugyanakkor – még ha fényképet mellékel is – sokszor közli az egész ház képét szabadkézi rajzban is. Ez szerkezetileg áttekinthetőbb, ugyanakkor valóságközeli, mintegy érzékelteti, hogy a meglévő szakmai tudás mellett sokkal esetlegesebb, mint a kőműves mesterek szakmunkája s a mérnök tervezte építmény.

A paraszti ezermesterek által készített kisebb tárgyak rajzaira is ugyanez vonatkozik. Ilyen pontos, ugyanakkor életteli rajzolási módot alakított ki az ő vezetésével Csikós Tóth András és Benyovszky István is. A rajzolásnak, tárgybábrázolásnak ez a módja természetesen szorosan kötődött a kor szecessziós stílusban fogant ábrázolásaihoz. Előbbire ugyanez a vonalvezetés jellemző, de éppenséggel nem ilyen puritán módon, ellenkezőleg, hallatlan dekoratívan, sőt fojtogatóan zsúfoltan. Nemcsak Györffy rajzolt így, s használta leegyszerűsítve a szecessziós rajzstílust tudományos és életteli módon, hanem nagy kortársa, Kós Károly is. Hármójuk (beleértve Csikós Tóth Andrást is) törekvése teljességében véleményem szerint ifj. Kós Károly munkáiban érett be igazán. Kár, hogy néprajzkutatásunk erre eddig nemigen figyelt. A magyar néprajz nemzetközi hírnevén is sokat lendíthetett volna, ha ilyen előzmények után kialakít egy felismerhető, „magyar rajzstílust”.

A tárgyak, a népelet jelenségeinek és táji vagy közvetlen környezetük megörökítésének másik lehetősége a fénykép. Amíg a rajz elemez, és lényegre tör, addig a fényképnél, mert az egészet adja, a jól kiválasztott jelenet, jellemző mozdulat vagy mozdulat sorok, a megvilágítás, olykor tudatos beállítás (ez egyenesen következett a korabeli technikából) a fontos. Ennek módszerét kezdettől fogva olyan elődök alakították ki hazai néprajzunkban, mint Orbán Balázs vagy Herman Ottó. Györffy is az ő nyomukba szegődött, majd olyanoknak adta tovább tapasztalatait, mint pl. Gönyey Sándor, Vargha László. Az ő korában azonban változás állt be a fényképezés technikájában.

A celluloidfilm új, nagyobb lehetőségeket ígért. Mozgékonyabb, kevésbé nehézkes és olcsóbb volt. A tökéletesedő géppel közelebb lehetett férni a tárgyhoz, a részlethez (cserélhető objektívek), s a blende és idő állítása miatt a mozgást is kísérni lehetett. Igyekezett Györffy ezeknek az előnyeit ki is használni. Kár, hogy a rossz tárolás miatt (még nem ismerték, milyen vegyi folyamatok mehetnek végbe idővel) sok negatívja semmisült meg vagy vált alig használhatóvá.

Györffy életében még a mozgófilm nem vonulhatott be a múzeum közönséges eszköztárába, de tanítványa, K. Kovács László később ennek apostolává vált. Györffy fotói a munkafolyamatok, a szerszámok használatának teljes ismeretéről tanúskodnak: a lényegyet, a jellemző vonásokat emeli ki, s tudósít bennünket arról, hogy milyen ismeretei lehettek a részletek vonatkozásában is.

Selmecezi Kovács Atilla hivatkozik is K. Kovács Lászlóra, aki kiemelte, hogy az oktatásban mekkora szerepet szánt a tárgyak beható ismeretének, a múzeumi tárgyak között tartott egyetemi előadásoknak. S beszélt arról is, hogy milyen fontossága van az adattár létesítésének, a rajz- és fotótárnak, szabadtéri néprajzi múzeumnak a szorosan vett múzeumi tárgyi anyag mellett.

Gunda Béla Györffy István hallatlan tárgyismeretét hangsúlyozta, s azt, hogy mert nem vihető be minden a múzeumba, ezért rajzban, fényképben mennél átfogóbban, mennél részletesebben meg kell örökíteni a múlt még meglévő értékeit. „Sokra tartotta – írja –, ha valaki jól tudott rajzolni, volt érzéke a fényképezéshez és értett a fotólaboratóriumi munkához.”⁵

Mutassunk be Györffytől egy rövid részletet, amelyben egy tárgycsoportról, fajtáiról, készítéséről, formáiról, használatáról, a használat körülményeiről szól, pár mondatban is teljességet nyújtva, szinte filmszerűen megjelenítve. A gulyák éjszakai legeltetéséről, a kolompok, csengők szerepéről így ír a Magyarország Néprajzában:

...Néhol a sík pusztákon, mint a Hortobágyon, a gulyák éjszakai legeltetése, járatása is szokásban van a nappal rövidsége miatt. ECSEDI szerint este 10 óra tájban a jószág magától megindul. A pásztor a restebb jószágot is felkölti, azután a gulya elé kerül, két bojtár pedig a gulya szélén halad. Éjfél után visszafordítják a gulyát, mely két órára az álláson van megint. Elinduláskor a tahyágas bojtár a szabadban a ganéjból tüzet rak, melynek fénnyel messze ellátja a pusztát. Ez a pásztortűz mutatja az irányt hazatéréskor az éjszaka sötétjében legelő gulyának s erről tudja a pásztorok, hogy merre tértek el az állástól.

A sötétjében való tájékozódásra szolgál a kolomp, harang, pergő, zörgő vagy csengő is, melyet rendszeren a nyugtalanabb állat nyakába akasztanak. Ennek hangjáról a pásztor sötétben vagy ködben is tudja, hogy a jószág merre jár. Kolompot, csengőt rendszeren egy-egy gazda falkájának vezető jószágára szoktak tenni.

A kolomp vastagabb vasbárdog lemezről kétrét összehajtott hosszúka négysszög alakú, felül két csúcs, alul tojásdad vagy kerek nyílású csengőfélle, mely az állat nyakára csatolt szíjhoz van erősítve. (138–139. á.) A kolomp nyelve az állatnak minden mozdulatára a kolomp oldalához ütődik s jellegzetes hangot ad.

Az alföldi magyar nép a legnagyobb kolompot harang-nak, delleng-nek nevezi. A közepes nagyságú a tulajdonképpeni kolomp, a legkisebb pedig a pergő. (314. á.)

A harangokat, kolompokat (138. á.) leginkább kolompárosok, többnyire cigányok készítik. A kolompnak való vaslemez részét forrasztják össze. Minél rezegettebb a kolomp, annál kellemesebb a hangja.

A pergők kétfélék. Egyik fajtája kis kolompnak mondható, a másik gömb alakú rézcsengő, erdélyi nevén zörgő (314. á.). Ennek alja zárt, csak egy kis rés van rajta. A benne szabadon mozgó vasmas folyton rázkódit és pergő hangot ad. A zörgő alkalmasint nyugatról került hozzánk.

⁵ Selmecezi Kovács A.: 1981, 155–159, K. Kovács L.: 1974, 140.

*A csengő vagy csengettyű a templomi harang kicsinyített mása (135–137. ábrák.). Mindig rézből öntik, néha önt és ezüstöt is adnak az öntvényhez, hogy szebb hangot adjon. Ingó nyelve bunkós végű. A csengőt is, mint a kolompot, fülénél fogva széles szíjra erősítik, s úgy kötik csattal az állat nyakára...*⁶

A szemléletes leírás nem pusztán egy tárgycsoport pontos bemutatása, melyet rajzok (és még táblafotók) is kiegészítenek, hanem úgyszólván minden fontosat megtudunk róla. Ha folytattuk volna a leírást, típusait, terminusait, nyájfajtánkénti használatát, bizonyos sajátosságokkal rendelkező, jellemző viselkedésű állathoz kötöttségét is megismerhettük volna. De bármely más tárgyról, tárgycsoportról hasonlóan ír.

Tisztában volt a hímzések öltéstechnikájával éppen úgy, mint a földművelés eszközanyagával, a fazekas mesterség apró részleteivel, mesterségbeli fogásaival. Így érthető a különben nem hétköznapi memóriájú egykori tanítványnak, Gunda Bélának csodálata, mikor szól mesteréről:

*„Évtizedes múzeumi szolgálatának, gyűjtőútjainak nagy része volt abban, hogy bámulatosan ismerte a magyar föld tárgyi műveltségi javait. A Néprajzi Múzeum gyűjteményében nem volt olyan textilja, eszköz, kerámia vagy pásztorfaragás, amelynek származási helyét meg ne mondta volna.”*⁷

Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy Illyés Gyula figyelmét és érdeklődését az keltette fel iránta, hogy milyen szépen szalonnázott:

„A csoportban épp egy eleven tekintetű, barna képű magyar magyarozott, és alföldi hanglejtéssel. De, bevallom, nem fejtegetése csábított oda. Szépen evett, mert ő is még evett, ott a csoport közepén állva. Népiünk evés közben szigorúbb etikettet tart, akár annak idején XIV. Lajos udvara. A férfi a szalonnát, kenyeret a legpontosabb szabály szerint helyezte el bal keze ujjai közt, jobb kezében a bicskát tartotta. Tökéletesen evett, mint mondják »köröm közöttük«. Ez tetszett meg...”

Másik dolog, ami a költő figyelmét ráirányította, hogy „valamennyi zsebe duzzadtra volt tömve”. Hogy mi lehetett bennük, akkor tudta meg, amikor majd jó két évre rá összetalálkoztak. Kiderült, hogy az ő szalonnázó, szép beszédű, gumicsizmás ismerőse az a professzor, akinek előadására vár. Megoldódott a rejtély is. Zsebe tele volt apró néprajzi tárgyakkal, s velük illusztrálta előadását. De nem elégedett meg azzal, hogy bizonyos dolgokról csak ő beszéljen, szakembereket is hozott magával, két kubikost, akik helyette beszéltek, ugyanis az egyik téma a népi gátépítés volt.⁸

A fentebb idézett szövegrészlet a kolompokról, csengőkről, pergőkről, azok életszerű megjelenítése, egy pár szavas utalás esetleges elterjedésére, a tárgy keleti

⁶ MN. II. 128–129.

⁷ Gunda B.: 1980, 23–24.

⁸ Illyés Gy.: 1980, 91–92.

vagy nyugati eredetére tökéletesen alátámasztja K. Kovács László lényeglátó szavait:

„Általában arra nevelt, hogy egy bizonyos eszközt – pl. az ékét – a legapróbb részletekig tanulmányozzuk és a legmesszebbmenő történeti távlatban, de ne csak tipológiailag, hanem funkciójában; a népeletben – az éke esetében – a gazdálkodásban betöltött teljes szerepében stb.”⁹

De nemcsak a tárgy sok szempontú adatolására hívta fel a figyelmet, hanem minden legkisebb jelenség, adat ilyen módon való megközelítésére is. A helynevek gyűjtését igen fontos feladatnak tekintette, s a nevek adatolásáról így vélekedett:

„Mielőtt a helynevek gyűjtéséhez és szótározásához hozzáfognánk, tisztában kell lennünk azzal, hogy a helynév nem pusztán szófajeti alany, a helynévnek számtalan más vonatkozása is van. A helyneveket a gazdaság-, család-, művelődéstörténetben, a térképészet, földrajz, néprajz, földtan, ásványtan, állattan egyformán hasznosíthatja, ha a gyűjtésénél ezen tudományok érdekeit figyelembe vesszük.”¹⁰

Nem véletlen, hogy egyetemi tanárrá való kinevezése után is hosszú ideig a Néprajzi Múzeumban, a tárgyak között tartotta óráit vagy belsőbb tanítványi körét saját őrszentmiklósi tanyáján fogadta vasárnaponként. Gyakran magával vitte őket gyűjtőútjaira, s a helyszínen eredeti tárgyi környezetben beszélgetett velük. Órái után is hosszú délutáni sétákat tettek a szabadban, s kötetlenül beszélgettek a legfontosabb szakmai kérdésekről.¹¹

Györffy számos eszköz használatát tanulta meg és tudta szakszerűen maga is használni. Tisztában volt azzal, hogy milyen hibái lehetnek egy eszköznek, használati tárgynak, ismerte az ételek készítése módját, ízét, jó vagy rossz voltát, érlelési idejét, eltarthatóságát...

És itt érkezünk el egy igen lényeges dologhoz, ha Györffy István felkészültségéről, alapképzettségéről szólunk. A Bátky Zsigmondot is leszerelő tudást, amely arra készítette egykori tanárát, hogy szinte azonnal befogadja a Néprajzi

⁹ K. Kovács L.: 1974, 140.

¹⁰ Györffy I.: 1927, 111–115

¹¹ Gunda B.: 1980, 28, K. Kovács L.: 1974, 139. – Mivel a debreceni KLTE Néprajzi Tanszékén végeztem, jól tudom, hogy professzorunk, Gunda Béla Györffy módszerét követte, mikor állandóan hangoztatta: minden ételt, italt meg kell kóstolnunk, ki kell provokálni, hogy megkínáljanak, még akkor is, ha első látásra egyáltalán nincs ínyünkre. S abban is, hogy két-három hallgatót maga mellé véve időnként nagy sétákat tett a Nagyerdőben. A séták során édesgyökeret ástunk ki, meg kellett kóstolnunk a különböző cserjék termését, s ízlelnünk fűféléket: savanyú, keserű, édeskés, közömbös-e? A Téglavetőben lakó cigány mesélője (Rostás bácsi) kérésére sündisznópecsenyét sütött, de ettünk ürgehúst is. Az intézetben mindig volt egy-két unikális, terepről behozott tárgy, s ezekről, ha esténként bent maradtunk, előszeretettel beszélgetett (pl. jászvári kettős csép, húmes tojások, kisebb kézi eszközök, kerámiák, farsangi maszkok).

Múzeumba hazulról, szülővárosából, a nagykunsgái Karcagról, sőt a szűkebb családjá köréből hozta magával. Családi hagyományból tudjuk, hogy Györffy gyermek- és suttyó korában cimboráival Karcag, Túrkeve határát nemcsak bebarangolta, de a vadgyümölcsöket, nádbengét, sulymot és a határ nyújtotta ehető növényeket is ételként tapasztalta meg. Visszamaradt vízállásokban, tocsogókban halásztak, tapogatóval halat, csíkot fogtak, kis varjakat fogtak, amiket parázson, tűzön megsütöttek. Élték a hasonló korúak természetes életét. Másfelől megvolt a családban a koruknak megfelelő elvégzendő munka, napi rendes feladat, ami esetében, amíg el nem került a készmárki líceumba, egyben a paraszti és iparos munkába való belenevelődést is jelentette. Szűrszabó apja nyithatta rá szemét a tű, az olló, gyűszű, a hímző-, szabóeszközök, a mérés, a módlik használatára. Cifraszűrről írott páratlan monográfiája megmagyarázza a viselet, a textíliák világában való nagy jártasságát, anyag-, munka- és szerszámismeretét.¹²

K. Kovács László szerint, ha valakinek témát adott, akkor arra biztatott, hogy sajátítsa el a „népi tudást”, mert „a népi tudás egyetemes”,

...igyekezz ezt előbb úgy megtanulni, hogy te légy a legjobb tudója. Faggass, kérdezz ki minden öregot, hogy amit ők sokan tudnak, azt te egymagad tudd, ne csak szóban, hanem gyakorlatban is, akkor az anyag maga tanít meg arra, hogy mit tégy vele, mi benne a tudomány...”

Úgy tartotta, hogy az ő mesterei az öreg kun parasztok, akiket „telelős” gyerekként tanyán, a tüzelős ólakban, majd gimnazista korában a hosszú, országot átszövő gyalogútjai során eltanult.¹³

Szokás ma – s joggal – emlegetni Gusti, D. módszerét, s azt, hogy pl. nő hallgatóinak, akik vele együtt dolgoztak, meg kellett tanulniuk mindazt, amit pl. egy falusi asszony tud. Nemcsak a süteményt, főzést, más háztartási munkákat, a baromfinevelést, hanem fonni, szőni, varrni, hímezni, gyermekkel bántani, meszelni s egyéb női foglalatosság csínját-bínját is el kellett sajátítaniuk. Ő elérte azt, amit hazánkban Györffy István más formában és módon szintén célul tűzött, tudniillik, hogy Romániában a falukutatást kormányszintre emeljék, s az érettségizett fiataliságot falumunkára kötelezték.¹⁴ Nálunk Gustinak olyan magyar tanítványai voltak, mint Kelemen Lajos, Lükö Gábor, Markos György, Bodor Antal, s nem utolsósorban K. Kovács László, aki fiatalkorában mindkét forrásból egyaránt ihlett; aki ebben e szellemben szervezte meg a bálványosváraljai kutatást.¹⁵

¹² Dr. Györffy Lajos, a túrkevei Finta Múzeum igazgatója többször mesélt erről. Sajnos, nem jegyeztem le ezeket.

¹³ K. Kovács L.: 1974, 138.

¹⁴ Kiss I.: 1984, 606. Erről a módszerről Lükö Gábort és a berettyóújfalui Dr. Sándor Mihálynéét, ki hallgatója volt, többször hallottam beszélni.

¹⁵ V.ö: Szabó L.: 1996.

Voltaképpen a Táj- és Népkutató Központ megalakítása, az akkor kultusz-miniszter Teleki Pál hivatalos támogatása nálunk is a hivatalos rangra emelését jelentette ennek a gondolatnak. Sajnos, kiállításuk bezárása, Györffy, majd Teleki váratlan halála, s végül a háború nem engedte beteljesedni, igazi gyümölcsöt érlelni. A Gusti-féle komplex gyűjtésekhez hasonló kollektív munkák Györffy István szellemében és szervezésében – Teleki Pál támogatását is élvezve – nálunk is elindultak a tatai járásban és a Közép-Tisza-vidéken.¹⁶

Györffy, aki vérbeli múzeumi ember volt, így erősen tárgycentrikus is, a Néprajzi Múzeumot, s általában a múzeumokat tekintette a néprajztudomány legfontosabb intézményének, amelynek a tárgyi anyaga kéziratokat, gyűjtéseket őrző adattár, fényképtár, rajztár, a hangarchívum is kiegészít, s itt kaphat helyet egy válogatott, nagy nemzetközi kitekintést lehetővé tevő könyvtár is. Noha fejlesztette az egyetemi Néprajzi Intézetet, majd megszervezte a Táj- és Népkutató Központot is, mindenki tudta, hogy *ő ideális tudományos központnak, sőt oktatási helynek is a múzeumot tartja.*¹⁷

*

Gyermek- és ifjúkora, tehát élete legfogékonyabb korszaka Karcagon telt el egy jobb módú parasztpolgári, a város redemptus rétegéhez tartozó családban. *Társadalmi helyzete olyan volt, hogy mind a földművelő-állattartó paraszti gazdaságba, mind az iparos léte munkaképes fiatalként a szokásrend szerint belenevelkedett.* Egyáltalán nem arra készítette elő apja, hogy elhagyja a várost vagy a paraszti (iparosi) létből iskolázott emberként lépjen ki. Édesapja, akinek idejében a szűrszabó mesterség már nem biztosított kenyeret, beíratta ugyan a gimnáziumba (ezt társadalomban elfoglalt helye szinte előírta), de mert nem mutatta a tehetség szokásos jegyeit, gyengén indult, ezért 14 éves korában kivette onnan és paraszti munkára fogta. Itt azonban újra kudarcot vallott és édesanyja támogatásával mégis a tanulás mellett döntött. Ekkor elkerült a Felvidékre, s Késmárkon, a tanulás mellett apró munkákkal pénzt is keresve, szakadt ki városa paraszti közegéből. Nyaranta innen kiindulva gyalog bebarangolta az egész országot, megismerte más tájak, vidékek népéletét, szokásait, mentalitását. Am a karcagi másfél évtized, s a későbbi állandó haza-hazatérések mindig szilárd talajt, viszonyítási pontot jelentettek számára.

Hogy ez mennyire így van, annak legszebb példája, hogy későbbi építkezési, települési tanulmányainak viszonyítási pontja (első nagy témái ezek) szülőháza, annak portája, telekelrendezése maradt. Ezt tekintette a „*középmagyar* vagy az *al-*

¹⁶ Kiss I.: 1984, 607.

¹⁷ K. Kovács L.: 1974, 139, Gunda B.: 1980, 23–27, Selmeczi Kovács A.: 1981, 148–166.

földi háztípus”, illetve telekelrendezés jellegzetes mintájának, a várost magát a tipikus tanyás településnek. Az már csak természetes, hogy saját családi élete, az e házban és telken folyó, más karcagi családokéval azonos vitelű és felfogású élet, a mindennapi munka, a család helyi társadalomba való betagozódása szintén szilárd alapkő, viszonyítási pont későbbi kutatásai során térben és időben egyaránt.¹⁸ Az apai anyai ág több generációjának családi körben fennmaradt történeti emlékei, a nagykun tudat, a város társadalmában egykor betöltött magasabb pozíció a magja, alapja annak a felfogásnak, miszerint *a keletről jött nomád kunok mintegy megújították a magyarság kultúrájának már kiveszőben levő keleti vonásait*. Ezért igen sokra becsülte a személyesen birtokba vehető családi emlékek kultúraformáló szerepét. K. Kovács László külön hangsúlyozza ilyen irányú, neki is szóló, ösztönző tanítását:

„...kíváncsú, hogy mindegyik etnográfus legnagyobb gonddal derítse fel, kicsoda is ő, honnét, hogyan származtak szülei? Mert aki tudja saját családjá történetét, az – mintegy személyesen – van jelen letűnt századok népi sorsában...”¹⁹

Györffynek a család, az otthon mellett a város, a hatalmas határú Karcag, amelyet a Nagyikunság fővárosának is szoktak tekinteni, *a tágabb szülőföldet is jelentette*. Nemcsak saját családjá, városa származását, történetét, az óriási határ természeti változásait, közösségének történeti alakulását ismerte, hanem *szülőföldjének tekintette az egész Kunságot, rokonainak a kis- és nagykunokat, őseinek a föld sok viszontagságot megélt, elszéledt, majd visszatért lakosait, akik sajátos, nomád kultúrát magukkal hozva telepédtek meg az Alföld számukra kijelölt középső részén a már letelepedett, egészen más életmódot folytató és kereszténnyé lett magyarok közé*. Mindezek mellett *magyarnak, a magyar kultúra teljes jogú hordozójának tekintette mind a kunsági lakosokat, mind saját családját és magát*. Ez a családból kiinduló önmeghatározásnak szélesebb alapokra helyezése, egy egész közösségre való kiterjesztése, olyan magaslát, ahonnan az egész magyar kultúrát át lehet látni, de ugyanakkor belülről is teljességében fel lehet fogni, meg lehet érteni.

Mikor első nagyobb cikkemet még egyetemi hallgatóként beküldtem az Ethnográfiaiához, a folyóirat főszerkesztője, K. Kovács László magához hívott pesti egyetemi szobájába, s hosszan elbeszélgetett velem. Nemcsak a cikk javításával, hanem velem is foglalkozott és életre szóló jó tanácsokkal is ellátott. Egyik legmaradandóbb, máig szem előtt tartott tanácsa az volt, hogy *keresnem kell egy falut (egy vidéken esetleg kettőt-hármat), amit aprólékosan megismerek, aminek egész kultúráját belülről látom, s ami más vidékeken való kutatásaimban viszonyítási pont lehet, olyan, amihez minden mást mérhetek*. Úgy vélte a húsvéti szokásokról szóló cikkem alapján, hogy a tiszai és erdőháti falvak (hisz ez a szülőföldem) szinte önmagukat kínálják. Ő

¹⁸ Vargha L.: 1980.

¹⁹ K. Kovács L.: 1974. 139.

talpköveként Tiszakeszit nevezte meg. Később, rá hivatkozva hallgatóim figyelmét erre mindig fel is hívtam. Nyilvánvaló, hogy ezt a nagyszerű tudományos kutatási módszert és szemléletet megalapozó bölcsességet Györffy Istvántól tanulta. Attól, aki ezt életpályájával, tudományos módszerével és eredményeivel is hitelesítette. Ebben benne van *a belülről látás, a teljesség iránti igény, az aprólékos tudás és az átfogó szemlélet*. Hiszen óriási dolog (egy) a kultúrát velejéig ismerni, egy élet egészet minden vonatkozásban birtokolni.²⁰

A néprajz összehasonlító tudomány. Így valóban elengedhetetlen pont az a talpalatnyi föld, ahol lábunkat biztosan megvethetjük, s amely alapul és mércéül szolgál más kultúrák megértéséhez. Mennél biztosabban állunk ezen a ponton, annál élesebben és lényeglátóbban szemléljük más közösségek kultúráját, akár annak egészéről, akár részleteiről legyen szó.

Azt, hogy a gyermek- és ifjúkori ismeretek, tapasztalatok, élmények Györffynél tudományos módszere, szemlélete alapjává válhattak, hogy ezt a kezdetben minden bizonnyal öntudatlan és természetes folyamatot később tudatosan és megfelelő ellenőrzéssel a néprajztudomány módszereként alkalmazhatta, annak oka magában a népi kultúrában és a néprajztudományban rejlik. Ugyanis *a népi kultúra egyik legfőbb sajátossága a teljesség*. Ott, ahol valóban kultúráról beszélhetünk, a teljesség mindig megvan. A kultúra csak ebben az állapotában képes a közösség létét, fennmaradását, tevékenysége élő, zavartalan belső mozgását biztosítani. Az már mindegy, hogy egyetlen faluról van szó vagy tágabb etnikai, néprajzi vagy táji csoportról, egész népről országnyi vagy ezt is meghaladó területen. A közösség – mert itt igazi közösség jön létre – csak így élhet teljes életet, biztosíthat megfelelő társadalmi szinten elhelyezkedő tagjainak teljes életet. Ez természetesen lehet magasabb vagy alacsonyabb nivójú; lehetnek az egyes rétegeknek, csoportoknak biztosított lehetőségek tágabbak vagy szűkebbek, de *egészében véve a közösség elfogadott normák szerinti zavartalan működését csak a teljesség segíti elő*. A néprajztudománynak pedig magának e teljesség minél alaposabb, minél részletesebb, belülről és kívülről való megértésének és feltárásának lehet csak a célja.

Ez a kultúra egységet alkot, és meglehetősen zárt. Zártsága azonban nem biztosít számára teljességet is. Teljes csak úgy lehet, ha megvannak a megfelelő *külső kapcsolatai* is (más társadalmi rétegekkel, tájakkal, gazdálkodási formákkal stb.), s normális körülmények között ezek funkcionálnak is. A teljességben a kulturális javak, komplexumok, életterületek sajátos, a közösségre jellemző rendszert alkotnak, amelyek jellegzetes, csakis a közösségre jellemző termékeket teremthetnek (pl. jellegzetes tárgyak, speciális eljárások, karakteres szellemi alkotások, má-

²⁰ Vö.: K. Kovács L.: 1974. – Megjegyzem, hogy ugyanerről a felfogásról – Györffyről is szólva – Viski Károllyal kapcsolatban Kresz Mária is, mint hatalmas, szinte őt meg is bénító gondolatról emlékezik Lásd: Kresz M.: 1974, 168.

sutt fel nem lelhető társadalmi intézmények). Két érintkező, de eltérő szerkezetű, arculatú kultúrával rendelkező közösség (pl. két egymás melletti szlovák és magyar falu) nem hat egymásra; egyik a másikat nem alakítja, formálja át, csupán él egymás mellett, s a javaknak bizonyos cseréje indul meg közöttük anélkül, hogy a kultúrájuk alapszerkezetét ez befolyásolná. Kulturális elemeket átadhatnak, átvehetnek egymástól, ezt szervesen beépíthetik saját kultúrájukba, de ennél lényegesebb hatást kifejteni eltérő szerkezetük és értékrendjük miatt nem képesek.

Nem véletlen, hogy a vegyes nemzetiségű alföldi falvakban még két évszázad múlva is önálló kultúrák mutathatók ki. Így pl. a református településekre betelepített katolikusok a legutóbbi időkig elváltak a tömböt alkotó, más értékrenddel bíró törzslakosságtól. Györffy pl. nagyon is jól tudta ezt. A Nagyikunsgába Mária Terézia által erőszakkal betelepített katolikus lakosságot ő is kizárta a református karcagi vagy türkevei kunok közül. Tapasztalhatta ezt a Fekete-Körös völgyi magyar-román kapcsolatok esetében is. Ahol pedig keveredés van, mint pl. a bihari Sebes-Körös völgyi Körösszakálon vagy Körösszegapátin (ez Györffy idejében még nem volt egészen így), ott ez együtt járt a tradicionális román kultúra feladásával, nyelvi asszimilációjával.²¹ A két együtt élő kultúra közötti közeledést nem a kultúrák egymásra ható vonzóereje, hanem pl. táji, jogi tényezők váltják ki. Egy alföldi közösségbe betelepült felvidéki, hegyekből érkező lakosság kénytelen egészen más módon gazdálkodni, hogy megélhessen. Át kell vennie a helyiektől a célszerű szerszámokat, eljárásokat, termesztett növényeket, tenyésztett állatokat. Ha teljes jogú polgára kíván lenni a jövevény egy helybeli közösségnek, családi kapcsolatokat kell létesítenie helyi családokkal, lakhatási, polgári jogot kell szereznie, s nemcsak a hivatalos eljárás szerint, papírokkal igazolhatóan, hanem sokkal inkább a közösség élő normái szerint. Mindez egyrészt gyakran hosszú folyamat, másrészt – hogy létét elismerjék – szokásaiban, életvitelében is hasonulnia kell, ami majdnem azonos a kulturális önfeladással.

A paraszti kultúra természeténél fogva nem expanzív. Egyik kultúra lényegileg alig hat a másikra, de természete az átadás-átvétel, a javak cseréje úgy, hogy mindenki, minden közösség a maga képére formálva él az újdonsággal. Ezért van az, hogy néhány évtized múlva egy nemrég hasonított új elem akár ősinek is tűnhet, mert természetes részévé vált a közösség kultúrájának, s egyre több szállal kezd hozzátartozni a közösségi kultúra egészéhez. Ezért van az is, hogy bizonyos felsőbb, kívülről jött hatósági intézkedések vagy idegenből visszatért emberek magukkal hozott szokásai a leggyakrabban nem válnak közösségivé és egy-két család körén

²¹ „Ők és Mi” címen 1990–1992-ben a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztálya megbízásából közös magyar-román kutatást vezettem magyar részről. A Fekete-Körös völgyében Magyarremetén és Várasfenesen, hazánkban a második évben Körösszakálon és Körösszegapátin. Ezek eredményeiről lásd: Szabó L.: 1994, Keményfi R.: 1994.

a gyakorlatban nem terjednek túl. Ennélfogva idegen eredetük – mivel szokásaik nem váltak a közösség szerves részévé – jól kitapintható.

Györffy, amikor önmagát, családját, kunsági származását meghatározta és viszonyítási pontját Karcagban és a Nagykunságban jelölte meg, olyan térséget és népet jelölt meg, amely a magyarsághoz viszonyítva a betelepedéskor meglehetősen idegen volt. Pár évszázad múltán azonban szinte minden tekintetben magyarra vált. Feladta nyelvét, hitét, életmódját, de mert jogi kiváltságokat kaptak, meg tudták őrizni közösségüket, történeti tudatukat. Györffyt a kunok magyarrá válása, e történeti folyamat állomásai kezdettől fogva érdekelte. Próbálta megfejteni, miként és milyen eredménnyel ment ez végbe? Maradt-e valami kézzelfogható nyoma egykori kultúrájuknak? A bejövételtől kapott és végig megtartott jogi különállás mellett van-e egyéb, a régi kultúrából származó meghatározó tényező, amely segített abban, hogy még a XX. században is egy viszonylag homogén kulturális csoportot alkossanak?

Átfogó és nagy kérdések ezek.

Egy nép többszázados történetéről, kultúrájának, életmódjának többszöri váltásáról, hosszabb-rövidebb idő alatt végbement átalakulásáról, másokkal való összeházasodásáról, nagyfokú keveredéséről van szó. Ezek akárhányszor megintgatták a megtartó erejű kultúra legfőbb oszlopait, támasztékait. Mert a megtartó erő a változásában is önmagát mindig megőrző kultúra volt. A sokszoros átalakulás ellenére, erős külső hatásoknak is kitéve, ez tartotta fenn etnikai tudatukat, adott formát különállásuknak és a magyarsághoz való mindenkori viszonyuknak. Mind önmaguk, mind a kívülállók érzik, tudják, tapasztalják, hogy valóban létezik valami sajátos egység, amit ha nem is kunnak, de kunságinak lehet nevezni. Valóban létezik egy belső összetartó erő, amely egy eltérő szerkezetű kultúrában ölt formát. Olyan kultúra, amely csakis őrájuk jellemző, mégis magyar. A magyar kultúra egy fontos variánsa. Györffy ennek mibenlétét kereste, ezt akarta megérteni, feltárni. Olyan helyzet ez, amikor nagy, átfogó és általános, a kultúra és a tudomány egészét megmozgató kérdéseket tesz fel, de nem általában, hanem a konkrét és igen alaposan ismert mikrovilággal kapcsolatban: *cseppben a tengert* próbálják megfogni.

A Magyarság Néprajza az addig volt kutatások eredményeit foglalta össze. Ezt azonban a nagy triász nem lezárásnak, hanem a kutatás egy állapotának tekintette. Jól tudjuk, hiszen Györffy meg is fogalmazta, hogy *a következő összefoglalását az egyes néprajzi (etnikai) csoportok figyelembevételével, rájuk alapozva kell majd megírni.* A néprajzi csoportok ugyanis a magyar kultúra egyes variánsai. Barabás Jenő e gondolat megfogalmazását a húszas évek közepe tájához köti. A magyar nép belső tagoltságának átfogó rajzát Györffy-féle gondolatnak tartja, amit a Magyarság

Néprajzában Viski Károly öntött formába.²² Véleményünk szerint ezt – éppen mert mi a szülőföld iránti érdeklődésből, a kunok mibenléte meghatározásának igényéből indultunk ki – sokkal korábbi elgondolásnak tartjuk. A szülőföld egészében vett ismerete, a korai történet iránti érdeklődés, az apró levéltári közlések sora elfedi Györffy e gondolatát és módszerét. Ám rendelkezésünkre áll a Fekete-Körös völgyi magyarságról írott dolgozatainak sora, amely egy számára addig „idegen” néprajzi csoport kultúrája feltárásának módszerét pontosan körvonalazza. Ezt követte a matyók műveltségének feltárása, amely, mint több más fontos néprajzi csoport vizsgálata (palócok, szatmári magyarok, csángók) még épp, hogy elindult, de sohasem fejeződött be.²³ Itt egy tájhoz erősen kötött nép és kultúrájának komplex, változásában, történeti alakulásában is megragadott elemző és az egész kultúra szerkezetét is érzékeltető feltárásának a mintáját közli. Ekként képzelte valamennyi magyar néprajzi csoport, s a velünk élő nemzetiségek megannyi csoportját feltárni, ami valljuk be, nem egy emberre szabott munka. Azonban, hogy ezt maga komolyan vette, azt bizonyítja, hogy kutatókat képzett ki ennek megvalósítására. Barabás Jenő is hivatkozik Györffyhez doktori értekezésént benyújtott Lükő Gábor moldvai csángókról szóló munkájára. Meg kell említenünk még, hogy másokat is, közöttük az e téren legmesszebbre jutott Fél Editet, akit kifejezetten kutatási programmal bízott meg (Kisalföld).²⁴ Ugyanilyen célt szolgált pl. a Nagykunság szomszédságában a Táj- és Népkutató Központ nagy önálló vállalkozása, a Derzstomaj környéki, már említett gyűjtőmunka is.

Korábban is születtek egyéni teljesítményként nagy monográfiák, amelyek egy tájat, népet, kultúrát komplex módon, mindenre kiterjedően írnak le. Utalok itt Jankó János, Gönczi Ferenc munkásságára, mint kiemelkedő példákra. Györffy ezeket igen jól ismerte, nagyra tartotta és az előző generáció egyik csúcs-teljesítményeként tartotta számon. Mégsem ezek módszerét követte. E leíró szempontú munkákból ugyanis hiányzik a történeti szemlélet. Ha vannak is benne történeti adatok, azoknak a valóságos történeti felfogáshoz aligha van köze. *Ami változás, mozgás, fejlődés ezekben van, ami megtöri a szinkronitást, meghaladja az egyszerű leírást, az nem történeti, hanem evolúciós mozgás, előrehaladás.* Elegendő itt Jankó-

²² Barabás J.: 1974, 145–146. – Úgy véli, hogy pontosan erről van szó Az Est két hármas-könyvében megjelent Györffy-cikkben is, csak azért nem szembeötlő, mert nem használja még a néprajzi vagy etnikai csoport terminusokat. – Viski később önállóan, kibővítve ismét kiadta: Viski K.: 1939.

²³ Barabás J.: 1974, 145–147. – Idézhetnénk még e kérdéssel kapcsolatban sok más szerzőt. Némelyikükre Barabás Jenő is hivatkozik. Lehet azt állítani, s részben így is volt, hogy a matyók, palócok, Fekete-Körös völgyi magyarok kutatása egyben az Alföld határainak keresése programjával függ össze, azonban jól tudjuk, hogy az Alföldet magát Györffy is a magyarság egyik nagy néprajzi tájának tartotta. E néprajzi nagytáj határait és belső tagoltságának bemutatását egyaránt fontosnak tartotta. – Lásd még ennek elvi és kutatástörténeti elemzését, Keményfi R.: 2004, 40–50.

²⁴ Barabás J.: 1974, 146. Tálasi Istvánt a Kiskunság hasonló feltárására ösztönözte.

nak a ház kialakulásával kapcsolatban vallott felfogására utalunk. De a zsákmányoló gazdálkodás megannyi tárgyának, eljárásának, a bútorok vagy akár népművészeti mintakincsünk alakulásának kérdéseit is hozhatnánk példának. Merőben más ez a mozgás, mint a történetileg megalapozott folyamatok rajza.

Hiába, hogy e munkák a társadalom alapegységéről, a családról (kis- és nagycsalád), a falusi (népi) társadalom szerkezetéről pontos rajzot adnak, ezeknek a kultúra egészével való kapcsolatát, a kultúra egészének jellegformáló erejét nem tudják érzékeltetni, pontos és megbízható, a többi fejezet (viselet, ünnepi és társadalmi szokások, gazdálkodás stb.) mellé illeszthető leírások.

Ezzel szemben Györffy először a Fekete-Körös völgye falvainak, tájainak, népességének történetét tárja fel, foglalkozik a népmozgással (ennek okaival), s azokkal a rendszerekkel, amelyek kialakultak ezeknek az erőknek a hatásában a kultúrában (gazdálkodás, település, építkezés, lakáskultúra, társadalom). Ezek együtt szerves rendszert alkotnak, s a közöttük levő, történetileg meghatározott, időben változó, módosuló kapcsolatok éppen olyan fontosak és jellegzetesek, mint az egyes kulturális javak, egymással szorosan összefüggő kisebb kulturális komplexumok és életjelenségek. Mert mindez egy tájban és táji sajátosságokhoz kötődően, de a tájat is formáló módon jelenik meg, beszélhetünk körülírható, integrált kulturális egységről, azaz néprajzi vagy etnikai csoportról. A korábbi munkákból a történeti szemlélet híján ez hiányzik, s teszi a még oly aprólékos és mindenre kiterjedő monográfiát leíró jellegűvé.

Benda Kálmán munkássága lényegének, időtállónak és messzire mutatónak azt tartja, hogy

„...a korábban csak leíró néprajzot nálunk ő tette történeti stúdiummá.”

Ezzel nemcsak sok kérdést látunk ma világosabban, hanem programot is adott a kutatás számára.

„Történeti néprajzi munkásságával ráirányította a figyelmet a magyar parasztság múltjára, saját munkásságával pedig mindjárt példát és módszert is mutatott.”

Nemcsak ráirányította a figyelmet a parasztságra, hanem a falukutató mozgalom elindítói között előkelő helyet foglal el, sőt más nagy múltú tudományokra is, így a történetírássra is hatással van.²⁵

*

²⁵ Benda K.: 1984, 570–571.

A gyermek- és ifjúkori paraszti munkavégzés, a parasztiparos körben való nevelkedés a tárgyak használatára, munkafolyamatok elsajátítására, a munka ritmusának kialakítására volt nála nagy nyereség későbbi pályája során. Majd ennek egy otthonban, gazdaságban (amit a ház és a telek jelentett), a napi és évi munkaritmusból, illetve a tágabb mezővárosi közösségben való együttes megjelenése a távlatot, átfogó szemléletet biztosító, a teljesség igényére való törekvés a további hozadéka. Országjárása, személyes tapasztalatai, természetrajzi és földrajzi iskolázottsága, a történeti forrásokkal való megismerkedése ezt a spontán módon, belülről szervesen emelkedő épületet csak megerősítették, szilárdabbá tették, de alapjaiban nem változtatták meg. Ezért nem volt szüksége neki máshonnan átvett elméletekre, irányokra, fel is kínálta külföldi elméletekre. „Tréfásan és komolyan sokszor megemlékezett az elméletek múlandóságáról és csak a tapasztalatokon alapuló megállapítások maradandóságát ismerte el. Ezért járta élete végéig a magyar falvakat, pusztákat, szállásokat, bújt a levéltára általa kitűnően értékelt kincsbányáit” – mondja másokkal együtt Balassa Iván.²⁶

Ő maga volt az elméletalkotó e felfogással, s teremtett vele iskolát.

A tárgyak, a különböző források (pl. helynevek, tájszavak, történeti adalékok, gesztusok) sok szempontú adatolása az ő felfogásában ugyanis egyáltalán nem céltalan. Egy-egy jelenség minél gazdagabban adatolt, annál biztosabban beilleszthető egy nagyobb, teljesebb egységbe. Az adalékok száma, milyensége – akár a kémiában az elemek vegyértéke – kapcsolódási felületeket, lehetőségeket ad. Minél gazdagabb adatolású, a többi hasonló adalék között annál biztosabban megtalálja helyét, mert csak oda illeszkedik be. Ezt jelenti nála az, amire K. Kovács László utal, tudniillik:

...minél teljesebb a gyűjtés, annál biztosabban mutatja meg az anyag, hogyan kell feldolgozni...²⁷

Azaz egy egységen belül a tárgyak, s valamennyi más jól elemzett adalék magától összeáll, tisztázódik egymáshoz való viszonyuk (mai szóval struktúrájuk).

Ugyanis minden tárgy, minden kisebb vagy nagyobb összefüggérendszer egy meghatározott szerkezetbe áll össze, amely alapos gyűjtés esetén magától meg is mutatkozik, s kiderül az is, hogy egy ilyen rendszer egésze, más rendszerekhez hogyan viszonyul. A tárgy (bármely adalék) – az otthon (család) – a közösség (falu vagy ennek valamely kisebb, a családot meghaladó csoportja) – a néprajzi (táji, etnikai, etnokulturális stb.) csoport – néprajzi nagytáj (magyar vonatkozásban Alföld, Dunántúl, Felvidék, Erdély) – a nép (a parasztság körül kikristályosodó társadalmi rétegek) vagy nemzet (aki ma-

²⁶ Balassa I.: 1974, 189. _

²⁷ K. Kovács L.: 1974, 138.

gyarnak tartja magát) kultúrájának sajátosságai térben, időben és szellemiségben ilyen módon rajzolódnak ki.²⁸

A különböző kultúrák, ha valóságos kultúrák, úgymond, mindig teljesek. Teljesek, mert egy egész élet leélésére adnak alkalmat, a fennmaradáshoz szükséges valamennyi tevékenységgel bírnak a közösségek, de legtöbbször egyes tagjai is, noha van munka- és feladatmegoldás. Egy egységen belül a részek kiegyenlítik egymást. De kiegészítik egymást a közösségek is (javak, tevékenység, szellemi szféra). Ehhez azonban az szükséges, hogy az egyes, egymást kiegészítő egységeken belül és egymás között is zavartalan legyen a kapcsolat (ma kommunikáció). Ezért tragédia Trianon, mind a magyarság, mind más nemzetek számára. Legfeljebb ma még (főleg a magukat győztesnek tartók) nem mindenki fogja fel annak. Ezért idegenkedett minden politikai alapon szerveződő párttól, magától a politizálástól Györffy, mert ez egy-egy közösségen belül is éket vert az egyes csoportok közé.

Egy kulturális egységen belül, amelyben a jól rögzített és elemzett adalékok önmaguk mutatnak meg bizonyos összefüggéseket, amelyek aztán más eszközökkel tudatosan tovább vizsgálhatók, részben és egészben finomíthatók, még nem elegendők. E rendszereket a terepen mozgó, egy nagyobb és összefüggő forráscsoporttal dolgozó kutató bizonyos jelekből (pl. az egymást keresztező és egymással kapcsolatot tartó tevékenységek, jellegzetes kulturális javak meglétéből) észlelni tudja. Szép példája ennek a kétbeltelkes vagy kertes településrendszer felfedezése.

A terep és a gazdálkodás ismerete, a régi iratok és főképpen a térképek tanulmányozása juttatta el Györffyt a felismeréshez. Jóllehet igen korán (már Bél Mátyás is) adatolta, Kállai Ferenc az 1800-as évek elején leírta, Galgóczi Károly működését is bemutatta, jelentőségét a településrendszerben, az életmódban, a gazdálkodásban senki sem ismerte fel. Később is többen foglalkoztak vele formai szempontból.²⁹ A II. József korabeli két katonai térképfelvétel alapos, átfogó tanulmányozása, más térképekkel és egykorú forrásokkal való összevetése nyomán azonban ő felismeri ennek *rendszerességét*. Magyarország földabroszán kijelöli egykori elterjedési területét, keresi gyökereit, az egész életben betöltött szerepét, rámutat arra, hogy egykor volt keretes települések milyen még meglévő sajátossága utalhat arra, hogy valamikor ez a rendszer megvolt.

Hofer Tamás 1987-ben megjelent írásában, melyet az 1950-es évek elején fogalmazott meg először, ezt írja:

²⁸ Vö.: K. Kovács L.: 1974, 141–142. – illetve Györffy I.: 1939, munka egésze lényegével.

²⁹ Hofer T.: 1987.

„Ha a kortársak a már korábban leírt, hozzájárítható mezőgazdasági igazgatási, településmorfológiai részmegfigyeléseket, történeti megsejtéseket mozaikképp gyanánt összerakták volna, ebből szinte teljesen kirajzolódik a kertes város képe. De ez nem történt meg és nem is történhetett meg, mert a lényeg hiányzott, a különböző elemek egy sajátos térbeli rendben való összetartozásának felismerése. Az a küszöb látszik, ami a hétköznapi megfigyelést elválasztja az egységben látástól, a történelmi jelentőség meglátásától. Ennek átlépéséhez különös érzékenység és intuición, zsenialitás kellett.”³⁰

Halála után jelentek meg a hagyatékában talált jegyzetei alapján a II. József-féle katonai térképekről írott sorai. Megjelölte azt az összefüggő térséget, amelyet módszeresen átnézett, elemzett. Ebből kutatási metódusára, munkavégzésére és átfogó szemléletére is szép példát kaphatunk. Györffy György gondozásában a jegyzetek és a térképek „Az Alföld településformái” címmel jelent meg.³¹ Tudatosan választotta azt az észak-déli sávot, amely Abaúj-Tornától a Temesi bántóságig terjed, magában foglalva az általa sok tekintetben részletesen ismert Jászkunságot, Dél-Borsodot, amely minden lehetséges települési formát (telepített községeket is) magában foglal. Ebből is kiemelte a földrajzilag differenciált (alföld-hegyvidék, Tisza és Sajó-völgy) területét, amelyet külön is értékelt. Ha nem is készült el belőle a nagyszabásúnak szánt tanulmány, jegyzeteiben, s szétszórtan előadásában, cikkeiben ezek tanulságait levonta, s hivatkozott is rá.

A kertes település rendszere, mint felfedezés, ennek a keleti hozadékként vagy a keleti hozadékból a Kárpát-medencében kialakult sajátos rendszere nemcsak Györffy munkásságát, hanem az egész néprajztudományt mindegy megemelte. Más tudományok művelői (akik eddig csak segédtudományként értékelték a néprajzot) és külföldi kutatók számára is komolyan mérlegelendő, számottevő eredményt jelentett. Itthon viták keresztjüzebe került, összekapcsolódott magánál Györffynél is a korábban már részletesen bemutatott és általa a tudományos közgondolkodásban helyet kapó *alföldi magyar tanyarendszer* kérdésével. Nem véletlen, hogy a harmincas években szerveződő magyarságkutatás (amelynek politikai háttere és hivatalos támogatottsága is volt) a néprajzot e mozgalom, kutatási program vezető tudományává emelte, s a tágabb Európában földrajztudósként is elismert Teleki Pál Györffy István kezébe helyezte a Táj- és Népkutató Központot, mint ezzel foglalkozó intézményt.

Amit Hofer Tamás és kívülre még mások is hangoztatnak, annak a lényege az, hogy vizsgálata tárgyáról átfogó képet tudott alkotni, egységben látta a részleteket és abban felismerte a rendszerszerűséget. Ő tudta átlépni és át is lépte a hétköznapi és tudományos gondolkodás között magasodó küszöböt, anélkül hogy egy pillanatra is elveszítette volna lába alól a talajt. Nagyon nagy erénye, hogy közvetlen tapasztalatait, hétköznapi szemléletét egyenesen, a legtermészetesebb módon tudomá-

³⁰ Hofer T.: 1987, 35.

³¹ Györffy I.: 1943, 91–108.

nyos látásmóddá, közvetlen gyakorlatát pedig tudományos módszerévé tudta tenni. Persze, hogy ezt megtehesse, ahhoz olyan alapelvű és szemléletű tudomány kellett, ahol ez megengedhető. A néprajz pedig ilyen. Amennyiben az ő korában, indulásakor még nem egészen ilyen volt, ő ilyenné tette.

Ebben a világban, miként a paraszti világban is, a tapasztalatoké az első szó, a tudás a megtapasztalás mélységében, minél szélesebb körében, minél egységesebb voltában ölt testet, s ez határozza meg a minőséget is. Ezért nincs mulhatatlan szükség elméletekre a kiinduláskor. Ha a dolgok kellő munka után összeálltak, az összefüggések megmutatkoznak, akkor az elemzéshez már fel lehet használni minden olyan eszközt, így elméleteket is, amelyek újabb vonások feltárására inspirálnak, elősegítik kutatási eredményeink nemzetközi anyagba való beágyazását, kijelölik helyét az egyetemesen belül.

A dolgok egységben látása, láttatása, a rendszerszerűség felismerése, a megismert jelenség, állapot okainak feltárása, majd a felfedezés, megállapítás esetleges hasznosítása természetes követelmény. Minden kutató arra törekszik, hogy mielőbb és minél biztosabban célhoz érjen, ugyanakkor alaposságából mit se veszítsen. Nem közömbös ezért, hogy egy közösség életére, kultúrájának leírására, társadalmának alakulására vonatkozóan milyen jelenséget, ennek milyen állapotát, történeti alakulásának melyik stádiumát választjuk ki. Magam úgy vélem, hogy a normálistól, az átlagostól, a közönségestől valamelyest eltérő tárgyak, helyzetek, állapotok, folyamatok az erre legalkalmasabbak. Még részei az egésznek, de kissé eltérnek tőle, azonosak az egészszel, de mégis első ránézésre felismerhető, elkülönülő részt is alkothat. Még nem zárult le a folyamat, de megérezzük, hogy rövidesen más irányt vesz, vagy új vonásokkal fog gyarapodni.

Határeset? Különös? Átlagtól eltérő?

E fogalmakra, ezek tartalmára gondolok.

Györffy István tiszttában volt ezzel.

Mindig olyan kutatási témát, tárgyat, nézőpontot választott, amely felkínálta ezt a lehetőséget. A tárgyválasztás, a szemlélődési pont ilyen módszerű kiválasztása nála természetes volt, mert életéből, az élettapasztalatából egyenesen következett. Életének minden mozzanata gyermekkorától fogva ebben az átmeneti zónában éléssel függött össze.

A komplexitásra való törekvésnél két munkáját említtem meg csupán, mint kézzel fogható bizonyítékot. Egyik a matyó viseletről írott, Fél Edit által sajtó alá rendezett, általa teljesebbé tett kötetét. Jóllehet tudjuk, hogy a matyók egész kultúráját meg akarta írni, de – s ezt Fél Edit megjegyzései lépten-nyomon bizonyítják – a legkisebb adalékot, legapróbb részletet is a matyó kultúra egészébe ágyazta

be, abban jelölte ki helyét, jelezte történeti változásait.³² Másik cikke sima adatközlésnek tűnik még pályája kezdetén: *A tűzegvetés*.³³ Ebben benne van az akkori Alföld fátlansága, tüzelőanyag-hiánya, a munkafolyamat aprólékos leírása, figyelemmel arra, hogy mit miért csinálnak, miért kell úgy eljárni, hol lehet hibát elkövetni, mi a legideálisabb állapota a munkavégzésnek, mikor tekinthető valami a legjobbnak, majd milyen sokrétű felhasználási lehetősége van a kivetett ganénak, addig, míg tűzre kerül, fűteni, főzni, iránymutató pásztortűzként használható. Más fajtáira (árvagané, kunyhó oldalán szárított gané, vágott gané, juhpor) és vidékenkénti változataira is utal.

Ezekben az apró adalékokban valóban benne van a tenger ígérete, a teljes egész, a hagyományként reánk szállt paraszti (népi) kultúra, amelyet névtelen hordozói századok alatt megéltek, alakítottak, védtek vele saját magukat is a néhez, embert, közösséget próbáló időben. Ennek a közösségnek ő maga is tagja, az, aki kissé kiemelkedve közülük átlátja és tudatosan birtokolja az egészet. Aki tudja azt, hogy ennek mekkora értéke van, hogy ha lényegét megértetjük a nemzet valamennyi rétegével, akkor a modern korban védművé válhat egy ránk következő és nagy megpróbáltatásokat sejtető korban. A nép, amely a magyarság háromnegyed részét teszi ki, még őrzi e kultúra javarészét, de a cél az kell legyen, hogy a megőrzött néphagyomány az egész nemzet modern kultúrájának alapjává váljék. Természetes, hogy szükségünk van a nyugati művelődés minden vívmányára, mert ezáltal lehetünk csak európaiak. De meg kell őrizni azokat a hagyományokat, amelyek ezt a kultúrát magyarrá, csakis a mienké teszi. Arra kell törekednünk – írja kulturális végrendeletében –, hogy a néphagyomány „minden vonalon alapjául szolgáljon a magasabb rendű műveltségnek, de annak ne csak színt, hanem belső tartalmát is adjon.”³⁴

Ha valaki tudta, mit jelent a *belső tartalom*, akkor az Györffy István volt.

Irodalom

BARABÁS JENŐ

- 1974 Györffy István kutatási eredményei a mai magyar néprajzi kutatás fényében. *Ethnographia*, LXXXV. 142–147.

BÁTKY ZSIGMOND

- 1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezéséhez. Budapest

³² Györffy I.: 1956.

³³ Györffy I.: 1943, 157–160.

³⁴ Györffy I.: 1993, 11–12.

BELLON TIBOR (szerk.)

- 1980 A magyar nép tudósa. (Györffy István-émlékezés, Karcag, 1974. december 10.) Karcag

BELLON TIBOR – SZABÓ LÁSZLÓ (szerk.)

- 1987 Györffy István, az Alföld kutatója és életművének irodalma. Karcag

BENDA KÁLMÁN

- 1984 Györffy István és a magyar történettudomány. Ethnographia, XCV. 567–571.

GUNDA BÉLA

- 1980 Györffy István közelében. In: Bellon Tibor (szerk.): A magyar nép tudósa. 20–30.

GYÖRFFY ISTVÁN

- 1984 Nagykunsági krónika. Karcag.
1942 Magyar nép, magyar föld. Budapest.
1943 Magyar falu, magyar ház. Budapest, Turul.
1993 Néphagyomány és nemzeti művelődés. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára. 1. Debrecen.

HOFER TAMÁS

- 1987 Az alföldi kertes települések a magyar szakirodalomban Györffy István felfedezése előtt. In: Bellon Tibor – Szabó László (szerk.): Györffy István, az Alföld kutatója és életművének irodalma. Karcag, 27–35.

ILLYÉS GYULA

- 1980 A magyar nép tudósa. In: Bellon Tibor (szerk.): A magyar nép tudósa. 91–95.

KEMÉNYFI RÓBERT

- 1994 Etno-kultúrgeográfiai vizsgálatok két magyar–román faluban. Folklor és etnográfia⁸⁴. Debrecen, Néprajzi Tanszék
2004 Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Debrecen.

KISS ISTVÁN

- 1984 Visszaemlékezés a Táj- és Népkutató Központ kiállítására. Ethnographia, XCV. 605–627.

K. KOVÁCS LÁSZLÓ

- 1974 Györffy István mint egyetemi tanár. Ethnographia, LXXXV. 138–142.

KRESZ MÁRIA

- 1974 Viski Károly népművészeti kutatásának eredményei (különös tekintettel a kérámiakutatásra). Ethnographia, LXXXV. 164–168.

RÉKASY ILDIKÓ

- 1987 Györffy István életművének irodalma. In: Bellon Tibor – Szabó László (szerk.): Györffy István, az Alföld kutatója és életművének irodalma. Karcag, 221–369.

SELMECZI KOVÁCS ATTILA

- 1981 Györffy István. In: A múlt magyar tudósai. Budapest

SZABÓ LÁSZLÓ

- 1980 Györffy István tudósi elkötelezettsége. In: Bellon Tibor (szerk.): A magyar nép tudósa. Karcag, 78–84.
1984 Györffy István és a magyar néprajztudomány nagykorúsodása. Jászkunság, XXX. 3. sz. 19–24.
1984 Az Alföld néprajzi kutatása Györffy István fellépése előtt. In: Bellon Tibor – Szabó László (szerk.): Györffy István, az Alföld kutatója és életművének irodalma. Karcag–Szolnok. 10–26.

- 1994 Várasfenes (Finis) és Körösszakál vizsgálatáról. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Történeti és néprajzi tanulmányok. Debrecen, 75–81.

SZILÁGYI MIKLÓS

- 1984 Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. Ethnographia, XCV. 577–592.

VARGHA LÁSZLÓ

- 1980 Györffy István szülőháza. In: Bellon Tibor (szerk.): A magyar nép tudósa. Karcag, 31–45.

László Szabó

FROM OBSERVATIONS TO SCHOLARLY METHODS – THOUGHTS ABOUT THE ACHIEVEMENT OF ISTVÁN GYÖRFFY

In the year of 2009 we commemorate the 125th anniversary of the birth of István Györffy and remember the sorrowful fact that he passed away 70 years ago. Anniversaries and the increasing number of memoirs and appraisals prompted by them are very useful, as posterity has the possibility to get to know the celebrated person as well as his/her works from different points of view due to the fact that perspectives have changed in the meantime. After a while, professionals start to value the life work on the ground of hidden aspects and are interested in discovering if the celebrated person's life work provides answers to more recent questions, to the thoughts rooted in a different approach and how it achieves this goal. While commemorating István Györffy, my aim is exactly this in my paper.

Sztereotípiák, nemzeti karakterjegyek

LEGYES KRISZTIÁN
LŐKÖS PÉTER

Az öltözködés és a táplálkozás „hordozható imázselemei” a magyar migráns fiatalok körében

LEGYES KRISZTIÁN

A svéd néprajz története során nemegyszer az európai kutatások élén járt módszereivel, szemléletével. Nem véletlen, hogy például az 1980-as években a svéd kutatók annyi időt és energiát fordítottak a jelenkor kutatására. Az ottani néprajztudomány más diszciplínáknál hamarabb tudomásul vette tárgya átértékelésének lehetőségeit, valamint annak szükségességét. Ennek legközvetlenebb megnyilvánulása, hogy már ekkor kutatásának tárgyát az aktuális társadalmi problémák képezték. A svéd néprajzi életben ennek a folyamatnak természetesen voltak kedvezőtlen következményei is – akárcsak nálunk –, így például a hagyományos témáktól való elidegenedés. A frissen végzett fiatalok nem szívesen választottak olyan szakdolgozati és disszertációs témákat, amelyeknek anyagát a korábban megalapozott gyűjteményekből és adattárakból kellett előkeresniük. Az érdeklődés középpontjába az individuumok hétköznapijait érintő aktuális kérdések kerültek.

Ebből a megfontolásból született meg 1971 őszén Svédországban, az Északi Múzeumban (Nordiska museet): a SamDok.¹ A kezdetben még csak tárgyakra szorítkozó múzeumi dokumentációs tervezet az elkövetkező évtizedek során elindult világhódító útjára, mint a „svéd muzeológia exportterméke”. A SamDok azt hangoztatta, hogy nem mentő gyűjtéseket kell végezni – ahol szokás volt arra hivatkozni, hogy a 24. órában vagyunk –, hanem a jelenségeket a jelenben kell megragadni, a maguk funkcionális egészében. Célja: elmélyíteni a jelenre és a jövőre vonatkozó ismereteinket az emberről és a társadalomról.

¹ A kifejezést etimológiai szempontból vizsgálva megállapíthatjuk, hogy két szó összevonásából keletkezett: *samtid* (jelenkor) és *dokumentation* (dokumentáció).

A Szabó Mátyás² által ismertetett svéd SamDok-kal párhuzamba állíthatunk egy hazai kollektív jelenkutatási programot, illetve ennek intézményi keretét: a MaDok-ot³.

A magyar néprajzban is közel harmincéves múltra tekinthet vissza a jelenkutatás, mint megfogalmazódott önálló kutatási feladat. Néhány szórványos előzmény után az 1970-es évektől számítható ugyanis az a korszak, amikor többkevesebb rendszerességgel Magyarországon is megnövekedett az igény a kortárs jelenségek kortárs értelmű – azaz nem a jelenkori maradványokból egykori állapotokra következtető – néprajzi tanulmányozás iránt.

A MaDok – a svédországi példához hasonlóan – célként jelöli meg többek között a kortárs jelenségek kutatásának mielőbbi megkezdését. Fejős Zoltán szerint: „nem vélhetjük úgy, hogy a jelenkor kutatása nem a mi feladatunk”.⁴

A mindennapi élet megfoghatatlan komplexitása egy tanulságos megfogalmazást is eredményezett a svéd adatgyűjtő munkában: „*ott áss, ahol állsz*” (azaz mindenütt rejtőzik értékes anyag).

A hazai tudományos életnek is be kell látnia, hogy az adott kor jelenségeit „egyszerűbb” rögzíteni, mint utólag szórványosan fennmaradt emlékek segítségével rekonstruálni azokat. Az életmód változékonysága, a jelenkor leghétköznapi, tömegesen előállított tárgyai belátható időn belül a múlt pótolhatatlan forrásaivá válnak.

A kutatási programok (SamDok, MaDok) megálmodóinak meggyőződése, hogy „*a néprajz tárgya, módszerei nem egyszer s mindenkorra rögzítettek, hanem változékonyságok*”⁵. Az ilyen jellegű kutatások módszertani kihívások egész sorát vetik fel. Mindemellett választ kell adnunk arra az alapvető kérdésre is, hogy a jelenkutatás megkövetelte módszerek mennyire tekinthetők néprajzinak? A klasszikus értelemben semmi esetre sem, de véleményem szerint szükségünk van új módszerekre – még átértelmezések árán is. Senki sem gondolhatja, hogy a jelenkor „néprajzi” kihívásait maradéktalanul analizálhatjuk a megszokott eszközökkel, hiszen Bátky Zsigmond szavai kísértének 2009-ben is:

*„benne igen különböző tudományok kereszteződnek, amelyekhez való viszonyát azok feltékenykedése miatt ez ideig sem lehetett szabatosan megállapítani”*⁶.

² Szabó M.: 1984, 475–479.

³ Fejős Z.: 2003, 115–120.

⁴ Fejős Z.: 2003, 115.

⁵ Fejős Z.: 2003, 115.

⁶ Bátky Zs.: 1992, 1.

A kortárs jelenségek kutatásakor sem feledkezhetünk meg azonban azok történelmi előzményeiről, szem előtt tartva ily módon a néprajztudomány történeti irányultságát.

A terep

A terepmunka helyének megjelöléseként, a Marshall McLuhan által először az 1950–1960-as években használt kifejezést választottam: „*global village*” (világfalu).

Felmenőink még a „minden a szomszédban van” szó szerkezetet kizárólag a szomszéd településekre vonatkoztatták. Tudtak azok létezéséről, de ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy jártak is ott. Az eltelt 50 évben viszont a világ térben és időben jelentősen beszűkült.

A XXI. század globális méretű világrendjében a különböző kultúrák egyéni képviselőinek mobilitása – elődeikével ellentétben – már országokat, sőt egész óceánokat, kontinenseket ível át. Már nemcsak ismeretekkel rendelkezünk a világ számos egzotikumának létezéséről, hanem a hatalmas fizikai távolságok leküzdése sem megy manapság már ritkaságszámba. A migráció, történelem folyamán történő alakulásának kvantitatív jellegű bemutatása nélkül is belátható, hogy a magyar állampolgárok sem kivételek az előbb említett megállapítás alól.

Az 1929–1933 között lezajlott gazdasági világválság, vagy éppen az 1956-os események következtében százezrek hagyták el különböző okok miatt Magyarországot. Három célországot favorizáltak: Amerikát („amerikások”), Kanadát („kanadások”), valamint Ausztráliát. Manapság a világ bármelyik szeglete szóba jöhet, mint úti cél.

A kivándorló emberekről a XX. században tengernyi irodalom halmozódott fel. Közülük is először az emigráns magyarokkal foglalkozó munkákat vettem górcső alá. Így kerültek látókörömbbe többek között: Fejős Zoltán⁷, Puskás Julianna⁸, Dégh Linda⁹, Szántó Miklós¹⁰ és Albert Tezla¹¹ munkái. Az említett kötetek nélkülöznek azonban számos aspektust, amelyekben „*olyan érzelmek, gondolatok, indulatok és vélemények fogalmazódtak meg, amelyek a hivatalos aktákból kimaradtak. A történettudomány nagy vesztesége, hogy a hagyományos történelmi forrásokból általában hiányoznak a szubjektív elemek.*”¹²

⁷ Fejős Z.: 1993.

⁸ Puskás J.: 1982.

⁹ Dégh L.: 2001.

¹⁰ Szántó M.: 1984.

¹¹ Albert T.: 2005.

¹² Szili F.: 1991, 75.

A kutatásban részt vevő személyek tapasztalatai még ennyi év elteltével is majdnem teljesen megegyeznek azokéval, akik néhány évtizeddel előttük „fogták a vándorbotot”, és elindultak szerencsét próbálni. A migrálók közül csak az emeli ki adatközlőimet, hogy kérdőívem eljutott hozzájuk (L. a Függelékben). Irányított kérdések révén kerültek rögzítésre a mindennapi élet bizonyos részterületeit érintő érzéseik, gondolataik.

A migráció jelenségével foglalkozó munkák szinte kivétel nélkül egy közösséget, vagy a külföldön egy adott területen élő magyarokat mutatják be. Munkám során arra vállalkoztam, hogy egymástól független személyeket szólaltatok meg. Először azt gondolhatnánk, hogy önálló mozaikok bemutatására ítélve ezzel az elkövetkező oldalakat. Később azonban látni fogjuk, hogy a megkérdezett individuumok válaszai egyáltalán nem diszjunktak. (Természetesen nem is fedhetik egymást teljes mértékben.)

MINTA

Hólabda („személyes ajánlási”) módszer keretében vettem fel a kapcsolatot a megkérdezett 46 Magyarországon született magyar állampolgárral¹³ (25 nő és 21 férfi), akik egy felkérést követően töltötték ki a kérdőívemet. Az adatközlőim a „hazai” és az „idegen” konfliktusába sűrítve élték, éltek meg a kibocsátó, illetve a befogadó kultúra szembesülését, valamint saját, belső konfliktusukként a kultúraváltás egyes mozzanatait.

A megkérdezett magyar fiatalok által kezdeményezett külföldi utazások száma, illetve ezek prezentálhatósága megkövetelte tőlem, hogy bizonyos paraméterek felállításával szűkítsem a vizsgált személyek körét. Választásom egyrészt a kérdőív hossza, és implicit módon a magas (közel 84%-os) visszaküldési ráta, másrészt a rendszerváltás utáni időszakra eső szocializáció miatt esett az 1983-as korosztályú ismerőseimre, illetve az ő ismerőseikre.¹⁴

A minta egy cohorsba tartozása mellett közös az is, hogy rövidebb-hosszabb ideig mindannyian a Debreceni Egyetemen tanultak. Az említett felsőoktatási intézményben, értelmiségi adatközlőim az alábbi típusú egyetemi vagy főiskolai okleveleket szereztek meg, vagy megszerzésük éppen folyamatban van:

- *Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar*: környezetgazdálkodási agrármérnök
- *Általános Orvostudományi Kar*: általános orvos

¹³ Az adatközlők magyarországi lakhelyeinek elhelyezkedéséről készített térképet I., a Függelék 1. ábráján.

¹⁴ Egy év differenciát megengedtem, mert például az 1982-es korosztályból sokan az 1983-asokkal együtt, 1989 szeptemberében kezdték az általános iskolát.

- *Bölcsészettudományi Kar*: szociológus (társadalompolitikai elemző), általános szociális munkás, filozófia, angol, politológia, lengyel, művelődésszervező, néprajz, francia, német, magyar, finn, történelem
- *Informatikai Kar*: programtervező matematikus, programozó matematikus
- *Közgazdaságtudományi Kar*: okleveles közgazdász

A mintát képező személyek külföldi tartózkodási célját két csoportba lehet sorolni:

1. Dolgozik az adott országban
2. Tanul az adott országban

Mindkét elfoglaltságtípus esetén, csak rendkívül széles skálán lennének behatárolhatók a végzett tevékenységek. Az alábbiakat a beérkezett kérdőívekből emeltem ki:

1. Dolgozik: „*assistant manager*”, „*Európai Parlamentben asszisztens*”, „*önkéntes*”, „*general assistant*”, „*vendéglátásban*”, „*szallodaiiparban*”¹⁵, „*raktári munkakörben*”, „*customer maintenance clerk*”.
2. Tanul: „*European Studies*”, „*MBA – Master of Business Administration (posztgraduális képzés)*”, „*phd-s ösztöndíjjal közgazdaságtant*”, „*EU szomszédsági politika*”

Az említett foglalatosságok végzése közben, a világ különböző városaiban sikerült „utolérnem” a válaszaikkal segítségemre lévő személyeket. (L. a Függelék 2. ábráját).¹⁶

A külföldi célországokkal kapcsolatban nem éltem semmiféle korlátozással. Összesen 63 évet és 9 napot töltött a megkérdezett 46 személy a világ 39 országában. (L. a Függelék 3. ábráját.) Ha ezt az időtartamot átlagoljuk, akkor minden adatközlőre közel másfél év kinttartózkodás jut.

Végül a mintát illetően érdemesnek tartom még megemlíteni a megkérdezettek szüleinek iskolai végzettségét. (L. a Függelék 4. ábráját.)

ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

A tömegkommunikációs eszközök fejlettségi szintje, hozzáférhetőségük és a mintámat alkotó személyek informatikai képzettsége együttesen lehetővé tették, a XIX. század közepén ún. „armchair” jelzővel illetett kutatói attitűd újbóli felvé-

¹⁵ Az ékezet hiánya oka az adatközlő által használt angol billentyűzet. A tanulmány során számos alkalommal fogunk hasonlóval találkozni.

¹⁶ A függelékben több olyan fénykép is látható, amelyek származási helyei nem szerepelnek ezen az ábrán. Azért nem kerültek fel a térképre ezek a városok, mert innen kérdőív nem érkezett.

telét. 2008-ban a világháló segítségével lehetőség nyílik a világ szinte bármely országában tartózkodó individuummal történő kapcsolattartásra. Az internet nyújtotta, és a manapság nap mint nap használt eszközök közül kettőt alkalmaztam a kutatás során:

1. A kapcsolatfelvételt az angol „international who is who”-t (hétköznapi nevén az iwiw-et) használtam.

2. Az „electronic mail” (közismertebb nevén az e-mail) lehetőséget nyújtott szöveges instrukciók, kérdőívek, illetve fényképek csatolt fájlként történő elküldésére, valamint fogadására.

A fizikai távolság áthidalása, továbbá a reakcióidő jelentős mértékű redukálása végett bírtak kulcsfontossággal az előbb említett eszközök.

MEGHATÁROZANDÓ FOGALMAK

Imázsselem

Az Egyesült Államokban, pontosabban az Indiana államban működő Bloomingtoni Egyetem Magyar Tanszéke 1982 őszén konferenciát szervezett az amerikai magyarság image-éről, amerikai egyetemeken dolgozó magyar szakemberek részvételével. Eltető Lajos professzor a következőképpen kezdte vitaindító előadását:

„Az »image« amerikai énemnek egyszerű fogalom, annál nehezebb, ha magyar magamnak próbálom meg lefordítani. Hogyan is mondanák ebben az összefüggésben: »A magyarság képe az Egyesült Államokban?« Képtelenség. »Magyarságkép?« Ez is rossz stílus. »Magyarságismeret?« Ezzel túl sokat mondtunk. [...] Mérlegeltem és elvettem a »profil« szót is, nem mert nem magyar eredetű, hanem mert legfeljebb a külsőségekre vonatkozik, a »becs«, »becsület«, »hír«, »hírnév« szavakat pedig azért, mert töltetük erkölcsi, míg az »image« tartalma érzelmi, lélektani. E nyelvi bökkenő kultúrabeli különbségre vezethető vissza, azért nehéz a problémát megoldani.”¹⁷

Az előző idézet jól illusztrálja, hogy már az „imázsselem” terminus önmagában is problémákat hordoz:

- Írásmód: az Idegen szavak szótára az imázs szó jelentésének leírása helyett az image kifejezésnél leírtakra hivatkozik.¹⁸
- Jelentés: a kifejezésben az image/imázs – hungaricum/hungarikum jelentéstartalmak ötvöződtek a kérdőívkitöltőknél. Szinonimaként használták az említett terminusokat, ezért a továbbiakban én is ebben az értelemben használom.

¹⁷ Szántó M.: 1988, 90.---

¹⁸ Pintér Z.: 2002, 226.

Ide kapcsolódik még, hogy például a Néprajzi Múzeum 1994. november 21–22-én etnográfus, folklorista, történész, régész, művészet- és irodalomtörténész résztvevőkkel tudományos ülésszakot rendezett a nemzeti szimbólumalkotás folyamatairól, a nemzettudat egyes témáiról. A konferencia előzménye egy kiállítás volt: „Magyarok Kelet és Nyugat közt. Nemzeti jelképek és legendák” címmel, amelyet a Néprajzi Múzeumban 1994. március 25. és szeptember 16. között rendeztek meg.¹⁹ A kiállított szobrok és festmények, köztéri emlékművek ábrázolásai, valamint hétköznapi tárgyak: levelezőlapok, idegenforgalmi plakátok, emléktárgyak, használati eszközök mutatták be a „nemzeti kultúra” emelkedett és vulgáris rétegeit, azokat a jelképeket, amelyekben „a nemzethez való tartozás tárgyasul, kifejeződik, vagy vita tárgyává válik”. A kiállítás egyes témák egymás mellé állításával építkezett, próbálta érzékeltetni a jelképeknek a mindennapi életben sok esetlegességgel működő hálózatszerű topológiai kapcsolatait. Az egyes témáknál visszakövető módon érzékeltette kialakulásukat, használatukat, értelmezéseiket – különösen az elmúlt két évszázadban. A kiállítás és a tudományos ülésszak is támaszkodott arra a sokrétű, új érdeklődésre, ami az 1970-es és 1980-as években a nemzeti kultúra, nemzeti jelképek iránt kibontakozott.

„Hordozható”

A megkérdozettek kiválasztásánál elsődleges szempontnak tekintettem, hogy tömegközlekedési eszközzel (leginkább repülővel) tegyék meg az előttük álló kilométereket. Egyrészt így jelentős mértékben redukálhattam a bőröndökbe kerülő elemi hungarikumok számát, másrészt pedig garantálva ezzel azok hordozhatóságát.

Hungarikum

A hungarikumok védelméről szóló 77/2008. (VI. 13.) országgyűlési határozat az alábbi módon definiálja a hungarikum fogalmát:

„A hungarikumnak földrajzi, történelmi, nyelvi, néprajzi arculata van. A hungarikumok olyan sajátos magyar termékek, melyeknek tulajdonságai között lényeges és kiemelkedő a magyar nemzeti jelleg, és amelyek természeti adottságainkkal, őshonos fajtáinkkal, termelési-tenyésztési hagyományainkkal összefüggésben sajátosan magyar ismérvekkel rendelkeznek. A hungarikumok magyarságra jellemző mivoltukkal, különlegességekkel, minőségükkel jelentősen öregbítik hírnevünket, növelhetik megbecsülésünket az Európai Unióban és szerte a világon.”²⁰

¹⁹ Hofer T.: 1996, 7–22.

²⁰ 77/2008. (VI. 13.) OGY határozat.

„HORDOZHATÓ” HUNGARIKUMOK

Mindennapi életünk használati tárgyai megszokott funkciójukon kívül bizonyos élethelyzetekben többletjelentésekkel, szimbolikus tartalmakkal is gazdagodnak. Az ember minden önmeghatározási szegmense rendelkezik valamiféle szimbólumrendszerrel: ha magunkat emberként, magyarként, valamelyik etnikai csoport tagjaként, meghatározott korosztályhoz tartozóként, férfiként vagy nőként, egy tájegység, település, utca vagy ház lakójaként, egy adott foglalkozás képviselőjeként, egy bizonyos szubkultúra vagy értékrendszer reprezentánsaként, tagjaként határozzuk meg azt a tágabb egységet, amihez tartozunk, illetve azokat a „másokat”, akiktől elhatároljuk magunkat.

Az említett szimbólumok kimeríthetetlennek tűnő információforrást képezhetnek abban az esetben, ha a „runaway world”-ön állandóan változó jelképekkel lépést próbálunk tartani, hiszen míg egyesek eltűnnek, részben vagy teljesen átalakulnak, eközben számtalan új is keletkezik. Rendkívüli flexibilitást követelve meg ezzel a velük foglalkozó tudományoktól. Úgy az elméleti háttérre és a kutatási módszerekre, mint a kutató személyére vonatkozólag. Utóbbira hárul az a feladat, hogy a merev struktúrák szétfeszítésén fáradozó, folyamatosan változó világot leírja. A néprajz által elsődlegesnek tekintett hagyományt nem kell teljes mértékben feladnunk ahhoz, hogy a rugalmasságnak egy magasabb fokát elérjük. Az ún. likvid identitáselemeket kiszűrve, figyelniünk kell a varsánkban megakadó, survival vagy revival identitáselemekre is. Alakulásuk megfigyelése azokon a területeken a legizgalmasabb, ahol a változás, de ugyanakkor az állandóság szükséglete is érvényesül. Ilyen például a nemzeti szimbolika témaköre.

A „lokális” hagyományok egyes jelképpé emelt elemei életben tarthatják a globalizáció szorításában is az egyes nemzetek identitástudatát, az ún. „mi” tudatot. A nemzeti önmeghatározás nélkülözhetetlen „közös nevezői”, alapegységei azok az immateriális és materiális megnyilvánulások, amelyeknek segítségével esztünkben a magyarságtudatunkat körülhatárolhatjuk.

Az államalapításunk milleniumi megünneplése után kijelenthetjük, hogy a „magyarság” fogalma évszázadok óta létezik, de nem statikus formában. Mindez azt implicálja, hogy nem alaptalanul tételezem fel a „magyar imázselemek” létezését 2009-ben. Természetes ugyanakkor, hogy miként a különböző korok magyarjai is változnak, a szimbólumok is örökös átalakulásnak, illetve átértelmezésnek vannak kitéve. Arra a kérdésre, hogy mi minden is szimbolizálja a magyarságot, csak úgy válaszolhatok, ha megvizsgálom, milyen önazonossági szimbólumok léteznek napjainkban. A kutatásnak azonban nem volt célja egy átfogó jelleghű munka elkészítése. (Még akkor sem, ha a kérdőívben szereplő kérdések tágabb spektrumra utalnak!)

Ettől függetlenül azonban megállapíthatjuk, hogy a közösen használt szimbólumok, annak ellenére is jelen vannak a mindennapokban, hogy különösebben felfigyelnénk rájuk. Ha fel is ismerjük őket, akkor is gyakran hajlamosak vagyunk használatba vételük idejét időnként túlbecsülni. „*Az az emberek korábban (is) csak egy szűkebb időtartamot láttak át, amelybe a hagyomány beleyült; a tradíció fogalmában a történetiség feloldódott.*”²¹ Léteznek olyan hungaricumok, amelyek évszázadokon át, több nemzedéken keresztül örökítődnek szinte változatlan tartalommal, míg mások tartalma az átadás-átvétel során bizonyos mértékben módosul, miközben egyes jelképek minden tekintetben különböznek még a néhány évtizeddel korábbiaktól is.

A néprajztudomány számára, a „global village” idején is elsődleges fontossággal bírhat, hogy a „klasszikus” falu népi eredetű jelképei mennyire válnak manapság identitásképző jelképekké. Kérdés, hogy a főleg mezőgazdasági munkából magát eltartó magyar paraszt értékrendjének egyes elemei, hordozható értékké nemesülhetnek-e még 2009-ben?

Az etnicitás és az identitás viszonyának vizsgálatakor az etnikai jegyeknek mint identitáselemeknek a tendenciózus gyöngülésével találjuk magunkat szembe. A népviselet elhagyása (ún. kivetkőzés jelensége), a népszokások feledésbe merülése, a különböző népi mesterségek eltűnése stb., a paraszti hagyományoktól való fokozatos elszakadásra utalnak, és a korábban már jelzett változások következményének tudhatók be.

Az utazási feltételek ma kedvezőbbek, mint a múltban bármikor. Hullámonkon hanykolódó, mai léptékkal mindenképpen lassúnak tekinthető óceánjárók helyett repülőgépeken hagyhatják maguk mögött a kilométereket a külföldre utazók, miközben nemzetközi hálózat teszi lehetővé például egy másik országba történő ajándékküldést:

*„a kovi ubi kifejlt es elasztott minden mas csomagot amiert az angol posta figyelmerteto levelet kuldott.”*²²

Az előzőek az érintkezések új minőségét jelentik. Az alkalmi, esetleges kapcsolatokat felváltotta az állandó, sokrétű, könnyen megvalósítható érintkezési formák gazdagsága.

Olvasmányélmények, baráti beszélgetések, empirikus tapasztalatok és levelezések keltette tudományos hiányérzet gyümölcsként fogant meg bennem a kutatás témája. A tanulmányban a fiatal magyar értelmiségiek bőröndjeikben külföldre magukkal vitt, a népi kultúrához köthető „magyar imázselemeket” vizsgáltam. Előzetes hipotézisem alapján két ellentétes utat bejáró, az ember testi igé-

²¹ Bausinger, H.: 1995, 93.

²² Az idézet a 46. sorszámú, Aberdeenből érkezett kérdőívből származik.

nyeit kielégítő létszükséglet képezi a tanulmány tárgyát: az öltözködés, valamint a táplálkozás.

A bemutatásra kerülő munka unikalitását nem kérdőjelezi meg véleményem szerint a Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor által 1997 májusában 1000 fős országos reprezentatív mintán lefolytatott kérdőíves vizsgálat, amely a mindennapi élet olyan jelenségeit elemezte, amelyekről feltételezték, hogy szimbolikus asszociációs körök révén a nemzeti identitást felépítő képzetrendszer részeinek tekinthetők. (Az adatfelvételt a Szonda Ipsos végezte, az eredményeket 1999 elején az Európai Folklor Központ kiadásában publikálták, a Teleki László Alapítvány támogatásával.²³)

Motivációm bizonyos mértékig megegyezik ugyan az előbb említésre került munkában foglaltakkal, mégis alapvető különbség, hogy egészen más aspektusból közelítem meg a témát, lényegesen kisebb apparátussal. A kutatás tárgyának súlypontosítása is gyökeresen eltér a Kapitány házaspár által ki nem fejtettekkel, hiszen míg az alábbiakban kizárólagosan és részletesen analízálom az öltözködés és a táplálkozás témaköröket, addig a párhuzamba állított reprezentatív vizsgálat páromdattal intézi el az említetteket.

ÖLTÖZKÖDÉSSÉ VÁLT VISELET

Magyarországon a parasztság nehezen előállítható ruhadarabjai általában egy életre szóltak, ezért nyugodtan kijelenthetjük, hogy emberöltőnként újultak meg. Az előbb említett társadalmi réteget a feudális kötöttségek is gátolták a nemzetközivé vált divat követésében. A paraszti ruházatnál is kimutathatók azonban a nála magasabb társadalmi osztályok egymást gyorsabban követő divatjaihoz képest lényegesen szerényebb tempójú változások (pl.: a ruha anyagában, színében, szabásában, valamint díszítésében), mert természetesen ezek sem egyszer és mindenkorra kialakult statikus viseletegyüttesek voltak. Az egyes lesüllyedő korstílusok szerkezete széttörödezett, a paraszti esztétikumnak megfelelően módosult, majd az így ötvöződő stíluselemek az ismert művészeti korstílusoktól eltérő új egységet hoztak létre.

A XVIII. században a társadalmi (meta)kommunikációban egyes viseletbeli elemek a nemzeti ellenállás, különösen a II. József németesítő politikájával való szembeszegülés szimbólumaként szolgáltak. Másrészt 1848-hoz köthető egy elvesztett szabadságharc is, amelynek leverése után Európa szemében is egyértelműen nemzeti jelképpé vált a magyar viselet. (1860-ban például egy jogászból vá-

²³ Kapitány Á. – Kapitány G.: 2001.

lasztmánya meg is tiltotta a „*magyar nemzeti mezben való megjelenést*”²⁴, miközben Európa számos városában magyar kalapba, dolmányba és a már kimondottan a népviselet kategóriájába tartozó szürbe öltöztek, tüntetve a leverte magyar szabadságharc mellett.)

A XIX. században bekövetkező – általam itt nem részletezendő – komplex hatások jelentős változásokat okoztak a magyar népviseletben. A Gáborján Alice-nél²⁵ „kivetkőzésnek”, míg Fél Edit és Hofer Tamás által „kiöltözésnek” nevezett folyamat már ekkor kezdetét vette.

A férfiak kivetkőzés hamarabb következett be, mint a nőké, mivel a városban munkát vállaló fiatal férfiakat zavarta PARASZTI VISELETÜK különbözősége a VÁROSI ÖLTÖZETTŐL. (Mindez független attól, hogy magyarországi városban, vagy akár a tengerentúlon vállalt munkát!) A folyamatnak a ruhadarabokon belül is sorrendje volt. A Szili Ferenc²⁶ által is ismertetett, a célszerűséget szolgáló kivetkőzés általában a lábbelivel kezdődött, a felső-, majd az alsótestet borító ruhadarabokkal folytatódott, és a haj-, illetve a fejviselettel fejeződött be.

Öltözködésünk napjainkban is egyértelműen tükrözi a divattal történő lépéstartást, amely egyfajta életszínvonal-megjelenítési mód is. A tömegkommunikációs eszközök villámgyors térhódítása felfokozta a mindennapi élet ritmusát, a különböző normák és szokások – ezen belül a divat és a városi öltözködés – változásának ütemét. Ruházatát mindenki valamilyen kötöttségrendszerben ugyan, de már önmaga alakítja, mert ennek társadalmi – szűkebb értelemben közösségi normák – által előírt karaktere manapság már háttérbe szorult, mivel domináns tényezőként az individuum egyénisége lépett előtérbe. A ruházzkodásban nyilvánulhat az egyén társadalmi helyzete mellett annak életkora, mentalitása, és végül, de nem utolsósorban, az általa végzett tevékenység (legyen az például egy foglalkozás vagy egy sportág).

Az ifjúsági szubkultúrák megjelenése is jelentős mértékben felgyorsította a sokszínű öltözködés „elfogadottságát”, az öltözködéssel kapcsolatos közvélekedés és általános társadalmi elvárások átalakulását. A különböző szubkultúrák bővebb tárgyalásának ösvénye azonban már egyértelműen egy másik társadalomtudomány, a szociológia mezejére vezetne.

A vizsgálat során arra a kérdésre kerestem választ, hogy a különböző származású adatközlőim kifejezésre juttatják-e bármiféle módon öltözködésükkel nemzeti hovatartozásukat külföldi tartózkodásuk ideje alatt? A néprajzkutatók által eddig ismertetésre került magyar viseletbeli elemek visszaköszönnek-e bármi-

²⁴ N. N.: 1860, 195.

²⁵ Gáborján A.: 1969.

²⁶ Szili F.: 1991, 76.

lyen formában a manapság külföldön tartózkodó magyar fiatalok öltözködésében? (Legyen az teljes viselet, egy díszítő motívum vagy akár egy ékszer.)

A kutatás alapját képező kérdőív 99. kérdésére („Öltözködésével, ékszereivel megpróbálja-e kifejezni magyar származását?”) a 46 megkérdezettből 44-en „Nem”-mel feleltek. A nemleges válaszok magas aránya miatt nem térhetek ki külön-külön a férfi-, női, az ünnepi és a hétköznapi öltözetekre.

A 104. kérdésre adott válaszában a következőképpen utal bármely magyarországi etnikai csoport jellegzetes viseletének anakronisztikus voltára egyik adatközlőm:

„Rákérdezel a tipikus magyar öltözködésre, ezzel kapcsolatban csak az lenne a kérdésem, hogy ez ott-ban, Magyarországon elfogadott-e, például kimenni az utcára mentében vagy kucsmában, vagy bundában, vagy ihynek, nagyszüleinken kívül? Mert ha otthon nem igazán, akkor egy idegen kultúrában ez még nehezebb, ahonnan ki sem akarsz légni, de magyarságod is képviselni akarod, de ugyanakkor nem kihívóan.”²⁷

Különös figyelmet kívántam szentelni a már Naumannál is fellelhető gondolatnak, miszerint egy, a lesüllyedő kultúrjakkal ellentétben, alulról felfelé irányuló mozgás is létezett. (Pl.: „a legutóbbi 150 év kosztüm- és divattörténete bővelkedik olyan példákban, amikor a népviselet elemeit, kínálatát a divatipar is átvette.”²⁸) A „létezett” jelen idejű alakjára, a „létezik”-re utaló legapróbb viseletelemet (pl.: ékszer) sem véltem felfedezni a kutatás során. (Illusztrációként l. a Függelék 1. képét.)

„HOME MADE LECSÓ”²⁹

„Ha a szülőföldről, a szülői háztól távoli vidékre, idegen területre kerül az ember, az új környezetében talán a legnehezebben alkalmazkodik az addig szokatlan ételekhez és táplálkozási szokásokhoz. Egyre gyakrabban jutnak eszébe az otthoni ételek és az édesanya által készített ételek. Egyáltalában nem véletlen, hogy az olykor kínzó honvágy ábrándjaiban is megjelenik egy házai ebéd, néha talán csak egyetlen étel, egy ünnepi kálács, vagy csak a vackor, az árpában érlelt vadkörte, amit csemegének kaptunk gyermekkorunkban.”³⁰

Egy nép táplálkozása, a táplálék alapanyagait illetően nagyjából egységesnek tekinthető. Az elkészítés módjában és a feldolgozásban azonban már vidékenként nagy az eltérés. A néprajzkutatók rendszerint nem is foglalkoznak egész ország, csak többnyire egyes népi etnikumok vagy egyes helységek táplálkozásával. A témában számos szakirodalom született, amelyek bemutatása nem célja ennek a tanulmánynak. Mindössze egyetlen munkából, a Magyarság-szimbólumok³¹

²⁷ Az idézet a 24. sorszámú, Aalborgból érkezett kérdőívől származik.

²⁸ Verebélyi K.: 1982, 285.

²⁹ A fejezet címét, a Budai Várban 2008. augusztus 10-én látott étlapfelírat ihlette.

³⁰ Ujváry Z.: 1991a, 5.

³¹ Kapitány Á. – Kapitány G.: 2001.

címmel publikált kutatásból emelek ki egyetlen részletet, amely ennek a fejezetnek szakmai origójaként szolgált. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor – a korábban már említett kötetben – a következőket írja a magyar ételekről és italokról:

„Az ételekre talán nem kell sok szót vesztegetni. A »tokaji« meg a »goulasch« mindenütt azonos a magyarral; a téliszalámi ezek körébe sorolható, bár erről sok helyütt a világban kevésbé tudják magyar jelkép voltát. Hogy az országon belül mi számít nemzeti ételnek-italnak, ez némileg más kérdés. A borok között mindenképpen felzárkózik a tokaji mellé az egri, a badacsonyi (de persze a többi borvidék képviselői is joggal emlegethetik itt a saját boraikat), az égetett szeszek közül elsősorban a »fűtyülő« barackpálinka.”³² (L. a Függelék 12. képét.)

A magyar népi táplálkozáskultúrára – mint bármely társadalmi réteg mindennapi kultúrájának minden részterületére – folyamatosan változó egészként kell tekintenünk, amely számos szállal szövődött a teljes hazai társadalom táplálkozáskultúrájához. A gyűjtés során ebben a témakörben arra kerestem választ, hogy a magyar utazók bőröndjeiben – majd később a külföldi lakhelyek étkezőhelyiségeiben – milyen „imageelemekkel” képviselteti magát a magyar népi táplálkozáskultúra 2009-ben? A módszereim és a célkitűzéseim sem külön-külön, sem együttesen nem tették lehetővé a táplálkozáskultúra témakörén belül az ételmiszer-választék, az ételkészítési módok, az étkezések napi rendjének és étel-sorának, a mindennapok és az ünnepek hierarchiájának, a táplálkozás ritmusának bőjti előírásokkal szabályozott ritmusának, valamint az asztali etikettnek körütekintő vizsgálatát. A válaszok, amelyekből igyekeztem egy viszonylag homogén (a reprezentativitás hiányától függetlenül jól kvantifikálható) magyarságképet megalkotni, ilyen finom tónusok felvázolására nem nyújtottak lehetőséget.

Az alkalmazott kérdőív 34. kérdésére, amelyben arról érdeklődtem a megkérdezetteknél, hogy „az utazás(aik) alkalmával vitt-e/visz-e valamilyen »magyar specialitást« a bőröndjében”, a 46 adatközlőből 41 válaszolt igennel. A 35. kérdésnél említett – szándékosan nem egyértelműen megfogalmazott – „magyar specialitásokra” vonatkozó érdeklődésemre kapott 38-féle válasz közül csupán 4 nem hozható összefüggésbe a táplálkozás témakörével! A témában felhasználható 34 típus közül a Függelék 5. ábráján látható diagramban foglaltam össze azokat, amelyeket legalább hárman megemlítettek.

A diagramban feltüntetett néhány összefoglaló kategória a következő résztípusokat tartalmazza:

– Szalámi: „paprikás”, „Pick”, „téli”; – pl.: *„Az USA-ba nem lehet vinni, de legközelebb próbálok csempészni valamennyit. A legmagyarabb ételek egyike és imádom.”³³*

³² Kapitány Á. – Kapitány G.: 2001, 17.

³³ Az idézet a 7. sorszámu, St. Louisból érkezett kérdőívből származik.

- „Ezek alapvető élelmiszerek, nem lehet őket Dániában kapni. Csak sokkal rosszabb minőségben van fűszerpaprika vagy szalámi.”³⁴
- Bor: „Tokaji”, „Egri”;
- Kolbász: „gyulai”, „csabai” – pl.: „Az angolok nem is ismerik a kolbászt”³⁵
- „A paprikás kolbász Angliában ritkan kapható, és többnyire spanyolos ízesítésű.”³⁶
- Pálinka: „Szatmári szilva”, „Fütyülős”;
- Szalonna: „home made szalonna”, „füstölt”, „Kolozsvári”;

Az alábbiak miatt fontosak az említettek a kint tartózkodók számára:

- „a „hazai” ízek hiányoznának, és mivel ezek viszonylag könnyen mobilizálhatóak itt a helyük.”³⁷
- „a fűszer és a pálinka is az otthon juttatja eszembe”³⁸
- „az itthoni »komfortot« biztosítják, vagy legalábbis annak a lehetőségét”³⁹
- „a magyar konyha verhetetlen”⁴⁰
- „képvisel egy csipetnyi Magyarországot és a társaság tagjai megismerhetik országunk különlegességeit.”⁴¹
- „finom, és mert a külföldi barátok mindig meglepődnek azon, hogy milyen erős ital a pálinka és hogy milyen finom a szalámi.”⁴²
- „nem szeretnék éhen halni igazából egyik sem annyira fontos, legfeljebb megszókkott.”⁴³

Az utolsó válasz már jelzi az érem másik oldalát: „Barmi nélkül ki lehet húzni, ami nem azt jelenti, hogy nem hiányzik”⁴⁴, illetve „Ha ez a magyar specialitásokra vonatkozik, olyan nincs, ami nélkülözhetetlen.”⁴⁵

A megkérdezettek három különböző indokot említettek, hogy miért nem visznek magukkal „magyar specialitásokat”. A válaszok első csoportjába tartoznak azok, amelyek a repülőgéppel történő utazás támasztotta kritériumokra utalnak: „azért mert már nem fér sehova és a repülőn súlykorlátozás van”⁴⁶. A második kate-

³⁴ Az idézet a 20. sorszámu, Aalborgból érkezett kérdőívből származik.

³⁵ Az idézet a 43. sorszámu, Londonból érkezett kérdőívből származik.

³⁶ Az idézet a 41. sorszámu, Harrogate-ből érkezett kérdőívből származik.

³⁷ Az idézet a 20. sorszámu, Aalborgból érkezett kérdőívből származik.

³⁸ Az idézet a 2. sorszámu, Kölcseről érkezett kérdőívből származik.

³⁹ Az idézet a 44. sorszámu, Budapestről érkezett kérdőívből származik.

⁴⁰ Az idézet a 19. sorszámu, Debrecenből érkezett kérdőívből származik.

⁴¹ Az idézet a 4. sorszámu, Drezdából érkezett kérdőívből származik.

⁴² Az idézet a 14. sorszámu, Abaújszántóról érkezett kérdőívből származik.

⁴³ Az idézet a 32. sorszámu, Aalborgból érkezett kérdőívből származik.

⁴⁴ Az idézet a 41. sorszámu, Harrogate-ből érkezett kérdőívből származik.

⁴⁵ Az idézet a 30. sorszámu, Budapestről érkezett kérdőívből származik.

⁴⁶ Az idézet a 43. sorszámu, Londonból érkezett kérdőívből származik.

góriát képezők a globalizáció előnyeire utalnak: „minden van mindenütt, ami itthon is és létszükséglet”⁴⁷ vagy „külföldön is ugyanúgy beszerezhető minden”⁴⁸.

A harmadik kalapba sorolhatók pedig: „nem szeretek tárgyakhoz kötődni”⁴⁹ vagy „Azért megyek egy másik országba, hogy megismerjem annak a kultúráját, szokásait, és nem azért, hogy a hazai jellegzetes ízeket, szokásokat elevenítsem fel”⁵⁰.

Az utolsó érvcsoport nem bír relevanciával ebben a témában.

Létezik azonban a magyar táplálkozáskultúrához kötődő hungarikumok megközelítésének egy másik aspektusa is: az ajándékozás. (L. a Függelék 9., 10. képeit.)

A kérdőívben 42.-ként feltett: „Külföldi ismerőseit egy-egy magyarországi hazlátogatás után meglepi-e valamilyen ajándékkal?” kérdésre 35-en válaszoltak „Igen”-nel. (L. a Függelék 6. ábráját.)

A különböző származási hellyel bíró borokat a pálinkához, Unicumhoz és a Vilmoskörtehez hasonlóan, elsősorban férfiaknak ajándékozták adatközlőim:

„Idén nem palinkát hozok, mert azt az ausztrál fonokomnak hoztam és ahelyett, hogy megitta volna, főzésre használja...! most hallgat az unikumról. Szerintem nem ízlett neki...”⁵¹

A diagramban található többi meglepetés azonban már nem köthető ennyire egyértelműen egyik nemhez sem.

Az ajándékok gesztusértéke mellett, a 44. és 48. kérdésekre érkezett válaszok alapján rendkívüli jelentőséget tulajdonítok ezek „magyar imázsalem” voltának. (L. a Függelék 7. ábráját.) Az utóbbi kérdésre 46 megkérdezettből 39 válaszolt „Igen”-nel.

A 49. kérdésre (Miben ragadható meg „magyarságuk”?) érkezett feleletek közül kiemeltem néhányat:

– „Erős és nehéz, mint a magyar ember szíve, de büszke vagyok rá”⁵²

– „Pálinka – csak nekünk van ilyen és csak a magyarok isszák fanyargás nélkül, még ha otthon nem is szerették azt”⁵³

– „egyedi specialitásaikkal, például csak Magyarországra jellemző ízzel stb. rendelkeznek”⁵⁴

– „származási hely, készítményi technológia – igazából nem azt mondanám, hogy ezekben megnyilvánul a magyarság, hanem hogy része a magyar imázsnek”⁵⁵

⁴⁷ Az idézet a 12. sorszámu, Debrecenből érkezett kérdőívből származik.

⁴⁸ Az idézet a 9. sorszámu, Debrecenből érkezett kérdőívből származik.

⁴⁹ Az idézet a 45. sorszámu, Aalborgból érkezett kérdőívből származik.

⁵⁰ Az idézet a 3. sorszámu, Budapestről érkezett kérdőívből származik.

⁵¹ Az idézet a 41. sorszámu, Harrogate-ből érkezett kérdőívből származik.

⁵² Az idézet a 21. sorszámu, Stuttgartból érkezett kérdőívből származik.

⁵³ Az idézet a 24. sorszámu, Aalborgból érkezett kérdőívből származik.

⁵⁴ Az idézet a 8. sorszámu, Stockholmból érkezett kérdőívből származik.

⁵⁵ Az idézet a 32. sorszámu, Aalborgból érkezett kérdőívből származik.

– „mind a palinka, mind a Boci csoki hagyományosnak számító magyar jellegzetesség, ezen kívül – mint szakerto – megfigyeltem, hogy bar nagyon finomak, de az angol edessegek elegge egyhanguak”⁵⁶

– „ezek mind hungaricumnak számítanak”⁵⁷

– „ungarische Spezialitäten”⁵⁸

Az ajándékozás egy másik formája, amikor a célszemély a külföldön tartózkodó magyar fiatal, akinek a családja ún. „utánpótlást” küld Magyarországról. Az adatközlőimhez érkezett pakkokból többek között: bor, palinka, lekvár, Erős Pista, szalonna, Piros Arany, kolbász, Gulyáskrém, és végül, de nem utolsósorban „magyaros édes, csípős fűszerpaprika”⁵⁹ került elő.

Az előző formát kiegészítendő – és a személyes tapasztalataimból kiindulva –, tettem fel az 58. és az 59. kérdéseket. A bevásárlólista az alábbi tételeket tartalmazta: szalámi, palinka, fűszerpaprika, kolbász, szalonna, kovászos uborka, Erős Pista, Olympos citromlé, Túró Rudi, bor, lekvár, kefir, Boci csoki.

Az eddig ismertetett okokból bőröndökbe vagy postára kerülő csomagokba pakolt hungaricumok említési gyakoriságát a Függelék 8. ábráján látható diagramban összegeztem.

„Azert hozok magammal fuszereket, hogy tudja magyarosan is főzni.”⁶⁰ A fűszerek és ételízesítők közül ezidáig csak néhány (pl.: fűszerpaprika, Gulyáskrém, Erős Pista, Piros Arany) került előtérbe. (L. a Függelék 13., 14., 15., 16., 17., képeit.) A bőröndökbe helyezett, általánosnak tekintett fűszerkeverékeken – Delikáton vagy Vegetán – kívül számos más fűszer, valamint ételízesítő is hozzájárul az ún. „magyaros ízvilághoz”. Pl.: babérlevél, bazsalikom, bors, fahéj, fokhagyma granulátum, egész fokhagyma, gyömbér, hagyma, kakukkfű, kömény, majoránna, metélőhagyma, mustárolaj, oregánó, petrezselyem, só, szekfűszeg, szerecsendió, tárkony. (A felsorolás a 77. kérdésre érkezett válaszok alapján készült.)

„Vannak speciális fűszerek, amiket csak Magyarországon lehet kapni, az USA-ban nem, de ezekből mindig hozok magammal. Ilyen pl.: csombor, tárkony, kakukkfű.”⁶¹

„Sóval, borssal, paprikával (s nekem még kis majorannával) túl lehet élni bárhol.”⁶²

Hibaként rovom fel utólag magamnak a 77. kérdés megfogalmazását, mert abból nem derül ki, hogy az előbb említettek közül, melyek kaphatók külföldön, és melyek nem. Pontatlanságom ellenére, a kérdőív többi kérdésére adott feleletek alapján (pl.: a 82.-re) kijelenthetem, hogy nem tévedés a felsorolásban megne-

⁵⁶ Az idézet a 41. sorszámú, Harrogate-ből érkezett kérdőívből származik.

⁵⁷ Az idézet a 2. sorszámú, Kölcseről érkezett kérdőívből származik.

⁵⁸ Az idézet a 10. sorszámú, Nyíregyházáról érkezett kérdőívből származik.

⁵⁹ Az idézet a 37. sorszámú, Debrecenből érkezett kérdőívből származik.

⁶⁰ Az idézet a 41. sorszámú, Harrogate-ből érkezett kérdőívből származik.

⁶¹ Az idézet a 25. sorszámú, Naplesből érkezett kérdőívből származik.

⁶² Az idézet a 27. sorszámú, Budapestről érkezett kérdőívből származik.

vezetteket a 2009-ben is létező „magyaros ízvilág zálogainak” tekinteni, hiszen pl.: „*az angol élelmiszerek sokkal ízletlenebbek, színtelenebbek*”⁶³.

A beérkezett válaszok alapján elmondható továbbá, hogy a megkérdezettek által kivitt, vagy az utólag Magyarországról kapott fűszerek, ételízesítők mellett – miközben azért „*igyekszem a megszokott magyar fűszereket keresni*”⁶⁴ – természetesen helyi fűszereket is használnak (pl.: provance-i). Főleg, ha az alábbi szerencsés helyzetben vannak, hogy „*a fűszerek terén nem nagyon van különbség a francia és a magyar konyha között*”⁶⁵.

Említést kell még tennem az ún. „lengyel szekció” jelenlétéről (angliai személyes tapasztalataim is alátámasztják az alábbiakat):

– „*Vegeta. 8 hónapig nem volt, amikor kijöttem. Nagyon pótolni nem lehet, mert egyedi dolog szintén, igaz, vetiünk ilyen-olyan szárított fűszerkeverékeket, de nem váltak be. Aztán otthonról hoztam. Most már a legtöbb nagy bevásárlóközpontnak van lengyel szekciója, konkrétan egy polc, ahol csak lengyel dolgok vannak, (eddig csak el-elvétve lehetett találni dolgokat, más termékekkel együtt, pl. savanyú káposzta, lengyel kolbász, kovi ubi stb.). Itt mindig vannak érdekes dolgok, és vannak, amiket rendszeresen veszek, pl. májkrém meg nápolyi! De van vegeta is, ha kifogynék, meg cseresznyebefőtt, azt mondják jó!*”⁶⁶

– „*De azt még anyukám is tudja, hogy ha jót akarsz enni, a lengyelhez kell menni, mert mi igen nagy New York-látogatók vagyunk, én éltam is ott, és ha normális, magyar ízeket akartunk, lengyel étterembe mentünk, vagy ha főzni akartunk is onnan kellett a hozzávalókat beszermányolni.*”⁶⁷

– „*...hozok magammal, illetve ha valaki jár Magyarországon, azt megkérjük, hogy hozzon, valamint a »lengyel« boltban sok magyar dolog is megtalálható. Ez az itt élő magyarok és lengyelek kedvenc boltja. Lengyel tulajdonú és havonta szállítanak Lengyelországból, az ottaniak számára közkedvelt mindennapos ételeket. A lengyel és a magyar ízvilág nagyon hasonló, mi több a lengyelek ételei között megtalálható a gyulai kolbász, a borszéki ásványvíz (Borsec), sőt a debreceni páros kolbász is. Olyan, mint egy magyar vagy lengyel átlagos közért, de itt Floridában hihetetlen nagy keincs.*”⁶⁸

„*Felkeressük a magyar élelmiszerboltokat itt Londonban, ha túl messze van, akkor lengyel bolttal minden fontán találkozni, és mivel elég sok közös ételünk van, ezért jobb híján az is megteszi. Most már egyre több futárszolgálat működik Anglia és Magyarország között, úgyhogy ha szükségünk van valamire, akkor azt vesszük igénybe.*”⁶⁹

A lengyel boltok mellett az adatközlők már ún. „magyar boltokban” is megvásárolhatják a hazai ízeket, hiszen „*a magyar dolgok szinte már mindenhol kaphatók. Még Lux-ban is van magyar bolt!*”⁷⁰. (L. a Függelék 2., 3., 4. képeit.)

A „keleti kényelem és ízek” 2009-ben már több nyugati városban is elérhető adatközlőim számára, mert ott is léteznek már helyi magyar élelmiszerboltok

⁶³ Az idézet a 43. sorszámu, Londonból érkezett kérdőívől származik.

⁶⁴ Az idézet a 24. sorszámu, Aalborgból érkezett kérdőívől származik.

⁶⁵ Az idézet a 34. sorszámu, Lyonból érkezett kérdőívől származik.

⁶⁶ Az idézet a 41. sorszámu, Harrogate-ből érkezett kérdőívől származik.

⁶⁷ Az idézet a 41. sorszámu, Harrogate-ből érkezett kérdőívől származik.

⁶⁸ Az idézet a 25. sorszámu, Naplesből érkezett kérdőívől származik.

⁶⁹ Az idézet a 43. sorszámu, Londonból érkezett kérdőívől származik.

⁷⁰ Az idézet a 30. sorszámu, Budapestről érkezett kérdőívemből származik. Lux = Luxemburg.

(pl.: London – Anglia; Stuttgart – Németország; Roscrea, Galway, Dublin – Írország⁷¹). A példaként felhozott üzleteket az adatközlőim útmutatásai nyomán megtaláltam az iwiw-en (Londonban kettőt) is:

„Az egyik magyar bolt az iwiw-en jelölt be, és nagyon rugalmasak, mert a weboldalukon rendelni is lehet dolgokat, amit házhoz szállítanak (váradásul ingyen, bizonyos rendelés felett). Még nem rendeltünk tőlük, de szerintem hamarosan aktuális lesz, hogy egy kicsit pótoljuk az otthoni, jól megszokott ízeket. Egyébként most néztem meg a honlapjukat megint, és ez csak internetes bolt, de lehet, hogy hamarosan nyitnak egy valódit is.”⁷²

Az egyik internetes boltot megtaláltam a világhálón, amelynek kínálatát áttekintve megállapíthatom, hogy az alábbiakban tárgyalandó 15 hungarikum közül 9 rendelhető abból.

A NÉPI KULTÚRÁHOZ KÖTHETŐ, TÁPLÁLKOZÁSBELI IMÁZSELEMEK 2009-BEN

„Ezekben az ésvilág ragadható meg, ami nagyon érdekes, mert ugye a régi ember mindig azt használta fel, ami éppen adott volt (nem tudott sárgadinnyés malacsültet csinálni mondjuk télen, vagy pedig egyáltalán nem) és ezekben a fűszerekben az mutatkozik meg, hogy a régiók milyen növények termesztésére alkalmas, és azt az emberek hogyan tudják/ták kombinálni.”⁷³

A Magyar Néprajz IV. Életmód kötetében található Táplálkozáskultúra fejezetében⁷⁴, illetve A magyarság néprajzának I. kötetének Táplálkozás részében⁷⁵ foglaltak alapján, a Függelék 8. ábráján látható sorrendben:

1. Bor (emlékseinek száma: 46)

A középkor óta Magyarország egyik legkelendőbb exportcikke a minőségi borvidékeink színbora. Menyisége és minősége természetesen tájanként és koronként különböző volt. Fellendítette a városi fejlődést, különjövedelemhez jutatta a jobbágygazdaságokat és piacképes terményadót biztosított a földesurak számára. A szőlő és a bor szervesen beépült a népi táplálkozáskultúrába is, kisebb mértékben gyümölcsként, nagyobb mértékben italként. Alacsony alkoholtartalmú

⁷¹ Az egyik dublini bolt iwiw-es adatlapján a következő felhívást találtam: „Sziasztok! A »reklám nélkül« boltból várja mindazok jelentkezését, akik magyar élelmiszerbolt nyitását gondolkodnak! Teljes körű ügyintézés, árnövekedés, garantált szavatossági termékek, kedvezmények, szállítás, üzletbiztonság... Boltnyitási lehetőség Írország, Anglia, Franciaország, Belgium, Németország, Ausztria egész területén!!!”

⁷² Az idézet a 43. sorszámú, Londonból érkezett kérdőívből származik.

⁷³ Az idézet az 5. sorszámú, Debrecenből érkezett kérdőívből származik.

⁷⁴ Kisbán E.: 1997, 417–583.

⁷⁵ Bátty Zs.: 1933, 37–123.

változatai a ritka kincsek számító jó ivóvizet is helyettesítették a hétköznapiakban (főleg a XVI–XVII. század során, amikor is a jelentős területeket érintő hadjáratok nyomán a kutak vize többnyire fertőzött volt), a jó bor pedig az ünnepi alkalmak nélkülözhetetlen kelléke volt. Szólásokban, közmondásokban, dalokban és szokásokban gazdag folklóranyag tárul elénk, ami a magyar népi kultúrában betöltött szerepének fontosságát mutatja.

Adatközlőim két híres borvidék nedűit nevezték meg: „Tokaji”, és „Egri”.

2. Pálinka (emlékseinek száma: 43)

A pálinka elnevezés a XVII. században felbukkanó szlovák jövevényszó (palenka). Eredetileg valószínűleg gabonapálinkát jelentett. Pálinkát – vagy másképp égetett bort – többféle gyümölcsből (szőlőtörköly, borseprő, szilva, szelíd- és vadkörte, barack, szeder, málna stb.) és gabonából főztek. Pálinkának a gyümölcsből vagy gabonából főzött italt hívták. A borseprőből főtt italnak égett bor volt a neve.

Magyarországon a kora újkorban (1500–1690) jelent meg. A korábban orvosság szerepét betöltő égetett szeszes ital e periódusban lett (funkcióváltással), közönséges ital Európában. (Azonban a pálinka középkori gyógyító-megelőző szerepe is tovább élt.) Magyarországon a XVI. századtól tudni égettbor-kocsmáról, majd a XVII. század második feléből ismerünk úri háztartásban, házi italként bemutatott pálinkát.

A pálinkafőzés korszakoként másként volt szabályozva. Az első világháborúig paraszti házi pálinkafőzés is szokásos volt. A pálinka országszerte fontos ital szerepét töltötte be. (A megkérdezettek a „Szatmári szilvát” emelték ki.) Az étkezéseken ünnepi jelleggel bírt a bortermelő vidékeken, míg a borban szűkölködő tájakon nem számított ünnepélyesnek.

(Megjegyzem, ne feledkezzünk meg a pálinkába tett erős paprikáról sem!)

3. Fűszerpaprika (önálló emlékseinek száma: 33)

Bemutatására később kerül sor.

4. Túró Rudi (emlékseinek száma: 33)

Korunk egyik kedvelt édessége néprajzilag először megfoghatatlannak tűnt, végül nem bizonyult lehetetlennek. A megoldás kulcsaként az összetevői között szereplő túró szolgált.

A túró ótörök jövevényszó. A középkori magyar tejfeldolgozás egyik hagyományos terméke volt. Az egész Kárpát-medencében szokásos tejfeldolgozási

rendszer főként tehéntejre épült. A túró frissen fogyasztották, vagy konzerválták. Természetes állapotában elmorzsolva megszáritották, vagy sóval és más fűszerekkel meggyúrták. Az utóbbit kis pogácsákban szárították, tállal formált nagy túrótestekben szikkasztották, vagy pedig edénybe tömve tartálékolták. A megformáltakat esetleg füstölték.

Az 1880–1910 között lezajlott a szarvasmarha-fajtaváltás – a kevés tejet adó, inkább húsfajtákról áttértek a bővebben tejelő fajtákra – jelentős tejtöbbletet eredményezett, amely már nem maradt szükségszerűen a falvakban. Az 1880-as években földbirtokosok, majd 1895-től a földművelési kormányzat szervezett falusi tejszövetkezeteket. A fölözőgép megjelenése megalapozta a gépekkel dolgozó tejipari nagyüzemeket. A tejfeldolgozás súlypontja ezekbe tolódott át. Az iparosítással megnövekedett városi lakosság ellátásában már ezek játszottak elsőrendű szerepet.

A XVIII–XX. században a parasztoknál a tejtermékfogyasztás az év során a nagybőjtre, a hét során a napi főétkezésen az ún. tétszaevő napokra, a nap folyamán általában pedig a mellékétkezésekre koncentrálódott.

5. Szalámi (emléteinek száma: 23)

A Túró Rudinál alkalmazott módszer a szaláminál is eredményre vezetőnek bizonyult. Az összetevőket vizsgálva – attól függetlenül, hogy például az adatközlők által említett Pick vagy Herz szalámi receptjét üzleti titokként kezelik – nem hibázok szerintem nagyot, amikor a fűszerezést tekintem jellegzetességük egyik letéteményesének, amelynek köszönhetően „a szalámi is teljesen más, mint másol”⁷⁶. (L. a Függelék 6., 7. képeit.)

A beérkezett kérdőívek alapján „háromféle” hungarikumnak minősíthető szalámit különböztethetünk meg: „paprikás”, „Pick”, „téli”.

6. Kolbász (emléteinek száma: 19)

A sertés darabolásának, a szalonna tartósításának technikája a középkor végére alakult ki. 1900-tól kezdve észrevehetően növekedett a disznóöléskor készített kolbász mennyisége. (Korábban is készítettek kolbászt, de lényegesen kevesebbet.) A kolbászt füstölték, így sokáig eltartható volt. A kolbász tölteléke fűszeres színhús. A XVIII. századtól fűszerpaprikával készült.

Az utóbbi két mondatból kiderül, hogy tulajdonképpen az imázselem szerepét betöltő kolbászt is a különböző fűszerek teszik úgy mond „magyarossá”. Két Békés megyei városra utaló kolbászfajtát neveztek meg adatközlőim: „gyulai”, „csabai”.

⁷⁶ Az idézet a 7. sorszámu, St. Louisból érkezett kérdőívből származik.

7. Boci csoki (emlékseinek száma: 14)

A kiértékelt válaszok alapján összeállított hungarikumok közül a Boci csoki az egyetlen kakaó hozzáadásával készített, ún. „sötét ló”. Minden igyekezetem, bármiféle használható – néprajzilag értékelhető – eredmény nélkül olvadt el. A „klasszikus” táplálkozáskultúrához köthető szálak létezésére nem derült ugyan fény, de a Boci csoki is jelentős hagyománnyal bír, amelynek néhány mondatos ismertetésére buzdít emlékseinek száma (14).

„A mai Boci táblás csokoládé »elődje« 1920 körül készült el a Szerencsi Csokoládégyárban és a »Szerencsi tejcsokoládé« nevet viselte. A háborút követően, az ötvenes években a Boci csoki szinte a »magyar csokoládé« szinonimája volt. Bár neve (Szerencsi tejcsokoládé/TEJ) sokáig nem változott – csak a csomagolás esett át több változáson –, a tehén/boci folyamatos jelenlétének köszönhetően a köznyelvben csak »boci csoki«-ként emlegették a terméket. Először az 1980-as években jelent meg a »BOCI féldes tejcsokoládé« felirattal a Boci név és ettől kezdve egyre hangsúlyosabbá vált a jelenléte. A terméket és a márkanévet szinte mindenki ismerte, az egyik – ha nem »a« – legnépszerűbb tejcsokoládé volt abban az időben. A Nestlé 1991-ben vásárolta meg a szerencsi gyárat és újjászervelette a most már »hivatalosan« is Boci csokinak nevezett táblás csokoládé: a csomagolás színe zöldre változott, a választék kiszélesedett.”⁷⁷

8. Unicum (emlékseinek száma: 10)

„Bár a receptje titkos, annyi bizonyos, hogy az UNICUM több mint 40-féle gondosan válogatott gyógy- és fűszernövény keverékéből készül.”⁷⁸ A hivatalos honlap webshopjánál olvasható tájékoztatás a fűszernövények felé terelik figyelmünket.

9. Erős Pista (emlékseinek száma: 7)

A hűtőben talált üveg oldalán az Erős Pista termékmegnevezés alatt a következő felirat szerepel: „NYERS, DARÁLT, CSÍPÓS PAPRIKA”. Az összetevők között mindez „fűszerpaprika darálmány”-ként van feltüntetve. Az Erős Pista titka, kijelenthetjük: a fűszerpaprika. (L. a Függelék 11. képét.)

10. Szalonna (emlékseinek száma: 7)

A sertés darabolásának, a szalonna tartósításának módszere a középkor végére alakult ki. A késő középkorban (1300–1500) és kora újkorban (1500–1690) disznóöléskor szalonnából zsírt nem sütöttek, ezt a zsiradékot mind szalonna formájában tartósították és tárolták. Amikor főzéshez szükség volt rá, akkor kiolvastottak egy kisebb darabot. A kora újkorban a legközségesebb hús a mar-

⁷⁷ Boci-sztori.

⁷⁸ Zwack webshop (Unicum).

ha, a juhtartó vidékeken gyakori a juhhús használata. Mindkettőnél becsebb azonban a disznó és főként a szalonnája. A magasabb társadalmi rétegek táplálkozaskultúrájának újítása a XVIII. században a szalonna egy részének olvasztott zsír formájában való tárolása. A disznóöléskor a szalonna egy részéből azonnal kiolvasztott zsírt főzéshez használták egész éven át, ami a korábbi konzervált szalonnával vagy ilyen szalonnadarabka kiolvasztott zsiradékával való főzést váltotta fel. A legjellegzetesebb Magyarországon azonban a nyers szalonna közvetlen fogyasztása volt. A fizikai munkát végző ember az élelmiszereket energiataralmuk szerint értékeli, ezért a szalonnának mindig kiemelt becsülete volt a paraszti rétegek körében.

A megkérdezett személyek az alábbi szalonnafajtákat különböztették meg: „home made”, „füstölt”, valamint „kolozsvári”.

(Megjegyzem, hogy a fűszerpaprika nem ismeretlen egyes szalonnafajták ízesítésekor sem.)

11. Piros Arany (emlékseinek száma: 4)

Az Erős Pistánál leírt empirikus módszer ismételt alkalmazásának eredménye, hogy az összetevők között rátaláltam a „nyers fűszer- és pritamínpaprikára”. Az Erős Pista után, újabb ételízesítőnk záloga a fűszerpaprika.

12. Gulyáskrém (emlékseinek száma: 3)

A Gulyáskrém esetében az empirikus út nem vezethetett eredményre (nem volt a hűtőben), ezért az internet segítségével jutottam hozzá a termék leírásához.*ízestített paprikaalapú termék, amely a magyaros ételek elkészítéséhez nélkülözhetetlen. Összetevők: paprikakrém (nyers fűszer- és pritamínpaprika...)*⁷⁹ Itt meg is állhatunk, hiszen a nyomok ismét a fűszerpaprikához vezetnek.

13. Lekvár (emlékseinek száma: 2)

A gyümölcsaszalás az egész társadalomban elterjedt konzerválási eljárás volt. A befőzés a parasztnál a XX. század előtt a szilvalekvárra korlátozódott. Sem más tartós lekvárt, sem darabos gyümölcsöt szirupban nem főztek be, mivel ezekhez cukorra lett volna szükség, amit korábban ők csak kivételes alkalomra, kis mennyiségben használtak. Befőzéshez helyette mézet sem alkalmaztak. Az elit kultúrában a XVII. században lekvárt már nemcsak vékony rétegben megszáritva, de üvegben is tároltak. A kiterjedt paraszti szilvalekvárfőzés kora egyelőre

⁷⁹ Groby on-line shop.

kérdéses. Mindenesetre a híres szilvatermő Szamosháton a XIX–XX. század fordulóján még akadtak egyes háztartások, ahol friss gyümölcsből lekvárt egyáltalán nem főztek.

Adatközlőim a lekvárt gyűjtőfogalomként használták.

14. Mézeskalács (említéseinek száma: 2)

Magyarországon a XIV. század közepén virágzó mézeskalácsipar volt, de a kolostorokban már korábban is dolgoztak mézeskalácssütők. Jelentős mennyiségű mézre volt még szükség a XIX. század elején is a mézeskalácsok készítéséhez. A népi méhészkedés a XIX. század második felében azonban hanyatlani kezdett, mert a mézet mindinkább kiszorította a cukor. Az intenzív gazdálkodás, a rétek felszántása, valamint az erdőirtások a jó méhlegelők területét rendkívül lecsökkentették. A mézeskalács-készítés veszít jelentőségéből, noha a XIX. század végén még kb. 1600 mézeskalácsos dolgozott az országban (a történelmi Magyarországon). Karácsonyfadisként is használták a mézeskalácsot. A legkorábbi magyarországi említéstől, egész pontosan 1864-től a XX. század közepéig fontos ajándéknak számított a mézeskalács szív, amelyet a legény ajándékozott a kismelt lánynak. A gyerekek számára legtöbbször mézeskalács búcsúfiát vettek. Különösen kedvelt volt a mézeskalács olvasó, amelyet nyakba akasztva vittek haza.

A kutatás során gyűjtött információk nem teszik lehetővé a mézeskalács forma alapján történő osztályozását.

15. Vilmoskörte (említéseinek száma: 2)

„A különösen gyümölcsös ízű és illatú VILMOS hibátlan minőségű körtepálinkából készül, egy különleges svájci, Williams karakterű aroma hozzáadásával.”⁸⁰ A hivatalos honlap webshopjának internetes oldalán található tájékoztató alapján: egyrészt mivel „körtepálinkából készül”, ezért pillanatnyilag a rangsor első helyén található pálinkához kell kapcsolnunk. (Ha a pálinka és a Vilmoskörte kategóriák önálló említéseinek számát összeadjuk – 43, illetve 2 –, akkor a 45 összesített említésszámmal tovább erősíti pillanatnyi második helyét a 46 önálló említésszámmal az élen álló bor kategória mögött.)

Másrészt a „különleges svájci, Williams karakterű aroma hozzáadása” egy, a Boci csoki (Nestlé) által már érintett problémakört vet fel ismét, amelynek tárgyalására később visszatérek.⁸¹

⁸⁰ Zwack webshop (Eredeti Vilmos).

⁸¹ Kisbán E.: 1997. 417–583.

A hungarikum kifejezés értelmezése a fűszerpaprika példáján keresztül

Az előző fejezetben ismertetett kategóriák közül: a szalámi (23), kolbász (19), Unicum (10), Erős Pista (7), Piros Arany (4), Gulyáskrém (3) kapcsán már jeleztem, hogy karakteres „magyaros” ízűket döntően fűszerezésüknek köszönhetik. A részletes analízisra, ebből adódóan a felhasznált fűszerek teljes listájának elkészítésére azonban nem kerülhetett sor. Hangsúlyozom, hogy a témához kapcsolódóan számos fűszer érdemelt volna még részletes leírást, de közülük egyetlenegyem emelek ki:

„Az édességeket leszámítva nincs olyan magyar étel, amibe ne férne még el 1 kis paprika.”⁸²

Korábban említett Magyarság-szimbólumok kötet is említést tesz a fűszerpaprikáról:

„Az ételeknél is szóba hozható, de a »magyaros« növények között sem hagyható említés nélkül a nála őshonosabb fűszernövények közül is kiemelkedő paprika.”⁸³

A „Home made lecsó” fejezetben felállított, egyelőre még ideiglenes rangsor a következő: 1. 46 önálló említéssel a bor; 2. 45 (43+2) összesített említéssel a pálinka (+ Vilmoskörte); 3. 33 önálló említéssel a fűszerpaprika. (Még néhány pillanattig!)

A fűszerpaprika önállóan ugyan 33 említést gyűjtött, de ha ehhez hozzáadjuk – a korábban már kifejtettek miatt –: az Erős Pista 7, a Piros Arany 4 és a Gulyáskrém 3 önálló említését, akkor a fűszerpaprika összesített említésszáma már 47. Az eredményhez még további rész említésszámokat is adhatnánk, hiszen egyes pálinkák, különböző szalámik és kolbászok ízesítése sem nélkülözheti eme összetevőt.

Az előző fejezet során ideiglenesként kezelt rangsor ezzel véglegessé vált: 1. fűszerpaprika (minimum 47); 2. bor (46); 3. pálinka (45).

A reprezentatívnak nem nevezhető kutatás eredményeként kialakult rangsor 2.–14. helyezettjei a táplálkozáskultúrában 2009-ben is jelenlévő, a paraszti kultúrához kötődő, hordozható „magyar imázselemek” a klasszikus néprajzi szakirodalmak közül a Magyar Néprajz IV. Életmód kötetében található Táplálkozáskultúra fejezetét⁸⁴, illetve A magyarság néprajzának I. kötetének Táplálkozás részében⁸⁵ foglaltakat alapul véve.

⁸² Az idézet a 27. sorszámú, Budapestről érkezett kérdőívől származik.

⁸³ Kapitány Á. – Kapitány G.: 2001, 12.

⁸⁴ Kisbán E.: 1997, 417–583.

⁸⁵ Bátty Zs.: 1933, 37–123.

1. FÜSZERPAPRIKA (EMLÍTÉSEINEK ÖSSZESÍTETT SZÁMA MINIMUM: 47)

Magyarországon maga a paprika szó a XVIII. század első felében bukkan fel.⁸⁶ Nemcsak a magyar nyelvterületen válik egyetemessé, hanem a magyar használat után világszerte így nevezik, ahova csak a paprika eljut. Egy amerikai magyar kereskedő találóan mondta annak idején, hogy Szegedet a paprika helyezte Földünk térképére. A lefolytatott kutatás után adódik a kérdés, hogy – a táplálkozáskultúrát tekintve – 2009-ben egész Magyarországot is?

Először hihetetlennek tűnik, de mégis igaz, hogy a paprika nálunk még három évszázados múltta sem tekinthet vissza.⁸⁷ A paprika nem magyar kultúrnövény, sőt európai, illetőleg óvilági honossága sem bizonyítható. Amerikából került hozzánk egy balkáni kiterőt követően.

A vizsgálat eredményeként megállapítható, hogy 2009-ben nem csak a jelentős történelmi múlttal rendelkező ételek, italok bírnak hungarikum jelleggel. Emlékezzünk csak vissza, a mindössze két említést elérő mézeskalácsra, amelyről azt állítottam, hogy a készítéséhez kapcsolódó ipar már a XIV. század közepén virágzott. Szemben az összesítve 47 említésig jutó fűszerpaprika XVIII. századi megjelenésével!

Elbeszélt magyar identitás

Az európai néprajztudományban az utóbbi évtizedekben gyakran találkozunk az identitás és az identifikáció terminológiákkal. Az identitás kérdése körünkben számtalan formában felmerül. Leggyakrabban a nemzeti öntudat sajátos kifejezéseként alkalmazzák a szerzők. A történelmi múlttal, az ősi gyökerekkel, a társadalmi és kulturális szféra legváltozatosabb megnyilvánulásával kapcsolatban az identitás fogalma az egyéni és társadalmi magatartás és érzelmi viszony jellemzéséül szolgál. Az identitással összefüggő kérdések rendkívül szövevényesek. Csak nagyvonalakban lehet általános érvényű megállapításokat tenni. Valójában mindig külön-külön kell megvizsgálni az egyes etnikumokat; nemzetiségi csoportokat; olykor a legkisebb közösségeket, a családokat; vagy ha tovább megyünk, akkor az individuumokat. Miközben számos jelenséget evidensnek tart az egyén az anyaországban, addig egy idegen kultúrában már nem biztos, hogy ilyen egyértelmű a helyzet.

⁸⁶ A paprika elnevezés a délszláv papsar (bors) kicsinyítő képzővel ellátott paprika alakjának átvétele. A délszláv szó viszont a görög–latin peper-piper szóból származik, tehát már ott is jövevény, és a Földközi-tenger melegebb világa felé mutat.

⁸⁷ Bálint S.: 1962.

A „Mi a magyar?” kérdést számos szerző, eltérő történelmi korokban és különböző időhatározókkal tette már fel. Gondoljunk csak Berzsenyi Dániel *„Mi a magyar most?”*⁸⁸ kérdésére 1810-ből, a Szekfű Gyula szerkesztésében 1939 őszén *Mi a magyar?*⁸⁹ címmel napvilágot látott tanulmánykötetre, vagy a 2005-ben ugyanezzel a címmel megjelent, Romsics Ignác⁹⁰ által szerkesztett kötetre.

A kérdést nem egyszerű lefordítani a tárgyszerűség követelményeinek megfelelő tudományosság nyelvére. Valami olyanra keresni a választ, amire egyetlen tudományos diszciplína sem képes önmagában felelni.

A „magyar” szó teljes tartalma csak egy rendkívül széles kulturális mezőben lehetne értelmezhető, amelyre természetesen nem vállalkozhattam. A kutatásban a magyar kérdés két aspektusban jelent meg. Egyrészt a mintát alkotó személyek esetén állampolgári, másrészt az imázselemek révén, kulturális szinten. A kutatás során egyáltalán nem akartam lemondani arról, hogy a válaszkeresés során a mai viszonyoknak ugyan megfelelő, de az előbb muzeális jelzővel illetett munkák koncepciójának teljesen ellentmondó szemléletmódot érvényesítsék.

A „magyar” jelző meghatározása az általam vizsgált két területen paradox helyzetet eredményezett. Adatközlőim bóröndjeinek átvizsgálását követően, egyetlen magyarországi etnikai csoportra jellemző öltözködésbeli specifikum jelenlétéről sem tudok beszámolni, emiatt a „magyar” fogalom öltözködésbeli definiálására, illetve újradefiniálására nem nyílt lehetőségem. Ellenben a magyaros ételek külföldi elkészítéséhez használt és felgyűjtött alapanyagok alapján kijelenthetem, hogy ezen a területen a „magyar” jelző nem kíván újradefiniálást. A beszerzés helyszínében (külföldi magyar boltok) és módjában (internetes rendelés) viszont új lehetőségek mutatkoznak.

Felmerül a kérdés, hogy ezek az imázselemek endogén (belső) erőforrások felhasználásával vagy exogén (külső) impulzusok következtében jönnek-e létre? Az egyik adatközlőm ekképpen fogalmazta meg ezt a problémát:

*„Szerintem ez tulajdonképpen egy külföldiek által generált »magyar jelleg«, amit egy idő után a magyarok felismertek, és ők is magyar jellegzetességként kezdték el értelmezni. Szerintem más országok lakóinak a véleménye és szempontjai nélkül nem lehet valamire rámondani, hogy »na, ez itt valami magyar«, hiszen nekünk eleve minden magyar, ami itthon van. Ezen azt értem, hogy egy külsős az, aki szelektál, mi pedig nyugtázzuk ezt a szelekciót.”*⁹¹ (L. a Függelék 8. képét.)

⁸⁸ Berzsenyi D.: 1978.

⁸⁹ Szekfű Gy.: 1939.

⁹⁰ Romsics I.: 2005.

⁹¹ Az idézet a 22. sorszámu, Jászberényből érkezett kérdőívől származik.

A megkérdozett személlyel hasonló véleményen van Ujváry Zoltán is:

„A vizsgálátok azonban elsősorban azokra a jelenségekre irányultak, amelyek a népek, népcsoportok közötti eltéréseket, különbözőségeket és jellegzetességeket mutatták. Mindezekre a kívülről való szemlélet nyomta rá a bélyegét.”⁹²

A magyar táplálkozaskultúrából is tudunk ehhez hasonló, ugyanakkor mégis ellenkező példát hozni:

„A gulyás/pörkölt/paprikás közönséges mindennapi étel ma szerte Magyarországon. [...] a XVIII. század végére nyilván vissza, amikor a magyar nemesség a II. Józseffel való nemzeti konfliktusban a köznép gulyáshúsételét mutatta fel a magyar kultúra önállóságának egyik jeleként. A jelkép nem ment feledésbe. [...] Jelképes szerepe ismertette meg az ételt külföldön. Európában és Amerikában egyaránt. Ma a gulyás a legismertebb magyar étel határainkon kívül. Ez a körülmény olyan várakozást hordoz, aminek a hazai vendéglátó-turisztikai ipar is igyekszik megfelelni.”⁹³

A XVIII. században újak számító nemzeti jelképről, egy külföldről érkezett vendégtől származik az első ránk maradt tudósítás. Nevezetesen a szászországi Hoffmansegg gróftól, aki 1793–94-ben tartósan időzött Magyarországon. Az előbb említett ételtípus, a Hoffmansegg-től fennmaradt szövegben minősül először magyar nemzeti ételnek – az új, paprikás formában. Kisbán Eszter fontosnak véli megjegyezni, hogy „naplója elemzése nyomán arra kell gondolnunk, hogy ez a minősítés nem Hoffmannsegg-től ered, hanem rangbéli magyarországi társaságának eszméit adja vissza. Hoffmannsegg gróf Magyarországon találkozott más olyan ételekkel is, amelyek számára újak voltak és tetszését megnyerték, mégsem nevezte ezeket nemzeti ételeknek. A magához közelálló társadalmi szinten ilyen volt a paradicsommártás. De találkozott, már szegedi útját megelőzőleg, a számára új paprikával is. Mindez, ~~úgy~~ véleményem, erőteljesen arra mutat, hogy a nemesi társaság, amelyben Hoffmannsegg legtöbbet forgott, beszélt neki a közelmúltban nagyon is égető kérdéssé vált önálló magyar nemzeti kultúra felmutatható vonásairól, amelyek közé a régebbi nemesi öltözetet és a parasztok gulyását, paprikás húsát egyaránt besorolták.”⁹⁴ (A viseletről már korábban említést tettem.)

A nemzeti kultúra ily módon történő szimbolizálása, céltudatos hagyományalkotás Kisbán Eszter szerint: „a hagyományként tudatosításra szánt jelenség kiválasztás, a kitálatlt tradíció egy korai esete”⁹⁵

A korabeli politikai harc közvetlen fegyveréül választották ki eredetileg. A sajátos nemzeti kultúrát, a másságot hivatott kifelé jelezni, tekintet nélkül arra, hogy mennyire volt valójában a különböző társadalmi rétegek közös ételkezedben.

⁹² Ujváry Z.: 1991b, 13.

⁹³ Kisbán E.: 1990, 11.

⁹⁴ Kisbán E.: 1990, 34.

⁹⁵ Kisbán E.: 1990, 38.

„Ahhoz, hogy egy étel, az eredeti cél szerint külső használatra, magyar jelkép lehessen, szükséges volt egyrészt, hogy a széles magyar középosztály számára, amely képviselni hivatott majd, valamelyest ismert legyen, másrészt pedig, hogy eléggé sajátosan hazai legyen.”⁹⁶

A XVIII. század végén a parasztság változtatott az étel ízén és megjelenésén. A népi kultúrában, a pásztorételből a paprika hozzáadásával teremtett parasztétel a XIX. század első felében elindult a köznapi helyzetekből a nagyünnepi pozíciók felé. A XX. században három szintéren bírt jelentőséggel a magyar gulyás/pörkölt paprikás: a hazai táplálkozáskultúrában, a turisztikai iparban és az emigrációban. Miután a gulyás/pörkölt/paprikás ételtípus szimbolikus jelentését a XIX. század utolsó harmadában elvesztette, a magyarok számára máig közönséges mindennapi étel maradt (pörkölt néven).

A modern folklorizmus egymást követő hullámaiban azonban a hazai turisztikai ipar erőteljesen használja az ételt a magyar image részeként a nemzetközi turizmusban is. Ennek során a turisztikai ipar tulajdonképpen a korábbi szimbolikus szerephez nyúl vissza és arra a körülményre épít, hogy a gulyás ételnév honosított változatai a németben és angolban széleskörűen elterjedtek, gyakran a szó és étel magyar származásának emléke is fennmaradt.

A különböző nemzetek táplálkozáskultúrabeli sajátosságai a mindennapi emberben akkor tudatosulnak, amikor találkozik egy másik változattal. A külföldi migrációval feltétlenül előáll ez a helyzet. Az eltérések pedig általában annál nagyobbak, minél távolabbi területre kerülnek maguk a migrálók. A saját ételek főzése kezdetben automatikusan folytatódik, az erőfeszítések a megszokott nyersanyagok beszerzésére irányulnak. Az idő folyamán a „bevándoroltak” megismerik, és használatba veszik az új környezet ételeit is, a sajátjaikból egyeseket elhagynak, másokat megtartanak. A megmaradók új funkciókat is felvesznek, amennyiben a hazára, későbbi generációkban az elődök szülőföldjére emlékeztetnek. Ilyen funkciókat pedig olyan ételek vehetnek fel elsősorban, amelyek eléggé különböznek az új környezet konyhájától és nem túlságosan szegényesek.

A gulyásnak mint szimbólumnak a felfedezése és felemelése egy nemzeti fenyegetettségi helyzet közvetlen reakciójának látszik II. József uralkodása idején. Feltehetjük magunkban a kérdést, hogy több mint 200 évvel később szükségünk van-e ezekre a magyar nemzeti jelképekre, amikor a különböző élelmiszerláncok országokat, földrészeket átívelő méreteket öltöttek? Képesek bármilyen terméket, a világ bármelyik országába eljuttatni.

„Meg a Waitrose-ban is (drága élelmiszerbolt-láncolat országszerte) lehet kapni téliszalámit egy vagy nért, és rendes eredeti, ki van írva, hogy Hungarian Salami, meg van Tokaji Aszú is, szintén baromi drágán, mint különlegesség.”⁹⁷

⁹⁶ Kisbán E.: 1990, 39.

„Az identitás, amelynek különböző (makro-, mezo-, mikro-) szintjei, (etnikai, vallási, kulturális) típusai a multikulturalizmus gondolati körében (annak rugalmas, tág keretei között) nem statikusan (időtlenül), hanem mindennapi változásban, azaz folyamatos alakulásban értelmezhetők.”⁹⁸

A három „termelődő” identitásszintet a következőképpen értelmezhetjük ebben az esetben. A mikroszint az értelmiségi egyént jelenti. Az ún. mezoszintet az a város, tájegység vagy régió képezi, amelyben a megkérdezett személy magyarországi lakhelye található. A makroszint pedig Magyarországnak feleltethető meg.

A kutatás során mindhárom szintnek figyelmet szenteltem, de a befogadó országban, az egyén énképének meghatározásában egyértelműen a makro identitási szint dominált. A mezoszint másodlagos tényezőként van jelen. A mikroszintet illetően nem tudok semmiféle megnyilvánulásról beszámolni.

A tanulmány során bemutatott imázsselemek másról is tanúskodnak. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a különböző kultúrákat leképező etnikai csoportok, vagy esetünkben az egyének közötti kulturális hatásmechanizmusok sohasem egyoldalúak vagy egyirányúak. Egyetlen etnikai közösséghez tartozó individuum sem képes teljesen izoláltan élni, mivel a hétköznapi folyamatos párbeszédre, együttműködésre készítetik. Pozsony Ferenc szerint emiatt a kutatónak mindig dinamikus etnikai csoportokkal, illetve kultúrkörökkel kell számolnia.⁹⁹ Hasonló megfontolásból a jövőben sem szabad a hungarikumok kategóriát zártnak, statikusnak tekinteni, mivel ennek elemei is szüntelenül változnak. Gerő András gondolatait¹⁰⁰ némileg átfogalmazva úgy vélem, hogy bizonyos időközönként igenis szükség van leltárt készíteni a magyar image elemeiről. Leltár idején azonban nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy egyes területeken gyarapodott-e új elemekkel a magyar kultúra, hanem ennek ellenkezőjével is számolnunk kell középhosszú, illetve hosszú távon. Az egyik Aalborgból érkezett kérdőívől vett idézet is ezt támasztja alá:

„valójában inkább a megszokott étrendet takarja, amiben megtalálhatók magyarosnak nevezett ételek és fűszerek – kiegészítve vagy helyettesítve a helyben megismert és jónak talált alapanyagokkal.”¹⁰¹

A tömegkommunikációs eszközök fejlettségi szintje, hozzáférhetőségük és a mintámat alkotó személyek informatikai képzettsége együttesen lehetővé tették a XIX. század közepén ún. „armchair” jelzővel illetett kutatói attitűd újbóli felvé-

⁹⁷ Az idézet a 41. sorszámú, Harrogate-ból érkezett kérdőívől származik.

⁹⁸ Keményfi R.: 2002.

⁹⁹ Pozsony F.: 1998, 250.

¹⁰⁰ Gerő A.: 2005, 11.

¹⁰¹ Az idézet a 32. sorszámú, Aalborgból érkezett kérdőívől származik.

telét. 2009-ben a világháló segítségével lehetőségem nyílt a világ szinte bármely országában tartózkodó adatközlővel történő kapcsolattartásra.

A nem reprezentatív vizsgálat során alkalmazott kérdőíves módszer legfőbb korlátja, hogy érzéketlen a fogalmak árnyalatbeli különbségeire. A kutatás eredményeit ezért a jövőben érdemes lenne kiegészíteni: interjúkkal, e-interjúkkal, illetve empirikus tapasztalatokkal.

Az elvégzett vizsgálat jövőbeli bővítése során abszolút kivitelezhető opcióként számolhatunk az ún. „e-interjú”-val, mint gyűjtési módszerrel. A „hagyományos” interjúkészítési mód egy internetes eszközzel: az ún. Skype-pal egészülne ki, amelynek keretein belül mód nyílik videohívások lebonyolítására. A hívások hanganyagát diktafonnal rögzíthetjük.

„A virtuális ünneplés a Skype közreműködésével történt. Szóban, megemlékezve, elbeszélgetve.”¹⁰²

A kutatási terv készítésekor még úgy gondoltam, hogy interjúkat fogok készíteni, hiszen ezek néprajzi értékére már a paraszti önéletírások kapcsán Bálint Sándor is felhívta a figyelmet az 1940-es években. Másrészt, a *„parasztemberekhez hasonlóan az érdeklődés középpontjába került pl.: az amerikázás, utóbb általában a vendégmunkások és az elvándorlók élettörténete”*.¹⁰³

A Keszeg Vilmos által szerkesztett Emberek, életpályák, élettörténetek című kötet révén jutottam el ahhoz a felismeréshez, hogy részletes, félig strukturált interjúkkal sokkal árnyaltabb képet rajzolhattam volna a hordozható hungarikumokról.

Az interjúkészítéstől azonban két ok miatt tartózkodtam: egyrészt az interjúalanyok magas száma (összesen 46); másrészt az időpont-egyeztetés problematikussága, a kutatásra rendelkezésre álló idő, rövideje miatt.

Az alkalmazott kérdőív előnye, hogy a kitöltő a kérdések megválaszolásához szükséges idővel rugalmasan gazdálkodhatott. Az interjúk és e-interjúk több részletben történő felvétele túlságosan sok egyeztetéssel és kényelmetlenséggel járt volna az adatközlők számomra.

Az on-line lehetőségeket is nélkülözhetetlennek tartom 2009-ben.

„Különösen jó lehetőségeket kínál az ilyen szintetizáló munkához az olyan korszak, amelyben – mint ma is – egész szimbólumrendszerek radikális átalakulása, cseréje, születése folyik –, s amely ennek következtében aranykorszak lehet minden szimbólumelemző számára. De úgy hisszük, nemcsak átmenetileg, tartósan is egyre nagyobb a szimbólumkutatások jelentősége. Az évtizedek óta diadalmasan terjedő »információs társadalomban« az információ már nemcsak az érintkezés vagy a tudás, hanem az egész termelés, a gazdaság legfontosabb elemévé válik. Ez pedig azt jelenti, hogy egyre fontosabbakká válnak életünkben a szimbólum-

¹⁰² Az idézet a 20. sorszámú, Aalborgból érkezett kérdőívből származik.

¹⁰³ Keszeg V.: 2007, 164.

...”¹⁰⁴ – olvashatjuk Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor „Jelbeszéd az életünk” című kötetének bevezetésében. Ugyanitt megfogalmazzák, hogy véleményük szerint ún. szimbólumszótárak megalkotására van szükség. Minthogy azonban szimbólumok állandóan keletkeznek, illetve eltűnnek, ezért teljes szimbólumszótárral¹⁰⁵ sohasem fogunk rendelkezni.

A magyar szimbólumszótár munkálataihoz sorolandó Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor Magyarság-szimbólumok című kötete is.¹⁰⁶ Míg az előbb említett munkában a két szerző számos területet vizsgál, addig ebben a tanulmányban a viselet- és a táplálkozás témakörére fókuszáltam. A Kapitány házaspár végzettségéből és kutatási céljából adódó megközelítésmód eltér az általam választott néprajzi szemlélettől. (Bár utóbbi az eszközök miatt megkérdőjelezhető a klasszikus értelemben.)

Hoppál Mihály 1984-ben és 1989-ben az egyesült államokbeli South Bendben (Indiana állam), etnikus jelképeket vizsgált egy amerikai magyar közösségben. A korábban leírtak miatt az előző kutatás tárgyának tekintett etnikus jelképek esetünkben a makroszintű szimbólumoknak felelnek meg. Hoppál Mihály ekképpen fogalmazza meg azt a témát, amelyet például az „amerikás” magyarokkal foglalkozó korábbi munkákból hiányoltam:

„Rá kellett jönni, hogy az amerikai életnek volt egy teljesen elhanyagolt dimenziója, s ez az etnicitás. Az etnikus csoport az embereknek olyan együttese, amely számára az alapvető kulturális értékek közösek, és amelyek azonos formában jutnak kifejezésre, s tegyük hozzá, egy etnikus közösség a jelképek azonosságával is meghatározható, körülhatárolható. Egyre többen felismerték azt, hogy milyen fontos, illetve egyenesen kiütközött szerepe van a szimbólumoknak az etnicitás által meghatározott szituációkban.”¹⁰⁷

Hoppál Mihály néhány konkrét példát is bemutat az adott közösség etnikus jelképeiből, illetve megvilágítja azokat a társadalmi mechanizmusokat, amelyeknek a segítségével létrehozzák etnikus jelképeiket, valamint szimbolikusan megfogalmazzák, kifejezik etnikus kötődéseiket. A tanulmányban a következő megállapítást olvashatjuk:

„Az etnikus emocionális karbantartásának egyik fontos eszköze a hagyományos ételek készítése. Bármennyire is furcsának tűnik ez a megállapítás, de a terepmunka során sokszor szembesültem a ténnyel, hogy még a nyelvhasználatnál is fontosabb a magyar ételek fogyasztása, illetve feltalálása... [...] Az egyéni életmód és a szokások (folkways) nagymértékben egységesültek az amerikai életmód nyomásának hatására, az

¹⁰⁴ Kapitány Á. – Kapitány G.: 1995, 9.

¹⁰⁵ A szimbólumszótár az a végtermék, amelyben a legkönnyebben egyesülhetnek a különböző tudományterületek eredményei, illetve ahol a különböző megközelítésmódokat gyűjtik össze.

¹⁰⁶ Kapitány Á. – Kapitány G.: 2001.

¹⁰⁷ Hoppál M.: 1995, 408.

*etnikus ételkészítés módjai (foodways) viszont megarthatták egyéni, kulturálisan meghatározott vonásait.*¹⁰⁸

A szerző ugyanebben a tanulmányában említést tesz egy *Ethnic Festival*-ról, amely 1984. július 4-én, az amerikai nemzeti ünnep (*Independence Day*) alkalmából került megrendezésre. A város különböző etnikus csoportjai a város főterén felállított sátrakban, saját nemzeti ételeiket árusították, viszont nemzeti viseletben csak a lengyelek és a libanoniak.

Hoppál Mihály ezzel kapcsolatban azonban leszögezi:

„Természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy nem változott a magyar konyha Amerikában, mégis megállapítható, hogy volt egy ünnepi ételrepertoár, amelyet időről időre elővettek, és ez viszonylag érintetlenül vészelte át az évtizedeket.”¹⁰⁹

Az első amerikai–magyar együttműködési munkaterv keretein belül több tanulmány is megjelent, amelyeket Dégh Linda és Hofer Tamás publikáltak 1980-ban: az amerikai magyarok etnicitásáról és általában az etnikus szimbólumok létrehozásának folyamatáról, valamint a magyar paraszti kultúrának a szerepéről és a hagyományok erejéről ebben a folyamatban. Ezekben a munkákban a hagyományok változása és folyamatosságának a kérdései álltak a kutatás középpontjában.

Az etnikus szimbólumok létrehozása, illetve ezeknek a jelképeknek a vizsgálata, a folklór területén is megnyilvánult:

„A nemzeti szimbólumok megélénkült vizsgálata, különösen ha történeti és összehasonlító szempontból történik az elemzés, rendkívül fontos adattárat adhat a szemiotika elmélete számára is. A szó szoros értelmében a kultúra szemiotikája nyilvánul meg ezekben, ezért vizsgálatuk igazán aktuális. [...] Egészen más szempontok érvényesülnek, ha a kultúra felhasználását vesszük szemügyre, akár a mindennapi élet kereteiben. Természetesen itt is a mindannyiunk által megfigyelhető jelenségekből kell kiindulnunk.”¹¹⁰

Voigt Vilmos a folklór felől közelítve a következő kérdést teszi fel: van-e körülhatárolható jelvilága egy-egy kultúrának? Pontosabban fogalmazva, létezik-e szemiotikai kultúra? Ha a folklórtól most elvonatkoztatunk, és visszatérünk az eredeti témánkhoz, akkor: a tudatos válogatótevékenységnek, mint előfeltételnek a megléte esetén, illetve a lefolytatott kutatás eredményei alapján igennel kell válaszolnom. Figyelembe véve természetesen az adott kor kihívásai által kikényszerített változásokat.

„Noha nem igaz, hogy például a magyar (vagy morva, baszk, norvég) népviselet és népművészet úgy, ahogy ma ismerjük, ezeréves, azt azonban jól tudjuk, milyen gondosan ügyeltek mindig arra, hogy a rózsamoti-

¹⁰⁸ Hoppál M.: 1995, 412.

¹⁰⁹ Hoppál M.: 1995, 412.

¹¹⁰ Voigt V.: 1995, 193.

*vumok, rozetták vagy madarak milyenek legyenek – természetesen egy olyan dinamikus rendszerben, amely egyszersmind az újításoknak is teret nyitott.*¹¹¹

Az etnikus öntudat egyéni megnyilvánulásai kontinuitásának kutatása azért fontos, mert a mindennapokban zajló történéseket érthetjük meg általa.

*„A paprikás kolbász, a fűszeres hurka és más ételek (különösen a pörkölt és a gulyás-gulash) a magyarokat jelentő sztereotípiákká váltak. Ebben a kulturális folyamatban fontos az, hogy a magyar emigránsok maguk is felvállalták ezeket a sztereotípiákat, sőt közelítették az ételeket az amerikai normákhoz, vagyis kevesebb paprikával készítették a pörköltet, a csirkepaprikásból rántott csirke lett, és így tovább; vagyis az egyszerűsítés folyamán lesz valamiből etnikus jelkép, aminek végső soron már etnikusnak sem kell lennie. [...] Az etnikus érzések ápolásához ezen a fokon még igazi közösségi élet sem szükséges, elég csak néha, ünnepi alkalmakkor összegyönni. Továbbá elég a valamikori óhaza kultúrájának néhány elemét átmenteni ahhoz, hogy az új, idegen kulturális környezetben a régi hagyományok jelképeként mintegy újratermeljük azt.”*¹¹²

A kutatás eredményeiként kifejtett jelenségek azonban nem korlátozódnak a korábban megjelent magyar néprajzi szakirodalmak által bemutatott (pl.: „amerikás” vagy „kanadás”) magyar közösségekre!

A mintát képező adatközlők megválasztásánál mindössze azzal a korlátozással éltem, hogy lehetőleg minél több időt töltsenek külföldön. Nem szabad megfeledkezni azonban arról a lényeges mozzanatról, hogy a kérdőívet kitöltők döntően már nem a népi kultúrában szocializálódtak.

Előzetes célkitűzéseim megvalósítása közben olyan kérdések is felvetődtek, amelyek megválaszolása nem volt célja ennek a munkának, de új irányokat jelölnek ki a kutatás jövőbeli bővítéséhez:

- Narratív interjúk készítésével szintetizálhatóvá válnak a vizsgált tendenciák.
- Kimutatható-e bármiféle kontraszt különböző minták esetén (például: értelmiségi és nem értelmiségi) az imázselemek megválasztásában? Ha igen, akkor milyen változók mentén realizálódnak az eltérések?
- Hogyan befolyásolja a kutatás eredményét egy határon túli magyarokból álló minta? Milyen új imázselemek kerülnek felszínre, illetve melyek azok, amelyek „elsüllyednek”? Milyen változók mentén valósulnak meg ezek a tendenciák? (Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a határon túli magyarság, még véletlenül sem tekinthető homogénnek!)
- A kutatás eredményét hogyan befolyásolja a vizsgált minta életkorának változása?
- További vizsgálatok tárgyát képezheti ily módon az élet számos területe pl.: ünnepi szokások, ünnepi viselet, ajándékozás stb.

¹¹¹ Voigt V.: 1995, 194.

¹¹² Hoppál M.: 1995, 417.

Zárszóként két kulcsfontosságú kérdőívből idéznék. Az első arra a motivációra utal, amely részben hozzájárult ennek a munkának a megszületéséhez:

„A magyar kultúra sajátosságát nehezen tudnám definiálni, de tulajdonságai közül talán a túlzott begyöpyösödöttséget – lényegében véve az elmúlt évtizedekben semmi új nem került be a magyar kulturális »korpuszba«, vagy legalábbis nem kezeljük magyarként. Van »a magyaros« kultúra, ami a XIX. század elejének Alföldjén alapul eszközökben, gasztronómiában, szokásokban – kivéve a népzeneit, ahol Erdélyen van a hangstűh. [...] Ilyen tekintetben a magyarnak nevezett kultúra szerintem túlzottan nosztalgikus és múltba révedő.”¹¹³

„Egész széles spektrumban kérdez a kérdőív és elég sokat is gondolkodtam a válaszokon, ami nem tudom, hogy jó vagy rossz dolog. Mindazonáltal jó volt, mert olyan kérdéseket vetettek fel a melyeken még nem gondolkodtam eddig.”¹¹⁴

Irodalom

ALBERT TEZLA

2005 „Egy szívvel két hazában”: Az amerikás magyarok, 1895–1920. Corvina, Budapest

BÁLINT SÁNDOR

1962 A szegedi paprika. Akadémiai Kiadó, Budapest

BÁTKY ZSIGMOND

1992 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Néprajzi Múzeum, Budapest

1933 Táplálkozás. In: A magyarság néprajza I. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 37–23.

BAUSINGER HERMANN

1995 Népi kultúra a technika korszakában. Osiris–Századvég, Budapest

BERZSENYI DÁNIEL

1978 A magyarokhoz. In: Berzsényi Dániel összes művei (Szerk. Merényi Oszkár). Szépirodalmi Kiadó, Budapest 103.

DÉGH LINDA

2001 Nagyszékelytől Delhüg: egy magyarországi német életútja (1943–1974). Ethnica, Debrecen

FEJŐS ZOLTÁN

1993 A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890–1940: az etnikai örökség megőrzése és változása. Közép-Európa Intézet, Budapest

2003 MaDok: egy kollektív jelenkutatási program körvonalai és intézményi keretei. In: Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása. Néprajzi Múzeum, Budapest, 115–120.

GÁBORJÁN ALICE

1969 Magyar népviseletek. Corvina Kiadó, Budapest

¹¹³ Az idézet a 20. sorszámú, Aalborgból érkezett kérdőívből származik.

¹¹⁴ Az idézet a 41. sorszámú, Harrogate-ből érkezett kérdőívből származik.

GERŐ ANDRÁS

- 2005 Előszó. In: *Mi a magyar?* (Szerk. Romsics Ignác, Szegedy-Maszák Mihály) Habsburg Történeti Intézet: Rubicon, Budapest, 7–11.

HOFER TAMÁS

- 1996 Bevezető: Témák és megközelítések. In: *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei.* Néprajzi Múzeum – Balassi Kiadó, Budapest, 7–22.

HOPPÁL MIHÁLY

- 1995 Etnikus jelképek egy amerikai magyar közösségben. In: *„Jelbeszéd az életünk”.* (Szerk. Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor) Osiris – Századvég, Budapest, 408–422.

KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR

- 1995 *„Jelbeszéd az életünk”.* Osiris – Századvég, Budapest
2001 *Magyarság – szimbólumok.* Európai Folklór Intézet, Budapest

KEMÉNYFI RÓBERT

- 2002 Az „eticitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban. In: *Kisebbségkutatás.* 11. 2. 376–384.

KESZEG VILMOS

- 2007 *Ember, életpályák, élettörténetek.* BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék: Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KISBÁN ESZTER

- 1990 Népi kultúra, közkultúra, jelkép: a gulyás, pörkölt, paprikás. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest
1997 Táplálkozáskultúra. In: *Magyar Néprajz IV. Életmód.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 417–583.

N. N.

- 1860 Bécsben a közelebb... Debr. K. 195.

PINTÉR ZOLTÁN

- 2002 *Idegen szavak és kifejezések szótára.* Szalay Könyvkiadó, Kisújszállás

POZSONY FERENC

- 1998 Szól a kakas már: szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásokban. Pro-Print, Csíkszereda

PUSKÁS JULIANNA

- 1982 *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940.* Akadémiai Kiadó, Budapest

ROMSICS IGNÁC

- 2005 *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet: Rubicon, Budapest

SZABÓ MÁTYÁS

- 1984 *Samdok – a néprajzi jelenkutatás egy modellje Svédországban.* In: *Ethnographia.* XCV. 475–479.

SZÁNTÓ MIKLÓS

- 1984 *Magyarok Amerikában.* Gondolat Kiadó, Budapest
1988 *Magyarnak lenni – Nyugaton.* Gondolat Kiadó, Budapest

SZEKFÜ GYULA

- 1939 *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest

SZILI FERENC

- 1991 A somogi kivándorlók Amerika-képe és magyarságtudata a századforduló évtizedeiben. In: *Polgárosodás Közép-Európában.* Tanulmányok Hanák Péter

70. születésnapjára. (Szerk.: Somogyi Éva) MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 71–85.

UJVÁRY ZOLTÁN

- 1991a Népi táplálkozás három gömöri völgyben. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen
 1991b Identitás és etnikum. In: Nemzetiség – identitás. (Szerk.: Eperjessy Ernő, Krupa András) Ethnica, Békéscsaba, 13–16.

VEREBÉLYI KINCSCŐ

- 1982 Az újrarájzolt nép. Hermann Bausinger válogatott tanulmányai. ELTE Bölcsészettudományi Kar – Folklore Tanszék, Budapest

VOIGT VILMOS

- 1995 Jelek a kultúrában – a kultúra szemiotikája. In: „Jelbeszéd az életünk”. (Szerk. Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor) Osiris – Századvég, Budapest, 190–197.

Internetes források

Boci sztori

In: <http://www.nestle.hu/boci/StaticPages/Story.aspx>

Groby on-line shop

In: https://www.groby.hu/termek/etel-ital/15844-univer_gulyaskrem_etelizesito_160_g_csemege.html

Keményfi Róbert: Az „etnicitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban

In: <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00014/pdf/376.pdf>

Zwack webshop (Unicum)

In: http://www.zwackwebshop.hu/display/index.phtml?op=webshop&op2=termekoldal&category_id=001001

Zwack webshop (Eredeti Vilmos)

In: http://www.zwackwebshop.hu/display/index.phtml?op=webshop&op2=termekoldal&category_id=002001

77/2008. (VI. 13.) OGY határozat

In: http://www.mszh.hu/jogforras/77_2008_OGY_hungarikumok.pdf

Függelék

A KUTATÁS SORÁN ALKALMAZOTT KÉRDŐÍV:

KÉRDŐÍV

Az alábbi kérdőív, a debreceni fiatal értelmiségiek külföldi utazásaik során magukkal vitt „magyar imázsselemek” vizsgálatára irányul. A kutatást Legyes Krisztián, a Debreceni Egyetem Néprajz Tan-
székének IV. éves hallgatója végzi. Kutatómunkám kizárólag tudományos célokat szolgál, a válasza-
id által nyert információkat az adatvédelmi törvényben foglaltaknak megfelelően használok fel. A
VÁLASZADÁS ÖNKÉNTES ÉS ANONIM!

Előre is köszönöm a segítségéd!

A válaszokat gépelje be a kettős pontok vagy a nyílak (->) után!

(Pl. - 1. születési helye, ideje: Debrecen, 1982. március 1.)

(Pl. -2. Mennyi ideig maradt itthon egy-egy hazatéréskor? -> először csak 2 hetet, de utána már... stb.)

A felsorolásoknál színezzze át (a feketétől eltérő színűre) a megjelölendő választ!

(Pl.: 15.1 Igen

15.2 Nem)

Kitöltés időpontja: év hónap nap

1. A kérdőívet kitöltő személy neme

1.1 Nő

1.2 Férfi

2. Születési helye, ideje:

3. Nemzetisége:

4. Vallása:

5. Magyarországi lakhelye (CSAK A VÁROST JELÖLJE MEG):

6. Tanulmányainak kezdete (pl.: 1996. szeptember):

7. Iskolái

7.1 Általános iskola neve:

7.2 Középiskola neve:

7.3 Egyetem/ Főiskola neve:

8. Végzettsége (Ha többel rendelkezik, akkor, kérem, sorolja fel mindet!):

9. Végzettségek szintjei

[Pl.: 9.1 Egyetemi: okleveles etnográfus, programtervező matematikus

9.2 Főiskolai: programozó matematikus]

9.1 Egyetemi:

9.2 Főiskolai:

10. Egyetemek vagy főiskolák munkarendjei

[Pl.: 10.1 Nappali: fizikus

10.2 Levelező: közgazdász]

10.1 Nappali:

10.2 Levelező:

11. Képzési forma
 - 11.1 Államilag finanszírozott:
 - 11.2 Költségtérítéses:
12. Szülei iskolai végzettsége
 - 12.1 Édesanyja végzettsége:
 - 12.1.1 Alapfokú
 - 12.1.2 Középfokú
 - 12.1.3 Felsőfokú
 - 12.2 Édesapja végzettsége:
 - 12.2.1 Alapfokú
 - 12.2.2 Középfokú
 - 12.2.3 Felsőfokú
13. Mikor és mely külföldi ország(ok)ban járt már korábban? Mennyi ideig tartózkodott az adott országokban? Milyen céllal utazott oda (pl.: turista, tanulni, dolgozni)?
 [Pl.: 13. Időpont: 2001 Ország neve: Marokkó Tartózkodási idő: 7 hónap Cél: turista]
 - 13.1 Időpont: Ország neve: Tartózkodási idő: Cél:
 - 13.2 Időpont: Ország neve: Tartózkodási idő: Cél:
 - 13.3 Időpont: Ország neve: Tartózkodási idő: Cél:
 - 13.4 Időpont: Ország neve: Tartózkodási idő: Cél:
 - 13.5 Időpont: Ország neve: Tartózkodási idő: Cél:
 - 13.6. Ha nem lenne elég a fenti hely, akkor kérem, sorolja fel a többi utazását az előbb látott formában:
14. A kinttartózkodás közben járt Magyarországon?
 - 14.1 Igen
 - 14.2 Nem
15. Ha igen, akkor milyen gyakran jött haza?
 - 15.1 Alkalmanként
 - 15.2 Rendszeresen
16. Ha alkalmanként utazott haza, akkor milyen „apropókból” érkezett Magyarországra? - >
17. Ha rendszeresen utazott haza, akkor milyen időközönként látogatott haza? Miért éppen ilyen időközönként? - >
18. Mennyi ideig maradt itthon egy-egy hazautazáskor? - >
19. Ha nem járt itthon a kinttartózkodása alatt, akkor miért nem? - >
20. Elfordult, hogy hamarabb hazajött, mint amennyit kint lehetett volna?
 - 20.1 Nem
 - 20.2 Igen
21. Ha igen, akkor hányszor fordult ez elő, és mennyivel rövidítette meg kinttartózkodását? - >
22. Mi volt az oka a rövidítés(ek)nek? - >
23. Jelenlegi tartózkodási ország:
24. Ha pillanatnyilag külföldön tartózkodik, akkor mikor ment ki? - >
25. Ha külföldön tartózkodik, akkor mennyi időre tervezi a kinttartózkodását az adott országban? - >
26. Ha külföldön tartózkodik, akkor milyen céllal ment ki (pl.: turista, tanulni, dolgozni)? - >
 - 26.1 Ha tanul, akkor melyik városban és mit tanul? - >
 - 26.2 Ha dolgozik, akkor hol és milyen munkakörben? - >
27. A kinttartózkodás közben haza szokott látogatni?
 - 27.1 Igen
 - 27.2 Nem

28. Ha igen, akkor milyen gyakran jött haza?
 - 28.1 Rendszeresen
 - 28.2 Alkalmanként
29. Ha alkalmanként utazik haza, akkor milyen „apropókból” érkezik Magyarországra? - >
30. Ha rendszeresen utazik haza, akkor milyen időközönként látogat haza? - >
31. Mennyi ideig marad itthon egy-egy hazautazáskor? - >
32. Ha nem jön haza a kinttartózkodása alatt, akkor miért nem? - >
33. Hogyan, mi alapján választotta ki a célországokat? - >
34. Az utazás(ok) alkalmával vitt-e/visz-e valamilyen „magyar specialitást” a bőröndjében?
 - 34.1 Nem
 - 34.2 Igen
35. Milyen „magyar specialitásokat” visz magával? - >
36. Mi az, ami nélkül nem tudna megenni kint? - >
37. Vannak állandó „útítársai”? Ha igen, akkor mi(k) ez(ek)? Miért éppen ők? - >
38. Az első kiutazáskor hagyott-e itthon valamit, amit legközelebb már magával vitt/vinne? - >
39. Létezik-e olyan dolog, amit ha ismét összecsomagolhatna erre az utazásra, akkor Magyarországon hagyna? Miért? - >
40. Miért ezeket a tárgyakat viszi magával? Miért fontosak az Ön számára? - >
41. Ha nem visz magával semmit, akkor miért nem? - >
42. Külföldi ismerőseit egy-egy magyarországi hazalátogatás után meglepi-e valamilyen ajándékkal?
 - 42.1 Igen
 - 42.2 Nem
43. Ha igen, akkor kiket szokott megajándékozni? Miért éppen őket? - >
44. Mi(ke)t visz ajándékba? - >
45. Ha többször járt itthon, és vitt magával ajándékot Magyarországról, akkor mindig ugyanezeket választotta/ választja?
 - 45.1 Nem
 - 45.2 Igen
46. Ha nem mindig ugyanazokat az ajándékokat vásárolja, akkor vissza tud emlékezni, hogy mikor, mit vásárolt, és kinek? - >
47. Ha nem szokott ajándékozni, akkor miért nem? - >
48. A 44. kérdésnél felsorolt ajándéktárgyakban Ön szerint megnyilvánul bármilyen magyar sajátosság?
 - 48.1 Igen
 - 48.2 Nem
49. Miben ragadható meg „magyarságuk”? - >
50. Hogyan tekint magyar származására? Ön büszke vagy szégyelli magyar származását? Miért? - >
51. Ha külföldön tartózkodik jelenleg ismer-e az adott országban vagy az Ön lakásának közelében élő magyarokat?
 - 51.1 Igen
 - 51.2 Nem
52. Kiket ismer? Kik ők? - >
53. Honnan érkeztek? - >
54. Tartja velük a kapcsolatot?
 - 54.1 Nem
 - 54.2 Igen
55. Ha tartják a kapcsolatot, akkor milyen formában? Milyen rendszerességgel tudnak beszélni? - >

56. A találkozásokkor mivel töltik a rendelkezésükre álló időt? Mennyire tekinthetők ezek a tevékenységek állandónak? - >
57. Miről beszélgetnek egy-egy találkozás alkalmával? A beszéd témák közül melyek nevezhetők állandóknak? - >
58. Ha valamelyik magyar ismerőse Magyarországra utazik, akkor megkérlik egymást, hogy bizonyos dolgokat hozzon a másik Magyarországról?
- 58.1 Igen
- 58.2 Nem
59. Ha igen, akkor melyek ezek? - >
60. Ha nem kérnek Magyarországról semmit, akkor mi ennek az oka? - >
61. Melyek azok az ünnepek (naptári, állami, emberélet fordulói), amelyeket számon tart külföldön is? - >
62. Kikkel ünnepli meg ezeket az alkalmakat? - >
63. Hogyan zajlanak ezek az ünneplések? Kérem, írja le röviden ezeket az alkalmakat! - >
64. Milyen ételeket és italokat fogyasztanak a különböző ünnepeken? - >
65. Milyen eszközök kerülnek elő ezeken az ünnepélyes alkalmakon? - >
66. Elhangzik-e ezeken az alkalmakon valamilyen rigmus, vers, jókívánság stb.?
- 66.1 Nem
- 66.2 Igen
67. Ha igen, akkor ki mondja kinek, és mikor hangzanak el ezek?
68. Hogyan hangzanak ezek?
69. Milyen alkalmakkor szokott ajándékot adni? - >
70. Kiket ajándékoz meg ekkor, és mivel lepi meg őt/ őket? - >
71. Mikor szokott ajándékot kapni? - >
72. Kiktől érkeznek ezek a meglepetések? - >
73. Magyarországról szokott kapni ajándéko(ka)t? - >
74. Hogyan jutnak el Önhöz ezek a meglepetések? - >
75. Kiktől érkeznek az ajándékok, és miből állnak? - >
76. Milyen jellegű ételeket készít külföldön?
- 76.1 „magyaros”
- 76.2 „az adott ország receptjei szerint főzők”
- 76.3 „az előző kettőt vegyesen”
77. Milyen fűszereket használ az ételek elkészítéséhez az adott országban? - >
78. Ha a 76. kérdésre a „magyaros” választ adta, akkor mit jelent ez az Ön számára? - >
79. Ha a 76. kérdésre „az adott ország receptjei szerint főzünk” választ adta, akkor mit jelent ez az Ön számára? - >
80. Ha a 76. kérdésre „az előző kettőt vegyesen” választ adta, akkor mit jelent ez az Ön számára? - >
81. Milyen ételeket fogyaszt a hétköznapi napokon? - >
82. Milyen alapanyagokat használ fel az ételek készítésénél? [Megjelölendő választ színezzé át, majd a nyíl után kérem, írjon példákat!]
- 82.1 Olyan alapanyagokat használok, amelyek Magyarországon és az adott országban is kapható. Pl. - >
- 82.2 Olyan alapanyagokat használok, amelyek az adott országban kaphatók, viszont Magyarországon nem, de hasonlít ahhoz, amit Magyarországon használok/használtam? Pl. - >
- 82.3 Olyan alapanyagokat használok az adott országban, amelyek Magyarországon teljesen ismeretlenek. Pl. - >

83. Az ételek elkészítéséhez szükséges „magyar” alapanyagokat honnan/hogyan, kitől tudja beszerezni, ha azok az adott országban nem elérhetők? - >
84. Léteznek-e például olyan alapanyagok, tárgyak, amelyeket alkalmanként vagy rendszeresen kap Magyarországról?
- 84.1 Igen
- 84.2 Nem
85. Melyek ezek? - >
86. Kitől és hogyan érkeznek? - >
87. Mi a hobbija? Mit csinál szabadidejében? - >
88. Végez-e olyan tevékenységeket az adott országban, amelyeket ön kifejezetten „magyarnak” tart?
- 88.1 Nem
- 88.2 Igen
89. Melyek ezek? - >
90. Milyen eszközöket igényelnek ezek a tevékenységek? - >
91. Az eszközök között található Ön szerint olyan, amely(ek) „magyarnak” tekinthetők? Ha igen, akkor melyek ezek, és miben nyilvánul meg magyarságuk? - >
92. Mit jelent az Ön számára az a kifejezés, hogy „magyar zene”? - >
93. Szokott „magyar zenét” hallgatni?
- 93.1 Igen
- 93.2 Nem
94. Ha igen, akkor milyen előadókat, zeneszámokat szokott hallgatni? - >
95. Milyen gyakorisággal és milyen alkalmakkor hallgat „magyar zenét”? - >
96. Létezik-e olyan előadó és/vagy zeneszám, amely(ek)et csak különleges alkalmakkor hallgat? Ha igen, akkor melyek ezek? Milyen apropó(k)ból hallgatja őket? - >
97. Mennyire ért egyet a táblázatban szereplő kijelentésekkel?

Minden sorba tegyen „X”-et a válaszának megfelelő helyre!

	Teljesen egyetértek	Egyetértek	Nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet
97.1 A „magyar zene” számomra a magyar népzene-t jelenti.				
97.2 A „magyar zene” számomra a cigányzenét jelenti.				
97.3 „Magyarnak” azok a zenekarok tekinthetők, amelyeknek tagjai magyar állampolgárok.				
97.4 A „magyar zene” olyan gyűjtőfogalom, amely magában foglal minden zeneszámot, amelynek dalszövege magyar.				
97.5 A „magyar zene” gyűjtőfogalmába tartoznak azok a magyar állampolgárokból álló zenekarok, amelyek például angol nyelvű dalokat adnak elő. (Függetlenül attól, hogy saját vagy külföldi előadó számait játsszák-e.)				
97.6 „Magyarnak” tekintem azokat az előadókat (és számaikat), amelyeknek albumait Magyarországon vásároltam.				

98. Milyen „magyar kulturális teljesítményeket” vitt az adott országba magával, illetve találhatók jelenleg is Önnél? - >

99. Öltözködésével, ékszereivel megpróbálja-e kifejezni magyar származását?

99.1 Igen

99.2 Nem

100. Ha igen, akkor hogyan és milyen módon teszi mindezt? - >

101. A szobájában, lakásában lévő tárgyak közül melyek emlékeztetik Önt Magyarországra? - >

102. Miért éppen a 101. kérdésben felsorolt tárgyakról jut eszébe Magyarország, illetve pontosan mire emlékeztetik ezek a tárgyak? - >

103. Ön szerint mely területeken, és milyen tárgyakban ragadható meg legmarkánsabban a magyar kultúra sajátossága? - >

104. Ha a korábbi kérdésekkel kapcsolatosan még eszébe jutott a témát illetően bármi, akkor írja le kérem! - >

105. Vélemény a kérdőívről

105.1 Negatívumok:

105.2 Pozitívumok:

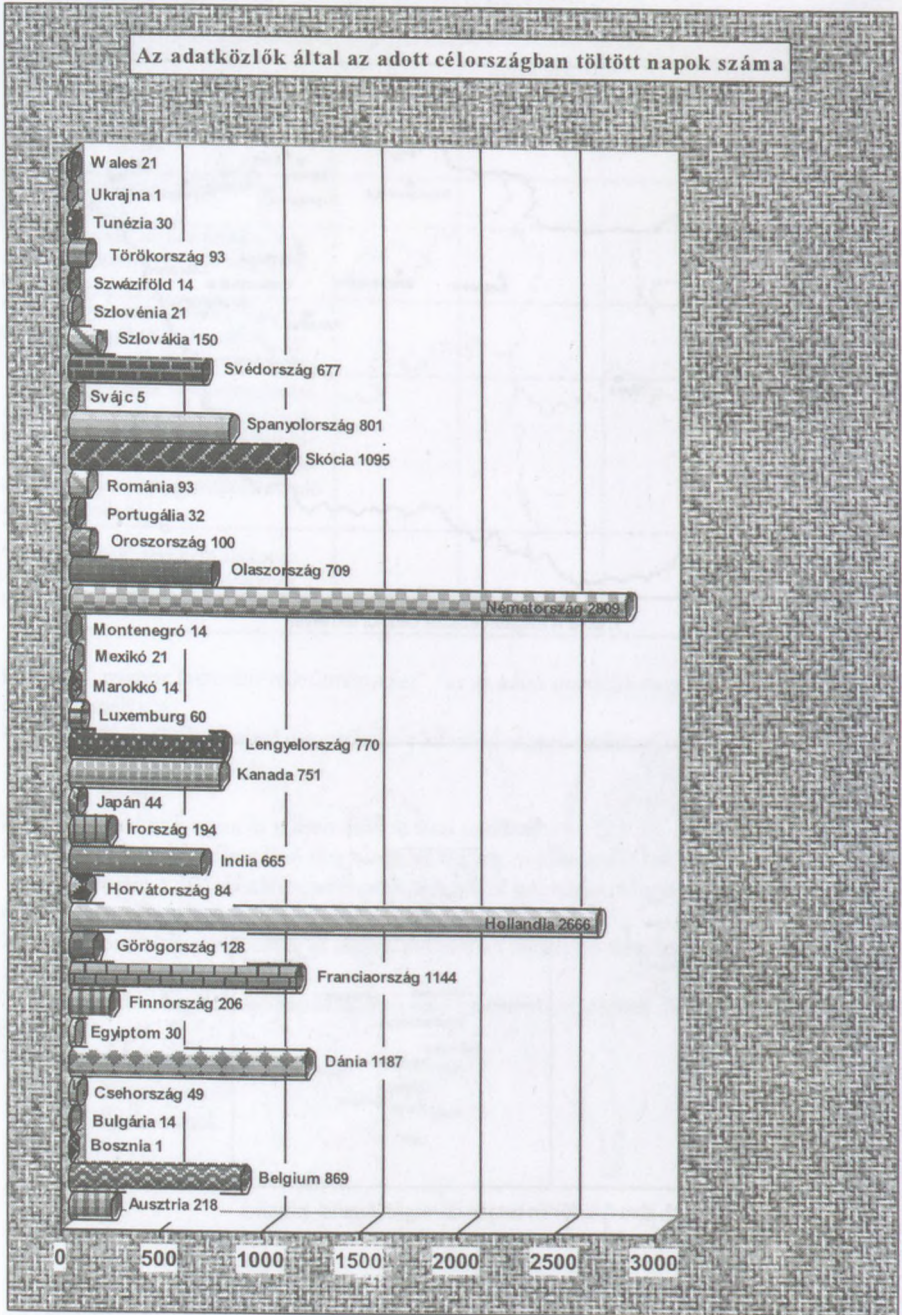
ÁBRÁK, DIAGRAMOK

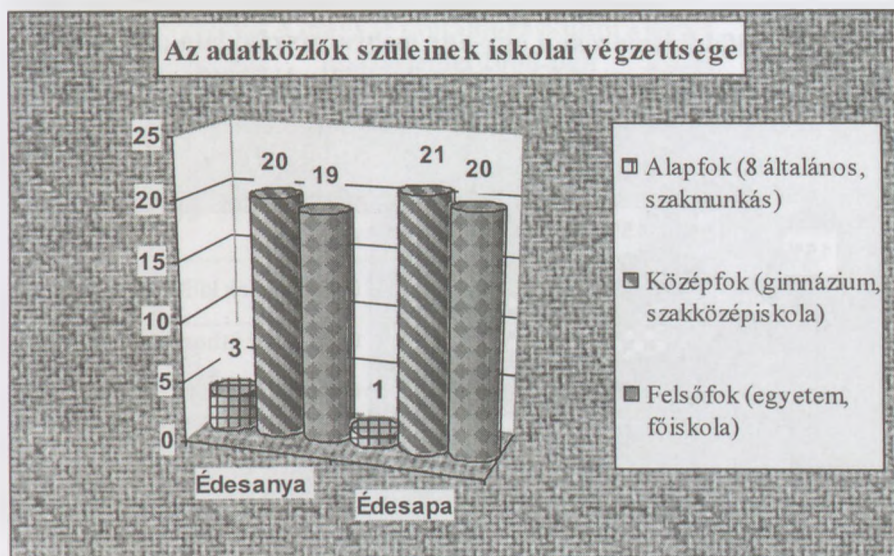
1. ábra A megkérdezettek belföldi lakhelyei

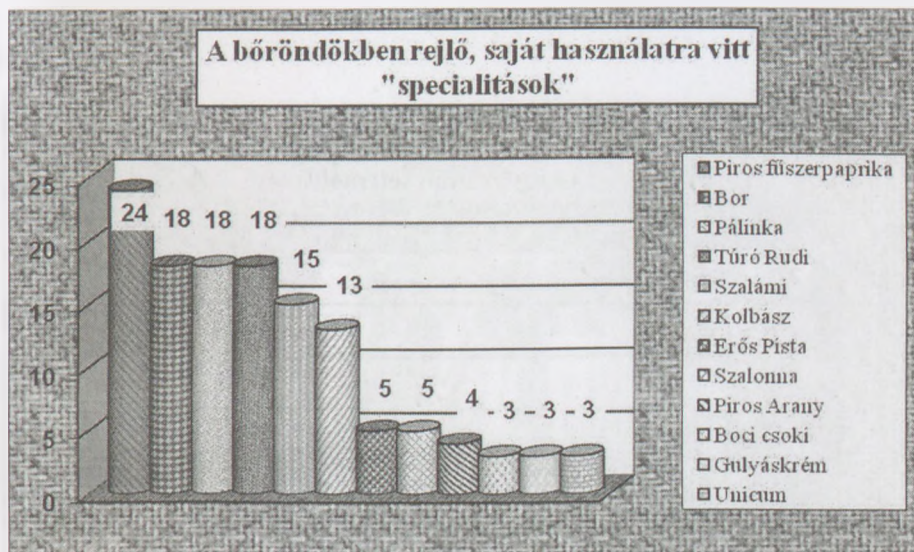
2. ábra A külföldön tartózkodó megkérdezettek lakhelyei

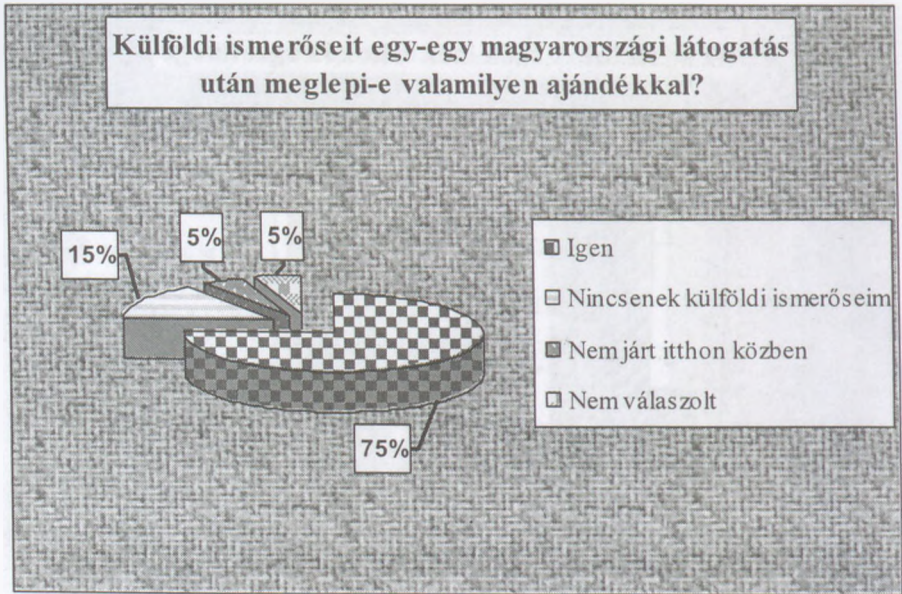
3. ábra

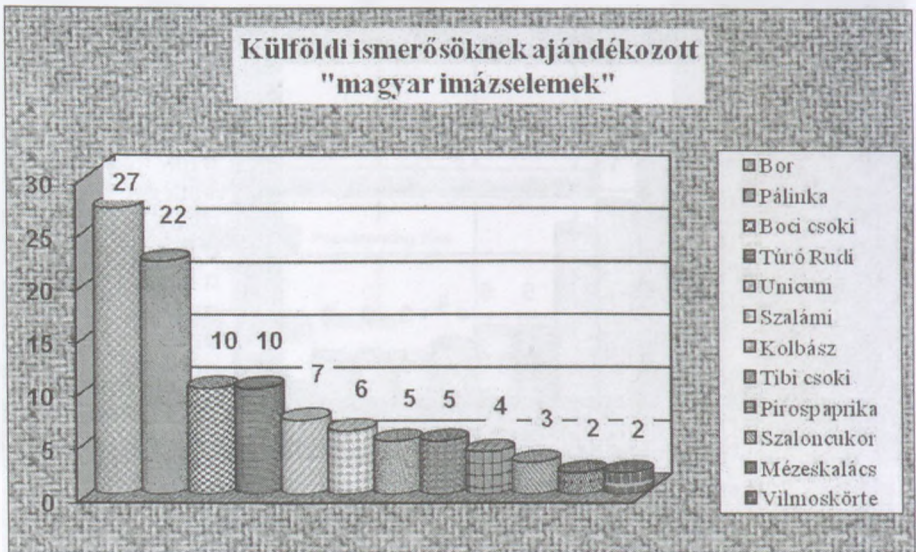
4. ábra

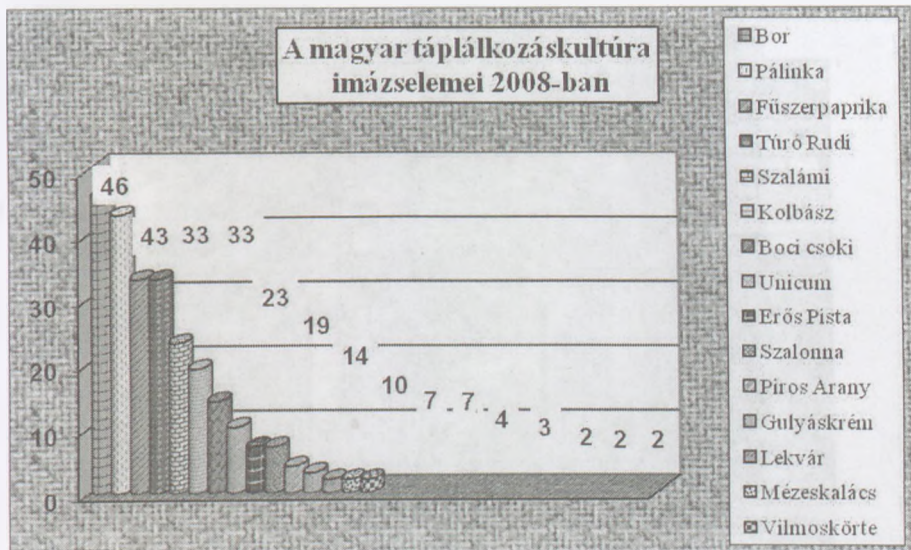
5. ábra

6. ábra

7. ábra

8. ábra

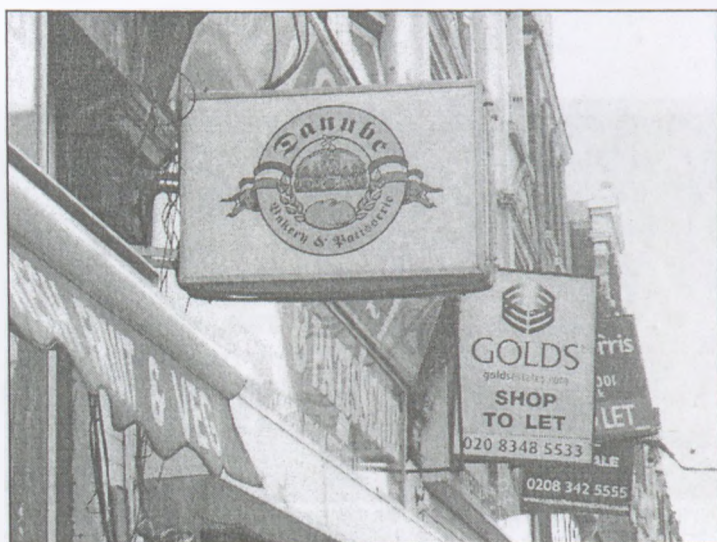
Képek

1. kép „Magyar találkozón készült, a tete d'or parkban, a képen mindenki hazánkfia” (Lyon - Franciaország)

2. kép Danube – egy pékség és cukrászda Londonban (Anglia)

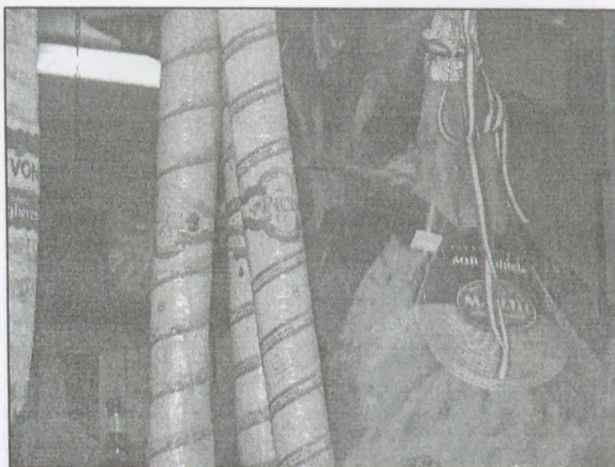
3. kép A Danube cégtáblája Londonban (Anglia)
(→színesben l. a mellékletben)

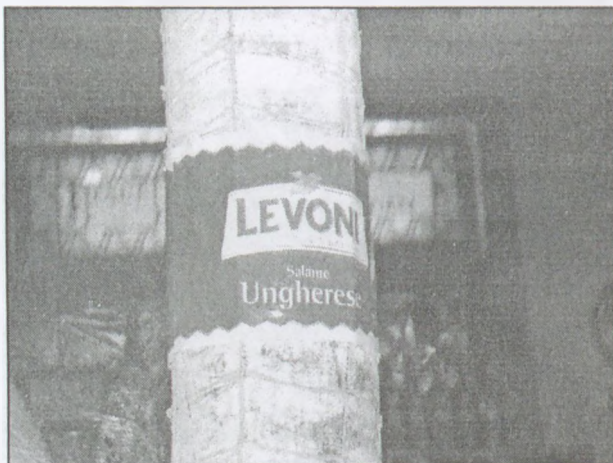
4. kép Tokaji borok a Fortnum and Mason londoni üzletében (Anglia)

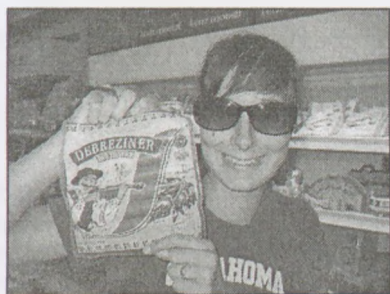
5. kép Beállított hungarikumok Londonban (Anglia)

6. kép Pick szalámi egy trieszti üzlet kirakatában (Olaszország)
(→színesben I. a mellékletben)

7. kép Salame ungheresse ugyanabban a trieszti üzletben (Olaszország)
(salame ungheresse – magyar szalámi)

8. kép Debreziner Klagenfurtból (Ausztria)

9. kép Magyar trikólór szalaggal átkötött tokaji sárgamuskotályost hozott a Jézuska ennek a Paderbornban élő német családnak (Ausztria)

10. kép Az ajándékba kapott üveg pálinka és a két „köröndi minipohárka” kiváltotta örömtől sugárzik a két kölni fiatal arca (Németország)

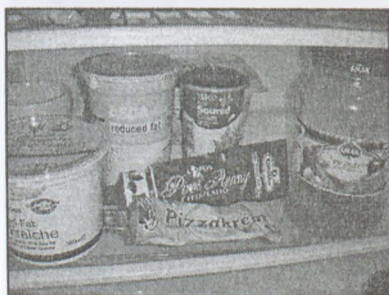
11. kép Erős Pistával (az üvegek között látható) megismerkedett külföldi Erasmus-hallgatók Magdeburgban (Németország)

12. kép Fütyülős pálinka (a könyöklőn látható) egy St. Louisban rendezett házibuliban (Egyesült Államok) (→színesben I. a mellékletben)

13. kép Vegeta és Piros Arany, egy koppenhágai vacsora kellékei (Dánia) (→színesben I. a mellékletben)

14. kép Magyarországi ízek, külföldön készült „magyar”
ízek társaságában, egy harrogate-i hűtőben (Anglia)
(→színesben l. a mellékletben)

15. kép Egy harrogate-i felső fűszeres fiók tartalma
(Anglia)
(→színesben l. a mellékletben)

16. kép Egy harrogate-i alsó fűszeres fiók tartalma (Anglia)
(→színesben l. a mellékletben)

17. kép Aberdeeni fűszeres polcok (Skócia)

Krisztián Legyes

“PORTABLE IMAGE ELEMENTS” OF CLOTHING AND NUTRITION AMONG
THE MIGRATING YOUNG HUNGARIANS

In my paper I have investigated the elements of image of clothing and nutrition through questionnaires, using the snowball (‘personal recommendation’) method. My informants have lived in a life-world full of conflicts between ‘Domestic’ and ‘Other’ and have experienced certain momentums of cultural change as their own, inner conflicts. Participants of the investigated pattern belong to the same cohort and went to the University of Debrecen for shorter or longer periods of time.

The aim of my research work was to investigate the elements of the image of Hungarian identity in the field of clothing and nutrition among Hungarians studying or working abroad. Through the questionnaires, some specific features of the narrated Hungarian identity were also revealed. For further research, potential fields can be the following: for example, comparing the tendencies discernible in the narrative interviews and the lessons offered by the questionnaires, or contrasting the latter one with a pattern of selected people from Hungarian minority groups abroad.

Imagológiai vizsgálat

Michael Lebrecht „Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen” I.

LŐKÖS PÉTER

A XVIII. század második felében megszorodtak az Erdély földrajzáról, az erdélyi népekről írt művek.¹ Ez utóbbiak közé tartozik Michael Lebrecht² névtelenül megjelent *Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen* (Bécs, 1792) című könyve is. Irodalomtörténeti munkák általában egyik vagy másik nép leírása kapcsán hivatkoznak rá, nem fordítva azonban kellő figyelmet a bevezető fejezetre, illetve a mű egészére. A magyar kutatókat elsősorban Lebrecht magyarságképe foglalkoztatta, ilyen szemszögből tárgyalta már Walkó György is.³ Klaus Heitmann munkáiban többször is hivatkozik a könyv románokról szóló részére, de nem minden aspektust vizsgál behatóan.⁴ Vári András társadalomtörténeti tanulmányában csak a magyarok, székelyek, szászok és románok jellemzésének néhány kérdésével foglalkozik.⁵ Bíró Annamária több tanulmányában is kitér Lebrecht könyvére a szász–magyar eredetvita, illetve a korabeli szász röpiratok kapcsán,⁶ Miskolczi Ambrus pedig egyik újabb könyvében Lebrecht cigányképével foglalkozik érintőleg.⁷ A műről átfogó imagológiai

¹ A tanulmány a Pro Renovanda Cultura Hungariae alapítvány támogatásával készült. Vö. Balogh F. A.: 1996, 21.

² Lebrecht 1757. november 16-án született Nagyszebenben. 1778-ig az ottani gimnázium diákja volt, tanulmányai után egy Hunyad megyei magyar családnál volt házitánító. 1779-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait Németországban, az erlangeni egyetemen. 1784-ben, hazatérése után szülővárosának gimnáziumában lett tanár, majd később prédikátor. Néhány évig – másokkal együtt – a Hermannstädter Zeitung szerkesztője is volt. 1796-ban a Nagyszeben melletti Kiscsűrön (Kleinscheuern, Șura Mică) lett lelkész és ott is halt meg 1807. augusztus 30-án. L. Trausch, J.: 1983, 343, Szinnyei, J.: 1900, 937–939. Egyéb műveit L. Trausch, J.: 1983, 344–345.

³ Walkó Gy.: 1944, 56. – Balogh F. András az erdélyi szász irodalom magyarságképéről szóló munkájában csak egy mondatban említi Lebrechtet. Balogh F. A.: 1996, 24.

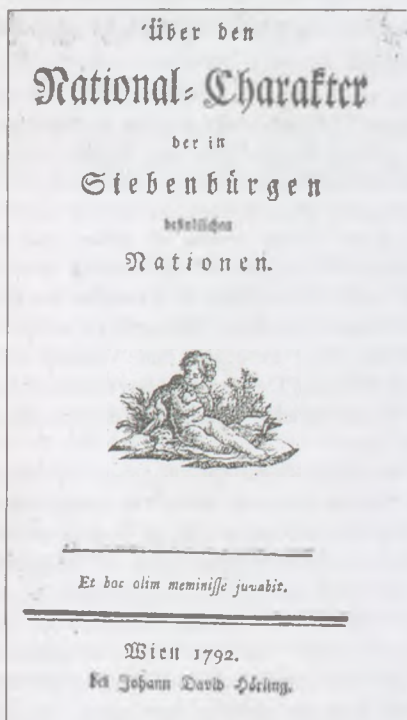
⁴ Heitmann, K.: 1985, Heitmann, K.: 1998, 35–36.

⁵ Vári A.: 2006, 89–126.

⁶ Bíró A.: 2007, 18–32, Bíró A.: 2008a, 64–76, Bíró A.: 2008b.

⁷ Miskolczi A.: 2007, 106.

tanulmány még nem született. Tanulmányomban – az adott területi korlátok között – erre a feladatra vállalkozom, úgy vélem ugyanis, hogy a mű megértéséhez nem elegendő csak egy-egy nép jellemzésével vagy egy-egy aspektus vizsgálatával foglalkozni, hanem a teljes szöveget és az összes leírást kell elemezni.⁸

Lebrecht a magyarok jellemzése kapcsán kihangsúlyozza: „*Licht und Schatten ist im schönsten Bilde. Kein Volk ist durchaus gut, keines durchaus tadelhaft. Wenn aber der Spiegel gut ist, so muß er uns die Flecken so wie die Reinigkeit des Gesichts genau zeigen.*”⁹ Azt hihetnénk tehát, hogy az egyes népek (általá vélt) pozitív és negatív tulajdonságait egyaránt bemutatja. Ha azonban alaposabban áttanulmányozzuk a művet, úgy kiderül, hogy az objektivitás többször csorbát szenved.

A mű egy bevezető fejezettel kezdődik, melyben a szerző kifejti, hogy egy individuumhoz hasonlóan minden népnek megvannak a maga jellemvonásai, amelyek többé-kevésbé változatlanok maradnak, majd röviden jellemzi a fontosabb európai népeket.¹⁰ Mindnek megvannak a maga sajátos jellemvonásai, ame-

⁸ Terjedelmi okokból jelen tanulmány csak a Lebrecht által tárgyalt első négy népről szól, a többi nép jellemzésével a tanulmány később megjelenő második részében szeretnék foglalkozni.

⁹ Lebrecht, M.: 1792, 36.

¹⁰ Lebrecht, M.: 1792, 5–7.

lyek a többi néptől megkülönböztetik. „Sollte das der Siebenbürger nicht auch seyn? Sollte er sich nicht durch ganz besondere Eigenheiten von allen Völkern des Erdkreises unterscheiden?”¹¹, teszi fel ezután a kérdést. Válaszként a következő két oldalon megpróbálja meghatározni a „homo transylvanus” sajátosságait, azt, ami az ebben az országban élő embereket minden nyelvi és származásbeli különbség ellenére más európai népektől megkülönbözteti, be kívánván ugyanakkor mutatni ezen egység sokszínűségét:

„Dieses Ländchen von 700 Quadratmeilen ist mit in den ungrischen Provinzen begriffen, und was von jenen gesagt werden kann, paßt auf dieses gewöhnlich auch. Es liegt beynabe unter dem nämlichen Himmel, hat fast das nämliche Klima, und seine Bewohner sind das nämliche Gemische, wie die Bewohner des weitläufigen Königreichs Ungarn. Das mag auch die Ursache seyn, daß so wenige Länder- und Menschenbeobachter sich die Mühe nehmen, über Ungarns Grenzen herüber zu blicken, und dieses Ländchen einer besondern Aufmerksamkeit zu würdigen. Aber er unterscheidet sich allerdings, wenn auch sonst nicht, doch dadurch, daß bey aller Vermischung der 7 bis 8 Völkerschaften, die in denselben bunt genug durcheinander gehn, keiner von der andern das mindeste annimmt, sondern ihr Nationalhumor, wie ihre Religion, Sitten und Gebräuche, immer und ewig beybehalten. Diese Festigkeit und Vorliebe zur Fortpflanzung der eignen Nationssitten, Kleidung, Religion, Denkungsart, bey einem solchen Gewirre von Charakteren, unter dem nämlichen Himmelsstriche, in einem und dem nämlichen Flecken und Dorfe, ist der Hauptzug des Siebenbürgers.”¹²

Man versetze den dickblütigsten, tiefsinnigsten Engländer nach Frankreich, gebe ihm Champagner und Hammelsschinken; er wird nicht lange anstehen, wird sich ein französisches Weib nehmen, und in der nächsten Generation sind seine Kinder so ächte Franzosen, als die Eingebornen des Landes. Eben so leicht wird ein Franzose, bei all seinem Leichtsinne, in England englisch, in Portugall portugiesisch, und türkisch in der Turkey. Unter jedem Himmelstriche nimmt er ein Weib, und verändert sein Naturell wie sein Klima. Kurz man findet nicht bald ein Volk, das unter ein anders Volk sich nicht unterstecken ließ, und sich darinnen verliere, wie ein Wassertropfen in einer Urne Wein. – Der Siebenbürger allein mag kommen wohin er will, wird äußerst selten zwischen einem andern Volke umgebildet; und geht äußerst schwer an eine Vermischung mit Geschlechtern, die nicht grade zur nämlichen Race gehören. Sie mögen auch im Lande noch so sehr untereinander wohnen, so bleiben sie ihrer Herkunft, ihren Sitten und ihrem Nationalgeiste getreu. Man bemerkt in diesem eingeschränkten Ländchen so viele Eifersucht der Völker gegen einander, so viele Partheylichkeit, und Hang eines jeden für seine Nation, daß nur selten einer etwas von den Sitten des andern annimmt, und Heurathen eines Sachsen mit einem ungarischen, griechischen, wallachischen, oder umgekehrt, eines Ungars, Griechen, Wallachen etc. mit einem sächsischen Mädchen, werden nicht nur für Meßallianzen angesehen, sondern wirklich verabscheuet. Besonders gebässig ist man der Einführung ausländischer Frauenzimmer in hierländische Nationen.”¹³

Majd több mint egy oldalon ecseteli¹⁴, hogy II. József ugyan reformintézkedéseivel sok mindent tett, hogy az erdélyi népek elkülönülése megszűnjön, de eredménytelenül: „Bei allem dem hängt aber jedes Volk an seinen Sitten und seiner

¹¹ Lebrecht, M.: 1792, 7.

¹² Kiemelés Lebrechttől.

¹³ Lebrecht, M.: 1792, 7–9.

¹⁴ Lebrecht, M.: 1792, 9–10.

*Abkunft mit einer charakteristischen Vorliebe. Wenigstens ist der Fall, daß ein Ungar eine Sächsin, der Wallach ein ungrisches Frauenzimmer, oder umgekehrt, sich zum Weibe genommen habe [...].*¹⁵ Lebrecht tehát az erdélyi népek (megőrzendő) különállását teszi a „Siebenbürger” legfőbb jellemzőjévé. Ennek oka, hogy sok más kortárs erdélyi szász tudóshoz, politikushoz hasonlóan ő is úgy vélte, hogy ha ez az elkülönülés megszűnik, az mindenekelőtt a szász nemzet számára katasztrofális következményekkel járhat. A „puritas nationis” elvének hangsúlyozása persze nyilvánvalóan válasz II. József 1783-as erdélyi látogatásakor elhangzott azon megjegyzésére is, amely szerint tűrhetetlen, hogy ebben az országban szász lány magyar férfival, magyar lány oláhval sohasem házasodik össze.¹⁶ Majd szerzőnk hozzáfűzi:

*„Man beobachtet jedoch, daß dieser Starrsinn der Nation, für hergebrachte Gewohnheiten und Sitten eigentlich nur den gemeinen Mann, und das Landvolk angeht, bei dem die Natur vor der Kultur, noch immer ihre Rechte behauptet. Da glaube ich, muß man auch die Originale suchen, wenn man vom Nationalgeist reden will. Ich gestehe übrigens gerne, was der Verfasser der Briefe über Deutschland im ersten Theile S. 340 mit vieler Laune und Richtigkeit sagt: daß alles, was feine Welt, von Preßburg bis nach Cronstadt, und an die Gränze der Walachey, heißt, das französische Patois spricht, daß man nicht mehr ungrisch ißt und trinkt, sondern Diners, Souppes, Dejeunes hält, daß man Bal parce und Bal masque giebt; daß jede Stadt, worinnen 4 bis 5 Familien beysammen sind, Assembleen und Redouten hat, daß man Whist spielt, und Poudre a la Mareschal braucht, und daß die Damen Vapeurs bekommen; daß man den Voltaire liest, und Mercurius genug in den Apotheken verkauft; daß die Herren einen Ami de la maison für ihre Frauen, und die Frauen eine Fille de chambre für ihre Herren haben; daß man Abées zu Mäklern, Küchen- Keller- und Hofmeistern hält, und Komödien, Casinos, und Schulden über Schulden hat. Wenn aber der nämliche Verfasser eben daselbst glaubt, daß damit aller Nationalgeist geschwächt, alle Spannkraft der Völker vertilgt worden sey, so hat derselbe offenbar unrecht. Freylich muß man Nationalgeist nicht auf dem Kanapee, nicht an Spieltischen und in Koffeehäusern, nicht in verweibschten, geschmacklosen und faden Geschöpfen suchen: die haben eigentlich keinen Charakter, und gehören zur Nation nur dem Namen nach. Aber was kann da auch für ein Geist aufkommen, wo man nichts thut, als spielen und gähnen, lange Weile haben und geben, sich hassen und beneiden, sich streicheln und zerreißen? Zimmermann 4. Theil v. d. Einsamk. S. 81. Auf dem Lande und in den Dörfern ist die heroische Natur – und da wollen wir sie suchen, gut oder schlecht, wie wir sie finden; da wollen wir den Ungar und den Szekler, und den Sachsen und den Wallachen in seinen verschiedenen Verhältnissen sehen.”*¹⁷

Ez alól csak a görögök és az örmények képeznek kivételt, akik városlakók, viszont őket nem fertőzte meg a város szelleme. A cigányokat pedig rendszerint a szabad ég alatt találjuk.¹⁸ Később, a szászok kapcsán ismét kihangsúlyozza:

„Ich erinnere aber hier wieder, was ich oben erinnerte, daß ich nämlich nicht in Städten, und am allerwenigsten in der Hauptstadt meine Charaktere suche, wenn ich von Volkstugenden oder Lastern rede. Auf

¹⁵ Lebrecht, M.: 1792, 10.

¹⁶ Pukánszky B.: 2003, 62.

¹⁷ Lebrecht, M.: 1792, 12–13.

¹⁸ Lebrecht, M.: 1792, 13–14.

*dem Lande, und zwar in einiger Entfernung von den Städten, findet man unter den Sachsen die lebenswürdige Unschuld, die sich auf die strengste Ehrfurcht Gottes gründet.*¹⁹

Vagyis a nemzeti jelleget a nép körében kell keresni.²⁰ Mindez – amint arra Klaus Heitmann rámutatott – Justus Möser és Johann Gottfried Herder hatása: „Ersterer sah in den bauerlichen Grundbesitzern den Kern des Volkes, den er höher wertete als die Beamten und Gelehrten der Höfe und den er in der Festigkeit der Tradition zu erhalten wünschte; während Herder den Reiz der Naturnähe und der ungebrochenen Kräfte primitiver Völker entdeckte und die Unterschicht der sogenannten Kulturvölker als Hauptschicht, als 'den großen ehrwürdigen Theil des Publikums, der Volk heißt', ansprach.”²¹ A Lebrecht által használt olyan terminusok is, mint „National-Charakter”, vagy „Nationalgeist” szintén Herder hatását mutatják.²² Itt jegyzendő meg, hogy Lebrecht nem használja következetesen a „Nation”, „Volk”, „Völkerschaft”, „Race” terminusokat. Néha ezek egymás szinonimái, néha viszont különböző fogalmakat jelölnek. Például a bevezető fejezet végén, az erdélyi népek jogállásáról így ír: „Noch ist aber anzumerken, daß unter den zwölf hier abgehandelten Nationen die drey ersten, nämlich Ungar, Szekler und Sachsen, die vereinigten Staaten des Fürstenthums ausmachen, hohe Aemter belkeiden, und zu Reichsangelegenheiten sprechen. Die übrigen sind bloß geduldete Völkerschaften, die zu keinem dieser Vorzüge gesetzmäßig zugelassen werden.”²³ A „Nation” itt például nem a rendi nemzet értelemben áll, hisz mind a tizenkettőt így nevezi.

E bevezető fejezet után áttér az egyes erdélyi népek nemzeti sajátosságainak bemutatására. Az alábbi népekről szól a következő sorrendben: a magyar, a székely, a szász, a bolgár vagy oláh²⁴, a landler, az örmény, a görög, a zsidó, a cseh testvérek, a lengyel, az orosz és a cigány. A 111 oldalas könyvben a magyaroknak 22, a székelyeknek 10, a szászoknak 33, a landlereknek 1, a bolgároknak vagy oláhoknak 10 és fél, az örményeknek 2, a görögöknek 3, a zsidóknak, cseh testvéreknek és lengyeleknek alig fél-fél, az oroszoknak 2 és végül a cigányoknak 8 oldalt szentel. A legnagyobb terjedelmet tehát a szászok kapják, akik az 1760-as

¹⁹ Lebrecht, M.: 1792, 67. – Néhány oldallal később a szászok természetének jellemzésénél pedig még hozzáfűzi: a város kihatással van a termetre is: Nagyszébenben az emberek egyre csenevészebbek és véznábbak lesznek, aminek oka az életforma, a luxus, úgy hogy manapság olyan kicsik ott az emberek, hogy ketten is elférnek egy templomi padban. Lebrecht, M.: 1792, 71.

²⁰ Lebrecht, M.: 1792, 23–24. – Persze Lebrecht nem mindig következetes ebben, mert a magyaroknál például, ahol haza és uralkodójuk iránti szeretetükről szól (kiemelve Mária Terézia iránti szeretetüket), idézi az 1741-es eseményeket, amikor a nemesség egyként fogott fegyvert. De a magyarok ruházatánál is leírja a nemesek öltözetét.

²¹ Heitmann, K.: 1985, 20.

²² Heitmann, K.: 1985, 9.

²³ Lebrecht, M.: 1792, 14.

²⁴ Lebrecht a német szövegben a „Wallach”, „wallachisch” szót használja (amit itt „oláh”-val fordítok), és ezt az elnevezést megkülönbözteti a „Romani”-tól vagy „Rumanij”-tól.

években Erdély lakosságának csak alig 10%-át tették ki, ugyanakkor persze gazdasági, politikai súlyuk ennél jóval nagyobb volt.²⁵ Nagy teret kapnak a magyarok és a székelyek is, akik 1760 körül az összlakosság kb. 30%-át tették ki. A megtűrt népek közé sorolt románoknak viszont, akik ebben az időben Erdély lakosságának kb. 60%-át tették ki²⁶, csak 10 és fél oldalt szentel.

Amint Vári András megállapította: „[...] szemben a korábbi földrajzi leírások, az orbis pictus mozaikszerű karakterképeivel, Lebrecht koherens képre törekszik, amelyben az egyes tulajdonságok összefüggnek” és „[...] ezt az összefüggést megteremtendő pszichológizál, a körülmények, adottságok, történelmi helyzetek által képzett vagy előhívott, egységbe nem tartozó tulajdonságok helyett egy karaktert állít élénk.”²⁷ Minden fejezet az adott nép történetével, illetve Erdélybe jövetelének leírásával kezdődik, ezt követi jellemzése. A magyarok három lépcsőben jöttek Ázsiából Európába. Az elsők 376-ban a Hiong-nu-k (hunok) voltak, másodszerre 553-ban az avarok jöttek, akik egybeolvadtak a korábbi hunok maradékaival.²⁸ Harmadszorra jöttek a magyarok 862-ben. A székelyek a magyarok rokonai: Attila azon hunjainak leszármazottai, akik a hun birodalom felbomlása után az V. században Erdélyben maradtak.²⁹ A szászok történetéről ez olvasható:

„Der erste Saamen der Deutschen in Siebenbürgen, ist wirklich unter den Gothen und Gepiden zu suchen, die sich im Jahre 200 nach Christi Geburt in Dazien niederließen, die Römer zum Abzug nöthigten, und das Land 3 bis 4 hundert Jahre gegen allerley Feinde vertheidigten. Ich halte es für unmöglich, daß sich ein so starkes Volk, dergestalt habe vertilgen lassen können; daß nicht Saamen von ihm zurückgeblieben wäre, der durch viele Jahrhunderte im Verborgenen wachsen, und durch das Augenmerk späterer Regenten, an das Licht gezogen werden konnte. Mir ist es ferner nicht unwahrscheinlich, daß aus den Zügen Karls des Großen, im 7ten Jahrhunderte, gegen die Avaren, sich wo nicht ganze Kolonien, doch mancher deutsche Landsmann, den hier wohnenden alten deutschen Abkömmlingen angeschlossen habe. So können aus den verschiedenen Kreuzzügen, wo nicht auf ihrem Durchmarsche, doch auf ihrer Heimreise manche Familien da geblieben seyn, die neben jene ansiedelten, und sich mit ihnen vermischten, wodurch das alte deutsche Blut erhalten ward. Eben so wenig streitet es gegen die Natur, daß nicht auch unter Herzog Geysa, und seinem grossen Sohne Stephan dem Heiligen, sich viele Familien, und Kolonien, herein begeben, und sich dort angesiedelt haben, wo sie schon deutsches Blut, und deutsche Sprache fanden. — Auch mögen sich, aus den ungarischen Zipser Gespannschaften, durch allerhand Veranlassungen, viele deutsche Ungerländer nach Siebenbürgen gezogen, und den Bistrizer Distrikt eingenommen haben. Durch unverwerfliche Urkunden, ist jedoch unwidersprechlich wahr, daß der größere Theil dieses Volkes, erst unter der Regierung Geysa des 2ten, und auf seinem ausdrücklichen Ruf sich nach Siebenbürgen gezogen hat. Geysa wies diesen starken Kolonien, die aus allen Provinzen des deutschen Reichs, vorzüglich aber aus den Niederlanden, hordenweise berein wanderten, wahrscheinlich den Platz, den sie jetzt bewohnen, nicht ohne die Veranlassungen, daß sie hier schon von Urzeiten her gotische, oder deutsche Reste fanden, mit denen sie sich leichter vereinigen konnten, als mit den übrigen Reichsgliedern. Diese Art der

²⁵ Vö. Köpeczi B.: 1987, 978–979.

²⁶ Köpeczi B.: 1987, 979.

²⁷ Vári A.: 2006, 97.

²⁸ Lebrecht, M.: 1792, 16.

²⁹ Lebrecht, M.: 1792, 38.

Vermehrung, hat dieß Volk auch unter der letzten Regierung Theresiens erhalten; da verschiedene Züge deutscher Kolonisten hieher gewiesen, und an die sächsischen Plätze angesiedelt wurden.”³⁰

A szászok ősei tehát a gótok voltak, akikhez időről időre újabb német telepeselek jöttek egybeolvadva a már ott lévőkkel. Ez a szász betelepülés tehát gyakorlatilag egészen Mária Terézia koráig folytonos. Lebrecht a XVIII. század végén nem vonja, nem vonhatja kétségbe a szászok II. Géza alatti betelepítésének történelmi lefolyását, mindazonáltal feleleveníti a XVII. században népszerű gót-géta-dák-szász eredettant és az erdélyi szászok III. századtól tartó kontinuitását sejteti.³¹ Azért fogalmaztam úgy, hogy sejteti, mert megfogalmazásában mindenütt a bizonytalanság figyelhető meg. A gótokkal kapcsolatban így fogalmaz: *„Ich halte es für unmöglich³², daß sich ein so starkes Volk, dergestalt habe vertilgen lassen können; daß nicht Saamen von ihm zurückgeblieben wären [...]*”; a Nagy Károly alatti betelepülésekről ezt írja: *„Mir ist es ferner nicht unwahrscheinlich, daß [...] mancher deutsche Landsmann, den hier wohnenden alten deutschen Abkömmlingen angeschlossen habe”*; a keresztes hadjáratok alatt itt maradhatott illetve a Géza fejedelem és Szent István alatt bejött németekről azt mondja: *„So können aus den verschiedenen Kreuzzügen, [...] manche Familien da geblieben seyn”* illetve *„Eben so wenig streitet es gegen die Natur, daß nicht auch unter Herzog Geyza, und seinem grossen Sohne Stephan dem Heiligen, sich viele Familien, und Kolonien, herein begeben”*, a Szepességből átvándoroltakról ezt mondja: *„Auch mögen sich, aus den ungarischen Zipser Gespannschaften, durch allershand Veranlassungen, viele deutsche Ungarländer nach Siebenbürgen gezogen [...]”*.³³ Ezek alapján a bizonytalanságot, valószínűséget kifejező mondatok alapján az az érzése az embernek, mintha maga Lebrecht is tisztában lenne azzal, hogy elmélete bizonytalan lábakon áll. Teljes bizonyossággal ugyanis csak a II. Géza alatti betelepítésekről ír. A folytatásban viszont a korábbi bizonytalan feltételezések már mint történelmi tények jelennek meg: *„Geysa wies diesen starken Kolonien, die [...] hordenweise herein wanderten, wahrscheinlich den Platz, den sie jetzo bewohnen, nicht ohne die Veranlassungen, daß sie hier schon von Urzeiten her gotische, oder deutsche Reste fanden, mit denen sie sich leichter vereinigen konnten, als mit den übrigen Reichsgliedern.”*³⁴ Majd alább: *„Man kann also sagen: die Siebenbürgischen Deutschen sind Zusammensetzung älterer und neuerer Auswanderer aus Deutschland, die sich dem alten abgewelkten Gothenstamme, nur auf- und angepflanzt haben.”*³⁵

³⁰ Lebrecht, M.: 1792, 48–50.

³¹ A szászok ilyesfajta erdélyi kontinuitását már a XVII. században is képviselték erdélyi szász tudósok, mint például David Hermann (†1682). Vgl. Armbruster, A.: 1971, 86.

³² Az aláhúzásos kiemelések tőlem, L. P.

³³ Lebrecht, M.: 1792, 48–49.

³⁴ Lebrecht, M.: 1792, 49–50.

³⁵ Lebrecht, M.: 1792, 50.

A románok ősei szerint hun-bolgárok voltak, akik az V. században jelentek meg Európában:

„Zu Ende des fünften Jahrhunderts, unter Zenos Regierung, zog längst dem schwarzen Meere an der Donau herauf, eine neue asiatische bis dahin unbekannte Völkerschaft, die die damaligen Schriftsteller, von dem Wolgastrome, an dessen Ufern sie sich schon im Jahre 485 sehen ließen, Wolgen, Wolgaren, oder Wolochen nannten. Andre Schriftsteller nennen sie Hunnogunduren, und bringen sie durch diesen Namen, mit den alten Hunnen in Verwandtschaft.”³⁶

Ezek a hun-bolgárok később egyesültek az avarokkal és szerződést kötöttek, hogy az avar kán halála után az új kánt a bolgárok soraiból választják. Az avarok azonban nem tartották be a szerződést és háború tört ki közöttük, amelyben „a bolgárok húzták a rövidebbet”. Egy részük behódolt az avaroknak, másik részük a Frank Birodalomba ment, ahol Dagobert királynál kértek menedéket, aki azonban lemészároltatta őket.³⁷ Avar uralom alatt maradt részük később szövetséget kötött Heraclius császárral, királyuk, Cubrat pedig római patrícius lett.³⁸ *„Daß sie ihre halbbrömische Sprache von ihren Bundesgenossen erlernen, und manche Gebräuche und Sitten von ihnen angenommen haben, ist eben so wahrscheinlich, und mehr noch als wahrscheinlich, da es nicht der einzige Fall in der Geschichte der Völker ist.”³⁹* Cubrat ötödik fia birtokolta Moldvát és Havasalföldet, de népét a magyarok később részben leigázták, részben szétszórták. E szétszórt oláhok egy része aztán a havasokon át beszivárgott Erdélybe, ahol az ott lakó népek oltalmukba vették őket.⁴⁰ Lebrecht tehát tagadja a románok latin/római eredetét.⁴¹

A kor nemzetkarakterológiai műveiben a saját népről alkotott képből általában hiányoznak a negatív vonások, az etnocentrizmus jellemző rá, vagyis a saját kultúra magasabbrendűségének hangsúlyozása, a másik nép kultúrájának lealacsonyítása, meg nem értése, továbbá a másik nép kultúrájának a saját kultúra „szűrőjén” át történő szemlélése.⁴² A népek közötti különbségtételnél a közép- és kora újkorban gyakran az eredetmitológia is fontos szerepet játszott, például az autochtonitás vagy egy jeles bibliai vagy antik személytől való származtatás. Amint Franz K. Stanzel is rámutatott: *„Solche mythologischen Genealogien förderten schließlich das Bewußtsein, ein irgendwie auserwähltes Volk zu sein, was wiederum die stets la-*

³⁶ Lebrecht, M.: 1792, 82. – Ezekről a bolgároktól megkülönbözteti a tulajdonképpeni bolgárokat, akik a kora újkorban vándoroltak be Erdélybe.

³⁷ Lebrecht, M.: 1792, 82–83.

³⁸ Lebrecht, M.: 1792, 84.

³⁹ Lebrecht, M.: 1792, 84.

⁴⁰ Lebrecht, M.: 1792, 85.

⁴¹ Hasonló nézetet vallott egyébként a kortárs Bolla Márton (1751–1831) is, aki a *Supplex Libellus Valachorum*-ot bírálva írt egy kéziratban maradt latin nyelvű művet, l. Bolla M.: 1931. E kérdéskörhöz l. még Hurdubefiu, I.: 1977.

⁴² Stanzel, F. K.: 1998, 33.

tente Bereitschaft zur ethnozentrischen Selbstüberschätzung verstärken konnte.”⁴³ Így van ez Lebrecht esetében is.

A gótokat – vagy ahogyan ő nevezi őket: a régi gót németeket – ókori szerzők (Tacitus és Plinius) alapján jellemzi. Erős, szép testalkatú emberek voltak, fehér bőrűek, kék szeműek, szőkék. Mindenféle szélsőséges időjáráshoz hozzászoktak, józan életet éltek.⁴⁴ Ügyeltek az erényre: „Ein Jüngling von zwanzig Jahren war noch Knab, und sollte der Regel nach nicht wissen, ob zweyerley Geschlechter wären.”⁴⁵ Jó harcosok voltak, vendégszeretet, udvariasság és a legyőzött ellenséggel szembeni nagylelkű viselkedés jellemezte őket.⁴⁶ Érdekes azonban megfigyelni, hogyan szűri meg forrásait Lebrecht, kihagyva az antik szerzők által említett negatív tulajdonságokat. Tacitus *Germania* című művében miután leírja, hogy kék szemű, vörös hajú, hatalmas testű emberek, később megjegyzi: „Minden házban csupaszon és piszkosan nőnek fel ilyen tagbaszakadttá, kinek testalkatát csodálva nézzük.”⁴⁷ Máshol pedig ezt írja: „Amikor nem háborúznak, sokszor vadászattal, de még inkább semmittevéssel töltik az időt, alvásnak s evésnek adják magukat; épp a legbátrabbak és legharciasabbak mit sem tesznek, rábírják a ház és az otthon, a földek gondját az asszonyokra, öregekre és a család leggyengébb tagjaira; ők maguk tunyálkodnak, ami furcsa keletössége természetüknek [...]”⁴⁸. Ezekről Lebrecht nem szól. Hiányzik továbbá mind a gótok, mind a szászok jellemzéséből az iszákosság (ebriositas) megemlítése, jöllehet a XVI–XVIII. században alig találunk olyan európai szerzőt, aki a németek jellemzésénél ne említené meg ezt.⁴⁹ Az ebriositas-toposz forrása egyébként Tacitus, akinél ezt olvashatjuk a germánokról: „Senkire sem szégyen éjjel-nappal egyfolytában inni. Az italos emberek közt gyakori civódásokat ritkán intézik el szóváltással, gyakrabban gyilkos sebekekel.”⁵⁰ Az iszákosság, mint a németek egyik jellemzője, Tacitus *Germaniájának* újra felfedezése előtt ismeretlen volt az etnográfiai irodalomban.⁵¹ A gótoknál és szászoknál tehát Lebrecht nem szól az ebriositasról, a mű elején viszont, ahol a főbb európai népekről ír, a németekkel kapcsolatban találunk egy megjegyzést: a német „[...] trinkt viele und hitzige Getränke, und besitzt daher die Geisteskräfte anderer Völker nicht in dem nämlichen Grade.”⁵² Ez azonban véleményem szerint jóval enyhébb

⁴³ Stanzel, F. K.: 1998, 30.

⁴⁴ Lebrecht, M.: 1792, 50–52.

⁴⁵ Lebrecht, M.: 1792, 52.

⁴⁶ Lebrecht, M.: 1792, 53.

⁴⁷ Borzsák I.: 1980, 56.

⁴⁸ Borzsák I.: 1980, 53.

⁴⁹ Stanzel, F. K.: 1998, 70.

⁵⁰ Borzsák I.: 1980, 57–58.

⁵¹ Stanzel, F. K.: 1998, 70. Eduard Norden megállapítása szerint egyébként itt egy ún. vándor-toposzról van szó, hiszen a germánok iszákossága és Hérodotosz perzsa népleírása között feltűnő párhuzamok vonhatók. Vö.: Stanzel, F. K.: 1998, 71–72.

⁵² Lebrecht, M.: 1792, 6.

megfogalmazás mint egyéb kortárs művekben, gondoljunk csak például a „Germania vomitans” allegorikus alakra.

Lebrecht a szászokról is szinte kizárólag csak pozitívumokat tud írni. Ők adták Erdély mai nevét (Siebenbürgen), a gótok harcias szelleme ugyan már a múlté, de hazaszeretetük lankadatlan és bár republikánus berendezkedésűek, uralkodójukhoz mindig nagyon ragaszkodtak. Döntéseik megfontoltak, a szász emberek iskolázottak, a tudományokban, az irodalomban lépést tartanak a külfölddel.⁵³ A protestáns etika határozza meg mindennapjaikat: szorgos templombajárók, Bibliát, vallásos könyveket olvasnak, ünnepléseik mentesek a kicsapongásoktól, a fiatalok a fonóban szoltárokat énekelnek, ez utóbbi ellen – írja – egy „Aufklärer”-nek ugyan biztos lenne kifogása, de ez így jó, mert mindig Isten jelenlétére emlékeztet.⁵⁴ Szavartatók, gyermekeiket tisztaságra, rendre nevelik.⁵⁵ Az alacsony gyermekszámmal kapcsolatban ezt a sajátos magyarázatot olvashatjuk:

„Jünglinge und Mädchen heyrathen zwar sehr frühe, allein man hat doch wenig Beyspiele, daß sie die Unzucht dazu verleitete. Man kann es freylich in der Population nicht rühmen, aber man findet nicht bald eine Familie, die 6 oder 8 Kinder aufzuweisen hätte, weil sie sich sogar im Ehestande einer Handlung schämen, die ausser demselben jeden ehrbaren Mann zur Schande gereicht. Mir sind Väter bekannt, die sich schon beym dritten oder vierten Kinde schämten, den Pfarrer um die Taufe zu bitten. Keine Regel ist ohne Ausnahme. Man findet schon auch fruchtbare Ehen, und in einigen, freylich wenigen Orten, Nachwuchs genug; aber gegen eine kinderreiche Familie trifft man 100 kinderlose, und gegen einen gut populierten Ort gewiß 10 oder 20 leere Plätze an. Die meisten sächsischen Dörfer macht die Ansiedlung der Wallachen groß.”⁵⁶

Kiemeli ezen kívül a magyar királyokhoz való hűségüket⁵⁷, ami más korabeli erdélyi szász művekben is gyakran olvasható.⁵⁸ Egyedül talán az róható fel nekik negatívumként, hogy gyakran gögösek és büszkék, de ennek oka: „Gemeiniglich aber ist es nichts anders, als ein Symtom eines zäheren und melancholischen Blutes, welches sie von den vielen Fleisch- und Mehlspeisen, und von ihrer anhaltenden Arbeit erhalten.”⁵⁹

Az etnocentrizmusról tanúskodik a következő bekezdés is:

„Der Hauptcharakter der gegenwärtigen Siebenbürger Deutschen im Durchschnitt, ist Oekonomie und Arbeitsamkeit. Was Kunstwerke und Manufakturen das Land erzeugt, schaffen und verfertigen größtentheils Deutsche. – Man sagt nicht zuviel, wenn man behauptet, daß sie dem Lande alle die Kultur gegeben haben, die es wirklich besitzt. Um sie her, blüht alles schöner, trägt alles besser, und man bemerkt, so bald man auf sächsischen Boden tritt, einen Wohlstand, der sich von dem ungrischen und szeklerischen weit unterscheidet;

⁵³ Lebrecht, M.: 1792, 56–66.

⁵⁴ Lebrecht, M.: 1792, 67–68.

⁵⁵ Lebrecht, M.: 1792, 68–69.

⁵⁶ Lebrecht, M.: 1792, 68–69.

⁵⁷ Lebrecht, M.: 1792, 62–65.

⁵⁸ Vö. Bíró A.: 2008b, 8.

⁵⁹ Lebrecht, M.: 1792, 70.

*nicht weil sie fettere, und gesegnetere Felder hätten, sondern weil sie mit Fleiß und Emsigkeit sie bauen. Daher sind sie auch, wenn gleich selten große Kapitalisten, doch vermöglicher und reicher als ihre Nachbarn.*⁶⁰

A szászok kultúráteremtő volta szintén gyakori témája az erdélyi népekről szóló műveknek, de a németek kultúráteremtő szerepe a Magyarországról szóló művekben is visszatérő klisé.⁶¹ Persze a pozitív önképnek is lehet valóságos alapja, mint például a szászok közismert szorgalma, takarékosága. Már a XVI. században élt horvát származású – tehát elfogultsággal aligha vádolható – Verancsics Antal is kiemeli:

*„Nagyon szorgalmasak, dolgozók, a kultúra, a kereskedelem és a műszaki mesterségek minden ágával kiválóan foglalkoznak. Rablás vagy tolvajság közöttük nem létezik, inkább szükséges mint válaszfékos étkekkel élnek. A családi javak és készlet gyarapításában törekvőbbek, mint e tartományban akármelyik náció, a máséra nem vágyakoznak, elégedettek a magukéval, házaik építésével, földjeik művelésével és szőlők ültetésével annyit foglalkoznak, hogy Erdélynek azon részénél, amelyet a szászok laknak, nincs ma sem szebb, sem termékenyebb.”*⁶²

E sorok azt bizonyítják, hogy a pozitív szászkép más nemzetiségű szerzőnél is előfordul.⁶³

Más népek esetében azonban Lebrecht nem hallgat a negatív tulajdonságokról sem. A hunokat, a magyarok és székelyek őseit, ekképp jellemzi:

„Die Schriftsteller⁶⁴ machen uns bey ihrer Ankunft folgende Schilderung von ihnen. Die Hunnen, sagen sie, hatten unter allen Barbaren, die das morgenländische Kaiserthum anfielen, das fürchterlichste Aussehen. Sie waren ungestaltet, und einem Holzkloz ähnlich, das nicht zugebaut ist, kurz und dick, hatten einen starken tief in den Schultern steckenden Hals, der Rücken war krumm, der Kopf groß und rund, die Farbe schwarz, die Augen klein und tief im Kopfe, der Blick feurig und durchdringend. Den Knäbchen drückten die Mütter die Nase ein, gleich wann sie auf die Welt kamen, damit der Helm besser sitzen möchte. Die Väter zerritzten ihnen die Backen, um zu verbinden, daß der Bart nicht wüchse, dieß verstellte aber ihr Gesicht mit Narben und Nähten. Eben so wild war ihre Lebensart. Sie assen nichts Gekochtes, sondern lebten von rohen Wurzeln, und von dem Fleische wilder Thiere, das sie unter dem Sattel weich ritten. Sie beschäftigten sich mit keiner Feldarbeit, wohnten unter dem freyen Himmel, schweiften mit ihren zahlreichen Heerden in Gebürgen und Wäldern herum, und führten ihre Familien auf Wägen mit sich. [...] Ihre Kleidung war aber ein leinwandenes Hemd und Marderfelle, die sie nicht eher vom Leibe zogen, als bis sie verfault herab fielen. Sie trugen ferner eine Art von Helm, kurze Stiefeln von Bockshäuten, und leinwandene weite, unten offene Hosen, die sie im Gehen hinderten: deswegen kamen sie auch nie von ihren Pferden herunter, welche klein und strüppig, aber leicht und dauerhaft waren. Tag und Nacht brachten sie auf denselben zu. In den Schlachten beobachteten sie keine Ordnung, fielen den Feind mit gräßlichem Geschrey an, zerstreuten sich bald, wenn sie Widerstand

⁶⁰ Lebrecht, M.: 1792, 55–56.

⁶¹ Vö.: Tarnói L.: 1996, 34–35.

⁶² Verancsics Antal: *Két könyv Szolimán moldáviai és erdélyi hadjáratairól. Harmadik könyv Erdély, Moldávia és Havasalföld fekvéséről (1538–1539)*. In: Kulcsár P.: 2008, 131.

⁶³ Vö.: Capesius, B.: 1974, 58.

⁶⁴ Lebrecht lábjegyzete: „De Guignes Hist. des Huns T. II. p. 14 seq. Ammon lib. 31. Zosimus lib. 4. Procop. de bell. Goth. lib. 2. 4. Le Beau IV. Th. p. 387. c.”

fanden, kehrten aber auch bald wieder zu neuen und kühneren Angriffen um. Ihre Waffen waren Pfeile mit spitzen Beinen versehen, ein krummer Säbel, und ein langer Strick, womit sie die Feinde haschten und festhielten. Der Krieg war ihre einzige Leidenschaft, die sich sogar ihren Weibern mittheilte, die weder Wunden noch Tod fürchteten und sich dem hitzigsten Gefechte mit einmischten etc. Bey allem dem fehlte es ihnen nicht an Verstand und Feinheit, und ihre Aufrichtigkeit war so bekannt, daß man zur Sicherheit nichts mehr brauchte, als ihr Ehrenwort. Sie betheten zwar kein Götzenbild an, aber der Himmel, die Erde, und die Geister ihrer Vorfahren waren ihre Gottheiten, denen sie alle Ehrfurcht bezeugten; und einer ihrer Religionsgrundsätze war: daß ihnen in jenem Leben all diejenigen dienen sollten, die sie mit eigner Hand ermordeten. Sie waren grausam, geldgierig und unzüchtig. Sie nahmen sich nicht nur mehrere Weiber, sondern beschliesen ihre Blutsfreundinnen, und der Sohn heirathete die Weiber seines Vaters. Auch waren sie der Trunkenheit ergeben: noch ehe sie den Wein kannten, berauschten sie sich von der gegornen Milch ihrer Stuten.¹⁶⁵

Meglehetősen sötét képet fest tehát róluk ez a toposzokkal teli leírás, ami (kiegészítve néhány más szerző állításával) nagyjából megfelel annak a hunképnek, amelyet Ammianus Marcellinus *Res gestae* (31:2) című krónikájában olvashatunk. E leírást később sok más történetíró is átvette. A hunokról – így ruházatukról is – szinte szó szerint hasonlóan ír például az *Uebersicht der politischen Geschichte von Siebenbürgen* (1796), melynek szerzője csak annyit árul el magáról, hogy erdélyi szász (valójában Lucas Joseph Marienburg):

„Die Hunnen waren sehr ungestaltete, häßliche Leute. Sie hatten einen großen, runden Kopf, kleine, feurige Augen, einen krummen Rücken und eine schwarze Körpersfarbe. Sie aßen nichts gekochtes, sondern ritten das Fleisch wilder Thiere unter ihren Pferden weich, aßen, tranken und schliefen auf denselben, kamen auch fast gar nicht von ihnen, sondern schweiften, ohne je in eine Hütte zu kommen, auf denselben in Wäldern und Gebürgen herum. Ihre Kleider waren aus Leinwand und Marderfellen, welche sie nicht her auszogen, bis sie nicht verfault von ihnen fielen. Sie trugen kurze Stiefeln von Bockshäuten (Tschismen) und weite leinene Hosen (Gatschen). Im Gesichte drückte ihnen die Mutter die Nase ein, daß der Helm besser passen möchte, und die Väter zerritzten ihnen die Backen, daß der Bart nicht wachsen sollte. Den Feind fielen sie ohne Ordnung an, hatten achtzig Offiziere, deren jeder zehntausend Reuter commandirte, welcher Trupp denn wieder in kleinere Züge von tausend, diese in Züge von hundert, diese in Commando von zehn Mann abgetheilt waren. Sie schossen mit Pfeilen, die durch ein Bein spitzig gemacht wurden und führten im Handgemenge einen krummen Säbel. Was ihre sonstigen Eigenschaften anbelangt, so waren sie zwar in vorzüglichem Grade aufrichtig und ehrlich, hatten auch Verstand und Witz, waren aber dabey grausam, goldgierig, unzüchtig und dem Trunke ergeben. (Ehe sie den Wein kennen lernten, berauschten sie sich in gegohrener Stutenmilch).¹⁶⁶

Ez utóbbi leírás kapcsán Balogh F. András úgy fogalmaz, hogy „mivel nyilvánvalóan e krónikások az említett népeket nem látták, csak történelmi munkákban meg régi kódexekben olvashattak róluk, a magyar nép negatív tulajdonságait vetítették vissza a történelem hajnalára. Erre a szemléletmódra a leglátványosabban a ruházat leírásából derül fény; egy névtelen szerző [ti. az „Uebersicht der politischen Geschichte von Siebenbürgen” szerzője, L. P.] például olyan, a pusztai csikósoktól ismert ruhába öltözteti a hunokat, amelyeket a szláv népektől vett át a magyarság, legalábbis a ruhadarabok neve ezt mutatja – a

⁶⁵ Lebrecht, M.: 1792, 17–19.

⁶⁶ Idézi: Balogh F. A.: 1996, 25.

szerbhorvát eredetű gatyáról és a csizmáról van szó.⁶⁷ Azonban itt óvatosabban kell fogalmazni, mert egyrészt amit Lebrecht és Marienburg a hunok ruházatáról ír, az is Ammianus Marcellinusra vezethető vissza⁶⁸, másrészt a „Tschismen” és a „Gatschen” szó kapcsán sem csak a csikósok ruházatára lehet gondolni, hiszen ezek a magyarság körében mindenütt ismert és elterjedt ruhadarabok voltak,⁶⁹ de a csizmát („Tschismen”) a szászok is hordták, Lebrecht épp a városlakó szászok ruházatánál említi, hogy „Zischmen”-t hordanak és ezt megkülönbözteti a „Stiefel”-től, amit a falusiak viselnek.⁷⁰

Az avarok egy kicsit szelídebbek és okosabbak voltak, mint a hunok, de éppoly harciasak.⁷¹ A honfoglalás kori magyaroknál az emberevő magyarok topozásával bővül a jellemzés, ami által a hunokénál is negatívabb lesz a régi magyarokról festett kép:

„Die Ungarn hingegen waren den Hiong-nu vollkommen ähnlich. Sie schlepten ihre Wohnungen auch auf Wagen von einem Ort zum andern, lebten von der Jagd und Fischerey, von rohem Fleische, und von der Milch ihrer Mutterpferde. In den strengsten Himmelsgegenden giengen sie halb nackend, und bloß mit Thierfellen bekleidet, waren robust und unermüdet, ihre Haupt war beständig geschoren. Die alte Art den Kindern das Gesicht zu zerfetzen, die ganze Zeit auf Pferden zuzubringen, besaßen sie noch immer. Ihr moralischer Charakter war nicht weniger wild: stolz, aufriührisch, hitzig, eber fertig zum schlagen als zum reden, mürrisch und grausam. Ihre Gefangenen erwürgten sie, tranken ihr Blut, und assen ihr Herz, welches sie als ein Mittel für die viele Krankheiten verzehrten. – Hartnäckig in der Verfolgung waren sie, nicht mit dem Sieg und der Bente zufrieden, sondern trugen es immer darauf an, den Feind bis auf den letzten Mann niederzumachen. Sehr für ihre Nation eingenommen, und voll Verachtung gegen alle andere, gaben sie den Ausreisern nie Pardon – und zürnten über den geringsten Fehltritt unerbittlich, u. s. f.”⁷²

Eckhardt Sándor szerint Regino német krónikás (IX. sz.) ír először *Annales* című művében a magyarok kannibalizmusáról: „*Carnibus siquidem, ut fama est, crudis vescuntur, sanguinem bibunt, corda hominum quos capiunt particulatim dividentes veluti pro remedio devorant, nulla miseratione flectuntur, nullis pietatis visceribus commoventur.*”⁷³ Regino magyarokról szóló beszámolójának nagyobb része Justinustól származik (*Epitoma Historiarum Philippicarum*, XLI. fej.), akinél azonban eredetileg a szkíták-

⁶⁷ Balogh F. A.: 1996, 24.

⁶⁸ „Ruhájukat vászonnál vagy erdei rácsálók összevarrt irhájából készítik. Nincs külön ruhájuk a házi és a házon kívüli használatra, hanem ha egyszer belebújnak egy fákó szőnyű ingbe, nem vetik le és nem váltják addig, amíg a hosszú használatától el nem rongyolódik és szét nem szakad. Fejüket félrecepott kucsmával fedik, szőrös lábszárukat kecskebőrökkel védik. Cipőjük nincs méretre szabva, így nem is járhatnak benne kényelmesen, ezért gyaloghariban alig használhatóak. Ők maguk viszont mintha oda volnának növe edzett, de csíf lovaikhoz [...]” Szepesy Gy.: 1993, 586.

⁶⁹ Így ír erről már például Bél Mátyás is, vö.: Bél M.: 1984, 450–451, 453.

⁷⁰ Lebrecht, M.: 1792, 73–74.

⁷¹ Lebrecht, M.: 1792, 19.

⁷² Lebrecht, M.: 1792, 19–20.

⁷³ Idézi Eckhardt S.: 1930, 89.

ról van szó.⁷⁴ A középkori és kora újkori felfogás szerint viszont a magyarok Szkítiából jöttek, így később e toposz átvivődött a magyarokra. A szkíták kannibalizmusáról egyébként először Sevillai Izidor számolt be a VII. században: „*Ex quibus quaedam agros incolunt, quaedam portentuosae ac truces carnibus humanis et eorum sanguine vivunt.*”⁷⁵ Eckhardt szerint Regino e két forrást kompilálta. Regino beszámolóját aztán a középkorban számos krónika is átvette, többek között Anonymus is.⁷⁶

Később a klíma, a civilizáltabb népekkel való érintkezés és a vallás megváltoztatta, megszelídítette a magyarok jellemét:

„Diese unangenehme Schilderung macht man uns von den Vorfahren der Ungarn, die freylich heut zu Tage, unter einem milderen Clima, durch bessere Kost, durch Bekanntschaft mit gesitteteren Nationen, und durch die Allgewalt der Religion, diese ursprünglich Scythische Rohheit abgelegt, oder doch abgeschliffen haben. Zwar ist der Marmor noch immer Marmor, wenn er gleich vom Meißel des Künstlers in die feinste Bildung geschnitten ist: aber wäre es auch nicht Schade, wenn man ihn über der Bildung in Kalk verwandelte. Doch wir wollen ihn so schildern, wie wir ihn heut zu Tage finden, und dann dem Auge des Kenners die Entscheidung überlassen, ob und wie viel er bei der Bildung gewonnen habe?”⁷⁷

Hogy a magyarság az évszázadok során civilizálódott, szintén ismerős más, korabeli leírásokból is. Az 1730 és 1740 között Augsburgban kiadott rézmetszet-sorozatban, a *Laconicum Europae Speculum*-ban is hasonló olvasható a magyarokról: „*Vormals grausame Hunnische Rauber / nun aber bey verbesserten Sitten eine streitbare Nation*”⁷⁸ De megtalálható ez természetesen erdélyi szász szerzőknél is.⁷⁹ Még Martin Schnell *Die Nationen Siebenbürgens* (1842) című művében is így ír erről:

„Nur die Magyaren behaupten ihre Sprache, ihre Nationalität, ihr Vaterland, und werden es für ewige Zeiten behaupten. Veredelt an Geist und Körper haben sie nach Ablegung des ursprünglichen wilden Scythencharakters, die feinsten Sitten angenommen, haben sich von der niedrigsten zur höchsten Stufe europäischer Bildung emporgeschwungen, so daß sie mit den gebildetesten Nationen Europas in eine Linie zu stehen kommen.”⁸⁰

A *virtus militaris* a középkor állandó eleme a magyarokról szóló leírásoknak, amelyet a kora újkori külföldi szerzők sokszor negatívként említenek, de gyakran elismerőleg szólnak róla összekapcsolva a kereszténység védőbástyája toposzszal.⁸¹ Lebrecht pozitívan szól a magyarok harciasságáról: „*Noch immer ist seine erste*

⁷⁴ Eckhardt S.: 1930, 89.

⁷⁵ *Etymologiarum libri XIV*, 3, 31–32. Idézi Eckhardt S.: 1930, 90.

⁷⁶ Vö. Eckhardt S.: 1942, 152–155. L. még Eckhardt S.: 1927.

⁷⁷ Lebrecht, M.: 1792, 20–21.

⁷⁸ Idézi Stanzel, F. K.: 1998, 53. A *Laconicum Europae Speculum*-hoz l. Rupnow, D.: 1999.

⁷⁹ Vö. Balogh F. A.: 1996, 22–26.

⁸⁰ Idézi Balogh F. A.: 1996, 26.

⁸¹ Vö.: Bitskey I.: 2005, 111–113. L. még: Radek T.: 2005.

*Leidenschaft Krieg! aber Krieg für seinen Fürsten und sein Vaterland, dem er alles schuldig zu seyn glaubt, Fremden Mächten, denen der Ehrgeiz und die Begierde nach Ruhm sonst so gerne Kräfte und Glück widmet, dienen sie nicht oder selten. [...] Das römische pro Patria mori. fühlt kein Volk so leidenschaftlich als der Ungar. [...] Wird aber der Ungar für sein Vaterland oder für seinen König aufgefordert, o dann blitzen ihm seine Augen voll kriegerischem Feuer.*⁸² Külön kiemeli Mária Terézia iránti szeretetüket.⁸³ Van persze a harciasságuknak egy-két negatív vonása is: például a magyar katonák vad kinézete, aminek alátámasztására viszont egy német szerzőt idéz (Johann Kaspar Riesbeck).⁸⁴ Mindehhez még a katonai fegyelmet sem szeretik.⁸⁵ Viszont szerzőnk itt már nem említi a magyarok kegyetlenségét, ami még a XVIII. század elején is felbukkan külföldi alkotásokban, például a *Völkertafel*-en.⁸⁶ Megtalálható ugyanakkor a humanizmus óta jelenlévő másik nemzeti toposz is, a studia humanitatis: „*Wirklich hat der Ungar Fähigkeit zu allen Geisteswerken, die mehr Einbildungskraft und Gedächtniß, als tiefes Nachdenken brauchen. Ihre Lieblingsgegenstände sind Sprachen, Redekunst, Dichtkunst und Geschichte, die sie, ob gleich nicht mit Ausschluß der übrigen Wissenschaften, aber doch mit einem ganz vorzüglichen Eifer treiben.*”⁸⁷ Téves Bíró Annamária e két mondattal kapcsolatos megállapításának első része, miszerint „a *Völkertafel* attribútumaihoz (értelme: még kevesebb) igazodva Lebrecht megemlíti ugyan, hogy semmiféle szellemtudományhoz nincs tehetsége, elismeri viszont, hogy a költészetben, nyelvtudományokban előrejutott.”⁸⁸ Hiszen Lebrecht itt pont arról ír, hogy a magyarnak – ha nem is egyenlő mértékben – de mindenféle tudományhoz van képessége. Lebrecht mellett egyébként más XVIII. századi erdélyi szász szerzők is elismerték, hogy a magyarok értenek a tudományhoz, irodalomhoz, Johann Seivert, a *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften* (1785) című írói életrajzi lexikon szerzője például tervezte az erdélyi magyar és székely írók német nyelvű lexikonjának a kiadását is, csak mielőtt az megjelenhetett volna, meghalt.⁸⁹

Vannak persze a magyaroknak a fent említetteken kívül más negatív tulajdonságai is:

„*Man muß erstaunen, mit welchem ausserordentlichen Leichtsinne sie sich von der Parthey eines Fürsten zur andern schlagen, nachdem der Wind von Osten oder von Westen bläst; Jeder Empörer findet Anhang und Beystand, und wenn das Land tausendmal darüber zu Grunde genge. Es braucht nur einen Bransekopf zum Anführer; so ist gleich alles im Gewehre, ist gleich alles von einem Aeussersten auf dem andern. Wenn ich diese*

⁸² Lebrecht, M.: 1792, 21–22.

⁸³ Lebrecht, M.: 1792, 23–24.

⁸⁴ Lebrecht, M.: 1792, 22–23.

⁸⁵ Lebrecht, M.: 1792, 24–25.

⁸⁶ Vö.: Ötvös P.: 1999, 268–269.

⁸⁷ Lebrecht, M.: 1792, 28.

⁸⁸ Bíró A.: 2007, 27.

⁸⁹ Szinnyei J.: 1877, 121. (E szócikkek egy része azonban megjelent a *Siebenbürgische Quartalschrift*-ben.)

*Sätze mit Belegen erhärten wollte, so würde ich erst mit der ganzen Geschichte der Ungarn zu Ende kommen.*⁹⁰

A magyarok hűtlensége, a lázadásra való hajlama a XVI. század óta népszerű toposza volt a magyarképnek.⁹¹ Pontosításra szorul tehát Bírónak az a megalapítása, hogy Lebrecht „*eltér a korban szintén elterjedt hűtlen, áruló sztereotípiától.*”⁹²

A magyarok nem takarékosak, nem dolgozók, nincs rend náluk otthon, írja Lebrecht.⁹³ „*Dabey besitzen sie aber desto mehr Hang zur sinnlichen Liebe, und thierischen Vergnügungen.*”⁹⁴ A szerzőnek itt nyilvánvalóan a szász nemzet szolgál összehasonlítási alapul. A „dolgos-nem dolgos”, „rendes-rendetlen” stb. szembeállítások igen elterjedtek voltak a korabeli népjellemzésekben.⁹⁵

Pozitív vonása viszont a magyaroknak a vendégszeretet, amelyről, mint írja, saját tapasztalatokkal rendelkezik.⁹⁶ De nemcsak az egyes ember vendégszerető, hanem a nemzet is, hiszen oly sok idegen népet fogadott be az évszázadok során:

*„Den lebhaftesten Beweis dieses schönen und charakteristischen Zugs, gaben sie durch die willige Aufnahme so vieler Fremden, denen sie von je her nicht nur Ansiedlung und Bürgervorrechte auf ihrem Grund und Boden gewährten, sondern denen sie noch ausschließliche Rechte zu ihrem eignen Nachtheil in ihrem Lande erlaubten. Die Könige und Fürsten vergaben von den Rechten und Einkünften der Krone, um ihnen geleistete Dienste würdig zu belohnen. Daher der zahllosse Adel, und von den gewöhnlichen Landeslasten befreytter Menschen; daher die königlich ausgezeichnete sächsische Nation, daher der freye Handel des Griechen, Armeniers und Juden.”*⁹⁷

Részletesen ír azután a magyarok ruházatáról Benkő József *Transsylvania című* könyvére támaszkodva.⁹⁸ Egyébként a magyarokat – akiket egy helyen nemes magyar népnek nevez⁹⁹ – a szangvinikus népek közé sorolja, kiemelve, hogy ezen népek minden erényével és hibájával rendelkeznek.¹⁰⁰ A magyarokról szóló leírását így zárja: „*Ich kann mich daher nicht überreden zu glauben, daß ein so edles Volk, das sonst so viele Herzensgüte besitzt, es übel nehmen wird, wenn man in seiner getreuen Zeichnung auch einigen Schatten antrifft. Er dient zur Erhebung der bessern Züge.*”¹⁰¹

⁹⁰ Lebrecht, M.: 1792, 29.

⁹¹ Ld. Ötvös P.: 1999, 266–268.

⁹² Bíró A.: 2007, 27.

⁹³ Lebrecht, M.: 1792, 29.

⁹⁴ Lebrecht, M.: 1792, 30.

⁹⁵ Vári A.: 2006, 115–117.

⁹⁶ Lebrecht, M.: 1792, 26–27.

⁹⁷ Lebrecht, M.: 1792, 26.

⁹⁸ Lebrecht, M.: 1792, 32 skk.

⁹⁹ Lebrecht, M.: 1792, 36.

¹⁰⁰ Lebrecht, M.: 1792, 29.

¹⁰¹ Lebrecht, M.: 1792, 36–37.

A fentiek alapján nem érthetünk tehát egyet Bíró Annamária azon véleményével, miszerint „Lebrecht szövegében a magyarok őseinek abszolút negatív bemutatása és a saját korában is továbbélő harci kedv egy olyan népcsoportként állítja a kortárs olvasók elé a magyarokat, akik nem képesek kilépni saját múltjukból. A népvándorlás korabeli harcok megszűnésével ugyanis a népek igyekeztek levetkőzni az állandó csatározás következtében kialakult nyers tulajdonságait és a továbbiakban a civilizáció előmozdításán dolgozni.”¹⁰² A teljes leírásból nyilvánvalóvá válik, hogy a szász szerző mind a pozitív, mind a negatív tulajdonságokról szól és a magyarok civilizáltabbá válását is megemlíti.¹⁰³ Az, hogy a hunokról olyan negatív képet fest, nem elfogultságának a jele, hanem azzal magyarázható, hogy e korban általánosan elfogadott volt az antik eredetű hunleírások átvétele, amelyek a hunokat barbár népként mutatták be.¹⁰⁴ Inkább Walkó György véleményével érthetünk egyet, aki szerint: „Megértő magyarságképet kapunk itt; a nyilvánvaló cél az elfogult külföldi közvélemény felvilágosítása. A szerző pártatlanságot hangsúlyozó leírása nem akar eltérni a tényektől, a bírálatot az olvasóra hagyja.”¹⁰⁵ (Walkó persze nem tudta, hogy a névtelenül megjelent könyv szerzője egy erdélyi szász.)

A székelyek kapcsán Lebrecht szól régi keletű privilégiumaikról, megemlíti, hogy harcias szelleműek, mint a magyarok strapabíróak, merészek és minden veszéllyel dacolnak.¹⁰⁶ Viszont inkább csak otthon szeretnek harcolni, külföldön nem, szabadságukért pedig mindent feláldoznak.¹⁰⁷ Dolgosabbak, mint a magyarok, ennek kapcsán felsorolja, mit természetnek, milyen foglalkozásokat űznek.¹⁰⁸ Majd mintegy összegzősképpen így fogalmaz:

„Kurz, sie haben alle Tugenden des Ungars, und viele ihrer Fehler nicht; ich würde sagen, daß sie keinen hätten, da sie nicht so leichtsinnig, und überhaupt wirthschaftlicher sind, auch ihren Weibern nicht grade alles in dem Hauswesen überlassen; aber da sie die Liebe für ihr Volk, und für ihre Vorrechte eben so leicht ins Gewehr bringt, wie jene¹⁰⁹ jeder Neuerer; und da sie dabey eben so vielen Hang zu Ausschweifungen im Punkt der Liebe haben, daß sie jenen dießfalls vollkommen ähnlich sind, so bemerkt man an diesen Zügen, daß sie nach der Regel aller Weltbürger, aus menschlichen Saamen gezeugt sind.”¹¹⁰

¹⁰² Bíró A.: 2008a, 74.

¹⁰³ A magyarságképhez l. még Turóczi-Trostler J.: 1939, Marác L.: 1995, Ötvös P.: 1999. – Hangsúlyozni kell azonban, hogy Lebrecht az erdélyi magyarokról ír, és hogy ezek (például kinézetükben) különbözhetnek a magyarországi magyaroktól, arra utalást is találunk művében. Lebrecht, M.: 1792, 31.

¹⁰⁴ E negatívumok egy része megtalálható például a Lebrecht által is hivatkozott Joseph de Guignes könyvében, ld. Guignes, J. de: 1756, 14–16. De a Lebrechtéhez hasonló leírás olvasható Louis-Michel de Sacy *Histoire générale de Hongrie* című könyvében is, ld. Sacy, L.-M.: 5–8.

¹⁰⁵ Walkó Gy.: 1944, 56.

¹⁰⁶ Lebrecht, M.: 1792, 39–41.

¹⁰⁷ Lebrecht, M.: 1792, 41.

¹⁰⁸ Lebrecht, M.: 1792, 44.

¹⁰⁹ Tí. a magyarokat.

¹¹⁰ Lebrecht, M.: 1792, 45.

Ezt követően még testfelépítésüket, ruházatukat írja le, s megállapítja, hogy szokásaik majdnem ugyanazok, mint a magyaroké.¹¹¹

Ezek után szerzőnk áttér a románok jellemzésére, akikről – asszonyaik szépségét kivéve – csak negatívumot tud mondani. Jellemzését így kezdi: „Das Sittengemälde, so uns die ältesten Schriftsteller von ihnen machen, ist sehr schwarz: »Sie reden von denselben, als von einer Geisel, die Gott geschickt habe, um die Fürsten und Völker zu züchtigen.«”¹¹² Az „Isten ostora” toposz, ami egyébként a hunok, illetve Attila jelzője szokott lenni, itt átvivődik tehát a románokra, de ez nem meglepő, hiszen – mint láttuk – a románokat hun-bolgár eredetűnek tartja. Majd így folytatja:

„Noch immer ist der Wallach eine ganz eigene Menschenrace, in den Gebürgen, die er am liebsten bewohnt, von der steifmütterlichen Natur ausserordentlich vernachlässigt. Man findet viele, die ausser der menschlichen Figur kaum etwas Menschliches an sich haben: auch diese ist durch Kröpfe und andere Naturfehler entstellt und verschoben. Im flachen Lande, an Städten und Dörfern anderer Nationen (denn sie erfüllen das Fürstenthum, und machen den zahlreichsten Theil seiner Bewohner aus) haben sie zwar Fähigkeit zu allem erhalten, wozu ein Mensch fähig seyn kann; aber sie wird nicht gebildet, bleibt roh und wild. Ein unerklärlicher Staatsinn läßt ihnen beynabe keine Kultur zu. Natürlicher Witz, angebobrner Menschenverstand muß alles ersetzen, was bey andern Völkern Schulen und Erziehung machen.”¹¹³

A leírás további részében megtudjuk, hogy a románok alamusziak, lopnak, mindenkit gyűlölnek, kegyetlenek: „In der Geschichte treten sie selten auf, und wenn es geschieht, so grauset der Feder des Geschichtsschreibers vor ihren Thaten. Nicht Dascha's Rebellen, nicht Michaels unmenschliche Regierung, nein die neuesten Horaischen Unruhen, geben Belege genug dafür.”¹¹⁴ Nem jó katonák, csak jó verekedők, katonai fegyelmezetlenség jellemző rájuk, és iszákosok¹¹⁵ „Arbeitsamkeit und Fleiß, ist eben sowenig ihre Sache. Der größte Theil faulenzet hinter den Schaafen, ein andrer hudeit mit Fuhrwerken im Lande herum. Sehr wenige bauen mit etwas Anstrengung Felder oder Weinberge [...]. Aus allen ihren Handlungen sticht Trägheit und Nachlässigkeit hervor”, olvassuk a folytatásban.¹¹⁶ Az emberek megjelenését persze nemcsak a fiziognómia határozza meg,

¹¹¹ Lebrecht, M.: 1792, 46–47.

¹¹² Lebrecht, M.: 1792, 86.

¹¹³ Lebrecht, M.: 1792, 86–87.

¹¹⁴ Lebrecht, M.: 1792, 87.

¹¹⁵ Lebrecht, M.: 1792, 88.

¹¹⁶ Lebrecht, M.: 1792, 88–89. – Érdekes megfigyelni, mekkora különbség van Lebrecht és Johann Tröster *Das Alt- und neu-Teutsche Dacia-ja* (1666) között. Tröster a románok pásztoréletét mint egy bukolikus idillt ábrázolja: „[Die Wallachen] sind fast alle Vieh-Hirten und Ackersleute / doch haben sie an den Schafen den meisten Lust / mit denen begeben sie sich im Sommer in das kühle Gebirg / wie die Afri armentarij mit aller ihrer Haab und Gut / da sie als die sichere Tityri ausgestreckt zusehen können / wie die breitnäsichte Ziegen / und die fette Lämmer an den beckeichten Klippen hangen / da unterdessen der Wallachische Corydon auf seiner wol anderthalb Elen langen Flöthen / ein Liedlein von seiner Vereschoere oder Schieferin aufmachet / daß es wol Pan mit allen seinen Waldgöttern nachzumachen schwer fallen sollte. Mit einem Wort / was Virgilius in seinen Bucolicis je beschrieben hat / das siehet einer an diesen Tityris, als in viva praxi, aufs lustigste.” Tröster, J.: 345–346. Vö. Armbruster, A.: 1971, 89.

hanem a ruházat is: amint kinézetük pontosan megfelel kulturálatlan szellemüknek, ruházatuk is csak még kellemetlenebbé teszi őket. Vagyis szinte minden jellemzőjük kulturálatlanságukat fejezi ki. Vallásosságukról ezt írja: „[...] von Gott, Religion, und Moral [wissen] [die eigentlichen Wallachen] äußerst wenig. Doch haben sie die größte Hochachtung für ihre Geistlichen, die sonst eben so roh und stupide Leute sind, daß sie oft weder lesen noch schreiben können.”¹¹⁷

Sok szerző, aki negatív képet fest a románokról, megpróbálja magyarázni egy-egy negatív vonás okát, például arra hivatkoznak, hogy azért nem dolgoznak a románok, mert nagyon sok az ünnep náluk.¹¹⁸ Lebrechtnél nem találunk ilyen magyarázatot, talán egyet kivéve: a Horea-féle parasztlázadást. Ennek kapcsán ezt mondja: „Ein gemeinschaftliches Mißtrauen gegen alle übrigen Nationen des Landes [...] verbindet und verbrüderet sie untereinander zum gemeinschaftlichen Haße gegen alle.”¹¹⁹

Mint fent említettük, Lebrecht jellemzései tele vannak sztereotípiákkal. Sok ilyen tulajdonság, sztereotípi a világirodalom „kelléktárából” származik, amelyből „je nach Bedarf entweder die positiven, viel häufiger aber die negativen Urteile abgerufen werden konnten. Aus letzteren wurden dann die zu einer bestimmten politischen Konfliktsituation passenden Feindbilder aufgebaut.”¹²⁰ A sztereotípiák felbukkanása azért is érdekes, mert Lebrecht maga is erdélyi volt és közvetlen tapasztalatai voltak Erdély népeiről. Tudjuk, hogy az idegenkép szükségszerűen több sztereotípiát tartalmaz, mint az önkép. Az önképénél azonban a saját, otthoni környezetről szerzett tapasztalat részben korrigáló tényezőként hathat, míg az idegenképnél a térbeli távolság és az idegenség foka az idegen népről alkotott etnocentrikus ítélethez vezethet.¹²¹ Lebrechtnél azonban nem beszélhetünk térbeli távolságról. Mivel magyarázható tehát Lebrecht negatív románképe? Csak az etnocentrizmus mérvadó ebben az esetben, vagy van más oka is?

Már Heitmann felhívta a figyelmet arra, hogy a XVIII. és a korai XIX. századi szász ábrázolások románságképe rendkívül negatív színben tünteti fel őket, ami a szászok felsőbbbségi tudatából és a kisebbség általi elárasztásnak a veszélyéből adódik, egyfajta ostromlott mentalitásból.¹²² Heitmann utal arra, hogy a románok kinézetének negatív ábrázolása voltaképpen az erdélyi uralkodó rétegek álláspontját tükrözi, akiknek a célja ebben a korban az volt, hogy a románokról elborzasztó képet adjanak és hogy ezzel a három nemzettel szembeni politikai-gazdasági inferioritásukat hangsúlyozzák. Lebrecht mellett ide

¹¹⁷ Lebrecht, M.: 1792, 92.

¹¹⁸ Heitmann, K.: 1985, 133–134.

¹¹⁹ Lebrecht, M.: 1792, 87.

¹²⁰ Stanzel, F. K.: 1998, 18.

¹²¹ Stanzel, F. K.: 1998, 33.

¹²² Heitmann, K.: 1998, 35.

sorolja még Batthyány Vincét is.¹²³ Kétségtelen, hogy ilyen szándék is meghúzódik e mögött, ám célszerű az ilyen sztereotípiaképzés valós alapjait is megvizsgálni, hiszen „*messze nem csak rávetítésekről lehet szó, a sztereotípiák lényegének megfelelően azok a valóságból indulnak ki, annak elemeit merevítik ki.*”¹²⁴ Lebrecht például azt írja, hogy a románoknál a golyva és más hibák gyakran eltorzítják az embereket. E megállapításnak az az alapja, hogy a magas hegységekben az ívóvíz, a föld és a növények jódban szegények, ami golyvát, illetve kreténizmust okoz. Már Juvenalis is megemlíti, hogy az Alpok lakói golyvásak (*Szatírák*, 13), a kora újkorban pedig egy egész sor útikönyvben, geográfiai leírásban olvasható, hogy Stájerország a golyva földje.¹²⁵ Az erdélyi románoknak pedig jelentős része lakott magas hegységekben, így nem csoda, hogy sokuk szenvedhetett e betegségekben. Lebrecht tehát csak azt írta le, amit a hegyi románoknál tapasztalhatott. A románok vadságáról, erőszakosságáról kialakult képnek is van bizonyos alapja, amelynek okát az akkori életviszonyokban kell keresni. Az erdőkben, hegyi tanyákon élő, pásztorkodó emberek élete mindig is nélkülözte a zárt faluközösségek rendjét. Körükben az erőszakosság sokkal gyakoribb volt, mint a rendtartó falvakban élő parasztok esetében.¹²⁶ Az erdélyi románság egy részének nyomorát, szegénységét és műveletlenségét pedig kortárs erdélyi román szerzők (mint Cotorea Gerontius vagy Samuil Micu-Klein, a *Supplex Libellus Valachorum* egyik szerzője) is kihangsúlyozták, akiknek nem lehet a románokkal szembeni elfogultságot a szemére vetni¹²⁷, de feltűnt ez az állapot Erdélyben szolgált külföldi tiszteknek is.¹²⁸ Lebrecht tehát több más kortárs szerzőhöz hasonlóan a románt gyakorlatilag a hegyi móccal azonosítja, illetve a földművelő románok számát jelentéktelennek tünteti fel, jóllehet a XVIII. század második felében az erdélyi románság jó része volt már civilizáltabb körülmények között élő földművelő, falulakó paraszt, de régóta voltak köztük szép számmal módosabb városlakók is.¹²⁹ Így a románokat a „vad népek” közé sorolja.¹³⁰

E románkép a történelmi eseményekkel is összefügg. Mint fent említettük, a románok 1767 körül már a lakosság közel 60%-át tették ki.¹³¹ Azonban nem rendelkeztek azokkal a jogokkal, amelyekkel a három régi erdélyi nemzet. A XVIII. század elején egy hosszan tartó harc kezdődött az erdélyi románok jogaiért, amelynek vezéregyénisége Inochentie Micu-Klein görög katolikus püspök lett.

¹²³ Heitmann, K.: 1985, 79–80.

¹²⁴ Vári A.: 2006, 103.

¹²⁵ Stanzel, F. K.: 1998, 89–95.

¹²⁶ Vö.: Vári A.: 2006, 102–103.

¹²⁷ Vö.: Arató E.: 1975, 81, 83, Mitu, S.: 2003, 65 skk, Miskolczy A.: 2007, 130.

¹²⁸ I. Tóth Z.: 2005, 199.

¹²⁹ I. Tóth Z.: 2005, 103.

¹³⁰ Vö.: Vári A.: 2006, 103.

¹³¹ Szász Z.: é. n., 55.

Az 1728-ban kinevezett püspök számos kérvényben kérte a görög katolikus papok számára a bevett vallások papjaihoz hasonló kiváltságos helyzetet, de sikra szállt a románnak negyedik erdélyi nemzetként való elismeréséért.¹³² Ennek kapcsán érvelt először a latin kontinuitás elméletével a románok jogaiért vívott harcban. A püspök szerint a románok a Királyföld voltaképpeni őslakosai, hiszen ők már Traianus császár óta itt élnek.¹³³ Lebrecht nyilvánvalóan az ilyen felvetésekre reflektál, amikor a románok erdélyi történetéről, elnevezéséről ezt írja:

„Die hierländigen Wallachen nennen sich Rumanj; und dieser Name, so wie ihre halb römische Sprache, und mancher andre Gebrauch, hat schon viele verführt, sie für Ueberreste der römischen Kolonien die unter Trajan Dazien bezogen, anzusehen. Wie denn, wenn diese stolze Nation sich den Namen Romani, gleichsam als Romani Socii beylegte, und beybehielt? Eine Muthmaßung die durch den Umstand viele Wahrscheinlichkeit erhält; daß keine, der hier wohnenden Nationen, die, wenn die Wallachen Römer sind, sie alle hier gefunden haben müssen, ihnen diesen namen beylegt. Die Sachsen nennen sie Bloch, die Ungarn Olah oder Vlah, die ältern Urkunde, Blaci oder Vlaci. Sie allein legen sich usurpirte Afternamen Romani bey. Daß sie ihre halbbrömische Sprache von ihren Bundesgenossen erlernen, und manche Gebräuche und Sitten von ihnen angenommen haben, ist eben so wahrscheinlich, und mehr noch als wahrscheinlich, da es nicht der einzige Fall in der Geschichte der Völker ist.“¹³⁴

Külön fel kell hívni a figyelmet az „usurpirte Afternamen Romani” kifejezésre, ami annyit jelent, hogy a román név egy bitorolt, hamis név.¹³⁵

II. József halála után 1791-ben összeült az erdélyi országgyűlés, hogy II. Lipót restitúciós ediktumáról tárgyaljon. Visszaállították a rendi nemzetek rendszerét, ez nem volt kedvező a románság szempontjából. 1791-ben az erdélyi románok felterjesztették a *Supplex Libellus Valachorum*-ot II. Lipótnak. Szerzői azt írják, hogy a románság a XVI–XVII. századig a másik három nemzettel egyenlő jogálást élvezett, s ők tulajdonképpen nem kérnek mást, mint a korábbi helyzet visszaállítását. Továbbá számarányuknak megfelelő részt a tisztségekből.¹³⁶ Arnold Pancratz így fogalmazott ennek kapcsán a szászok reakciójáról: „Der Widerhall, den der Supplex bei dem sächsischen Patriziat fand, ist der Ausdruck des Willens zum Festhalten an historischen Vorrechten, die im Winde des Liberalismus zu zerflattern drohten [...]“.¹³⁷ Joseph Carl Eder 1791-ben kiadta a *Supplex*-et, kritikai jegyzetekkel ellátva, de egy sor disszertáció is keletkezett, amelyeket általában a szász gimnázium-

¹³² Miskolczy A.: 2005, 89.

¹³³ I. Tóth Z.: 2005, 68–74.

¹³⁴ Lebrecht, M.: 1792, 84.

¹³⁵ Itt jegyzendő meg, hogy más erdélyi szász tudósoknál (például Johannes Trösternél vagy Martin Schneizelnél) a románok önmegjelölése (Rumunos, Rumuny stb.) és az a tény, hogy saját magukat nem „Wallach”-nak, „Vlah”-nak nevezik, éppenséggel római eredetük bizonyítéka. Ld. Armbruster, A.: 1971, 87, 98.

¹³⁶ Miskolczy A.: 2005, 98–99.

¹³⁷ Pancratz, A.: 1959, 30.

mok tanulóinak szántak.¹³⁸ Abban, hogy a románok reményei nem teljesedtek be, a szászok is fontos szerepet játszottak, az erdélyi országgyűlésben ugyanis a magyarokkal együtt akadályozták meg, hogy az erdélyi románok ugyanazokat a jogokat kapják meg.

Lebrecht negatív románságképének lehetnek egyéb okai is. Heitmann szerint például annak magyarázata, hogy nagyon sok leírás megemlíti a románok tuynaságát, lustaságát, a következő lehet: „[...] *von rumänischer Trägheit zu sprechen nur vom Standpunkt westlicher Wirtschaftsformen aus sinnvoll ist, von der Warte einer industrialisierten Gesellschaft her, für die Arbeit gleichbedeutend ist mit Fabrikarbeit, d. h. kontinuierlich-stetigem Rhythmus der Tätigkeit; daß hingegen für ein Volk von Ackerbauern und Viehzüchtern mit archaischen ökonomischen Strukturen im europäischen Südosten entsprechend differierende Regeln der Lebensführung bestehen. Spinnt man diesen Gedanken weiter, so gelangt man vielleicht zu der Einsicht, daß wenigstens ein Teil der negativen Einschätzungen des Verhältnisses der Rumänen zur Arbeit auf der Anlegung falsch gewählter Maßstäbe beruht [...]*”¹³⁹ Ez Lebrecht esetében is elképzelhető. Lebrecht negatív románképének oka lehet ezen túlmenően az idegen mentalitásba való beleérzés hiánya is, az, hogy a másik népet a saját értékrendből kiindulva ítéli meg.¹⁴⁰

Bár kétségtelen, hogy az erdélyi románság több tekintetben elmaradottabb volt a három nemzethez képest, de mégsem beszélhetünk a kultúra teljes hiányáról náluk. Micu-Klein utódja, Petru Pavel Aron folytatta elődje templom- és iskolaépítő tevékenységét.¹⁴¹ Voltak erdélyi román szabadkőművesek is.¹⁴² Az erdélyi románok nemzeti tudatát az ún. erdélyi triász: Samuil Micu-Klein (1745–1806), Gheorghe Șincai (1754–1816), Petru Maior (1756–1821) erősítette.¹⁴³ Samuil Micu-Klein és Șincai 1780-ban Bécsben megjelentették az első román nyelvtant latinul.¹⁴⁴ Jelentős volt már ekkor a román népiskolai oktatás is. A XVIII. században felvirágzott a román nyelvű könyvkiadás is Magyarországon illetve Erdélyben, ennek egyik fő központja – a budai egyetemi nyomda mellett – Balázsfalva és Nagyszeben volt.¹⁴⁵ Számos román diák tanult erdélyi gimnáziumokban, a görög katolikus papnövendékek pedig gyakran Bécsben vagy Rómában. Ezekről a pozitívumokról Lebrecht nem ír.

Ha tehát összevetjük az említett négy népet, az ábrázolásukban egyfajta „értéksökkenés” figyelhető meg: a szászoknak csak pozitívumaik vannak, a magyaroknak és székelyeknek pozitív és negatív tulajdonságaik egyaránt, a románoknak

¹³⁸ Pancratz, A.: 1959, 31.

¹³⁹ Heitmann, K.: 1985, 137.

¹⁴⁰ A korabeli románságképhez ld. még Nagy L.: 2006.

¹⁴¹ Miskolczy A.: 2005, 92.

¹⁴² Miskolczy A.: 2005, 94.

¹⁴³ Vö. Szász Z.: é. n. 59.

¹⁴⁴ Miskolczy A.: 2005, 95.

¹⁴⁵ Miskolczy A.: 2005, 102–105.

(és a cigányoknak) viszont csak negatív. Hasonló jelenséggel más XVIII. századi művekben is találkozhatunk, például az ún. *Völkertafel*-en.¹⁴⁶ Az európai szerzőknél azonban ez egy nyugat-keleti irányú értékcsökkenést jelent, vagyis az Európa nyugati felén lakó népek (pl. a spanyolok, franciák) főleg pozitív, míg az Európa keleti felén élő népek (pl. a magyarok, oroszok, törökök/görögök) főleg negatív tulajdonságokkal rendelkeznek.¹⁴⁷ Az erdélyi népek esetében persze a földrajzi keveredés miatt nem beszélhetünk ilyen nyugat-keleti irányú csökkenésről, legfeljebb az anyanemzetek esetében.

Felvetődik végül a kérdés: miért tér vissza Lebrecht a régi géta-gót-dák-szász erdettanhoz és miért tagadja a románok latin eredetét? A gót eredettannal azt kívánta bizonyítani, hogy nem a magyarok, a székelyek vagy a románok Erdély autochton lakói, hanem a szászok. Véltetően szerepet játszott ennek hangsúlyozásában az is, hogy II. József is a románokat tekintette Erdély legrégibb lakóinak.¹⁴⁸ Az erdélyi szászok fenyegetett önállóságát védő államférfiak, tudósok többek között a gót eredettanban segítséget láttak politikai céljaik eléréséhez.¹⁴⁹ A wittenbergi eredetű gót-géta-dák-szász elmélet az erdélyi szászoknál csak a XVI. század végétől lett népszerű, ami a történelmi eseményekkel függött össze. Ekkortájt a magyar nemesség megpróbálta ugyanis a szászokat jobbagysorba sülyeszteni, mondván, hogy ők csak jövevények, idegenek itt (*hospites*, *inquilini*), mert a magyarok ősei, a hunok, az itt lakó népeket elűzték, úgy hogy csak maradványaik maradtak, akiket szolgálkává tettek.¹⁵⁰ A XVII. században széles körben elterjed ez a tan, amiben nagy szerepe volt a Tröster-Töppelt-Míles triásznak. A gót eredettan megcáfолása Valentin Franck von Franckenstein nevéhez fűződött.¹⁵¹ Érdekes megfigyelni, hogy a paradigmaváltás ismét a politikummal függött össze. A XVII. század végén Erdély is a Habsburg Birodalom része lett és a szászok előnyösebbnek látták, ha a birodalmi németek leszármazottainak tartják magukat. Persze egy ilyen mélyen a szászok tudatába épült elméletet nem lehetett gyorsan elfelejteni. Mégis lassan-lassan – ha feledésbe nem is merül – a „hivatalos” álláspont a II. Géza alatti betelepülés lett. A XVIII. század második felében azonban, amikor ismét veszélybe kerültek a szászok kiváltságai, újra felbukkan a gót eredettan. Georg Jeremias Haner például 1763-ban megjelent *Das königliche Siebenbürgen* című könyvében az 1143-as esztendő eseményeinél megemlíti, hogy

¹⁴⁶ Vgl. Stanzel, F. K.: 1998, 45.

¹⁴⁷ Stanzel, F. K.: 1998, 20.

¹⁴⁸ Hurdubețiu, I.: 1977, 48; I. Tóth Z.: 2005, 216.

¹⁴⁹ Klein, K. K.: 1963, 129. A gót eredettanról magyarul ld. Horváth Sz. F.: 2004.

¹⁵⁰ Klein, K. K.: 1963, 114.

¹⁵¹ Klein, K. K.: 1963, 126–127.

sok szász család költözött ekkor Erdélybe.¹⁵² A bekezdéshez fűzött lábjegyzetben azonban már ezt olvashatjuk:

„Wir nennen diese Leute [ti. a szászokat, L. P.] mit Andrea II. aus dem ihnen ertheilten Privilegio Teutsche, und glauben, daß Franckenstein p. 12. und sonst wie andere, die sie Sachsen heißen, unrichtig schließe, weil bekanntermassen nicht alle Teutsche Sachsen sind. Wir läugnen indessen nicht, daß diese Teutsche nach der Zeit den Sachsenamen, den sie so noch heut zu Tage führen, erhalten haben. Unsere Absicht leidet es nicht, uns allhier in die dunkle und weitläufige Streitigkeiten, von dem Ursprunge der Sachsen in Siebenbürgen, einzulassen. Uns scheinen es diejenigen am besten zu treffen, die da vorgeben, daß, noch lang vor unsers Geyzá Zeiten, Leute teutschen Geblüths in Siebenbürgen gewohnt, und daß die von Geyza berufene, bey ihrer Ankunft, sich mit denselben vereinigt, und ein Volk ausgemacht, und sodann vereinigt erwähnte Freyheit erhalten haben. Wer umständlicher davon belehret seyn will, der lese Froelichii uralten teutsch ungarischen, zipserischen und siebenbürgischen Landsmann, § VII. Troesterii alt und neu teutsches Dacia Lib. II. Cap. I. seq. Toppeltini Origines et Occasus Transilvanorum Cap. III. Kelpii Natales Saxonum in Transilvania, und von sieben besondern Meynungen Schmelzeltii Notitiam Principatus Transilvaniae, Lib. III. Part. II. Per. IV. p. m. 156sq. wie auch des Franckenstein Breviculum originum Nationum, et praecipue Saxonicae, in Transilvania.”¹⁵³

Haner ugyan nem mondja meg, hogy a „noch lang vor unsers Geyzá Zeiten” mit jelent pontosan, de ha megnézzük a lábjegyzete végén felsorolt szerzőket, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a géta-gót-dák-szász eredetre gondolt. Joseph Karl Eder 1792-ben megjelent műve a *De initiis iuribusque primaevis Saxonum Transilvanorum commentatio* szintén a gót eredetet vallja. Petz Gedeon e mű egyik OSZK-ban lévő példányában (ami Ederé volt), a következő bejegyzést találta:

„Die Meldung von Gothen mußf ich auf Veranlassung des B. Sam. Brukenenthal einschalten”¹⁵⁴

Mi fenyegette a szászok privilégiumait a XVIII. század második felében? 1744-ben az erdélyi országgyűlés eltörölte a szabad fejedelemsválasztást, a három nemzet 1437-es unióját és a katolikus vallás gyakorlását akadályozó törvényeket. Később II. József új közigazgatást vezetett be Erdélyben 10 vármegyét hozva létre és megszüntetve a korábbi szász székeket. Eltörölte a régi három nemzeti rendszert és engedélyezte, hogy mások is szabadon költözhessenek be a szász városokba (concivilitas).¹⁵⁵ E reformintézkedések többségét később visszavonta, kettő kivételével, egyik épp a concivilitas volt.

II. József uralkodása és a román nemzeti ébredés tehát közvetlenül kihatott a szász történetíráásra. Erdély új közigazgatása, amelynek a Királyföld áldozatul esett, történeti tárgyú írárok valóságos áradatát indította el, amelyekben a – szász

¹⁵² Haner, G. J.: 1763, 75–76.

¹⁵³ Klein, K. K.: 1963, 76.

¹⁵⁴ Klein, K. K.: 1963, 128.

¹⁵⁵ Köpeczi B.: 1987, 1083–1108. Ld. még ehhez: Schaser, A.: 1989.

szemszögből nézve – igazságtalan döntések ellen érveltek történeti érvekkel.¹⁵⁶ 1790 körül egész sor jelentős történeti könyv és értekezés keletkezett, úgyhogy – ahogy Stefan Sienerth fogalmaz – joggal állíthatjuk, hogy az erdélyi szászok újabb kori történetírása a XVIII. sz. végén kezdődött.¹⁵⁷ A kor szász történetírásában két jellegzetes tendencia figyelhető meg. Egyrészt a szélesebb szász olvasóközönség számára írták műveiket, hogy így ismertessék meg jobban népük múltjával, és hogy így mintegy felvértezzék őket az egyre hevesebb nemzeti vitákban.¹⁵⁸ Ide sorolható például Lebrecht *Geschichte von Siebenbürgen in Abend-Unterhaltungen...* című munkája.¹⁵⁹ Másrészt olyan művek is keletkeztek, amelyek a szászok jogainak, kiváltságainak igazolását kívánták alátámasztani, elsősorban nem is az erdélyi szász olvasók számára, hanem a kívülállóknak. Kifejezetten aktuális vitáirak születtek, alkotmánytörténeti értekezések, ismét előtérbe került az eredetkérdés, hogy történelmileg igazolják, megalapozzák, megvédjék hatalmi pozíciójukat.¹⁶⁰ Egyrészt tehát helyt kellett állniuk Erdély más népeinek történetíróival szemben, akik a nemzeti emancipáció folytán megkérdőjelezték a szászok kiváltságait. Másrészt a szász szeparatizmusban nem érdekelt osztrák hatóságoknak be kellett mutatniuk „testvéreik” érdekeit.¹⁶¹

Összegezve tehát elmondható: nem véletlen, hogy Lebrecht politikai motivációjú műve épp 1792-ben, I. Ferenc trónra lépésének évében jelent meg – többi könyvével ellentétben – Bécsben. A mű a szászok érdekeit kívánta képviselni Bécs, illetve a külföldi közvélemény előtt. A nemzetkarakterológia itt tehát a politikai célok, nézetek eszközüvé vált.

Irodalom

ARATÓ ENDRE

1975 A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. Budapest, Akadémiai.

ARMBRUSTER, ADOLF

1971 Die Romanität der Rumänen im Spiegel der sächsischen Geschichtsschreibung (16–18. Jh.). In: Südostdeutsches Archiv, 14. 78–103.

BALOGH F. ANDRAS

1996 Az erdélyi szász irodalom magyarságképe. Budapest, Littera Nova.

¹⁵⁶ Sienerth, S.: 1990, 91.

¹⁵⁷ Sienerth, S.: 1990, 91.

¹⁵⁸ Sienerth, S.: 1990, 92.

¹⁵⁹ Sienerth, S.: 1990, 92.

¹⁶⁰ Sienerth, S.: 1990, 95.

¹⁶¹ Sienerth, S.: 1990, 95.

BÉL MÁTYÁS

- 1984 Magyarország népeinek élete 1730 táján. Vál., sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Wellmann Imre. Budapest, Gondolat. (Történetírók tára)

BÍRÓ ANNAMÁRIA

- 2007 Szász–magyar eredetviták a XVIII. század végén. In: Erdélyi Múzeum, 69. 18–32.
2008a 1790 körüli szász röpiratok. In: Erdélyi Múzeum, 70. 64–76.
2008b Sächsische Volksschriften um 1790. In: WEBFU. Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik, 3/2008. <http://webfu.univie.ac.at/texte/biro.pdf>

BITSKEY ISTVÁN

- 2005 Militia et littera. Volkscharakterologische Ungarn-Topoi in der frühen Neuzeit. In: Das Ungarnbild in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit. Der Ungarische oder Dacianische Simplicissimus im Kontext barocker Reiseerzählungen und Simpliziaden. Hg. von Dieter Breuer und Gábor Tüskés. Bern [u. a.], Peter Lang. (Beihefte zu Simpliciana, 1.), 111–124.

BOLLA MÁRTON

- 1931 Az oláhok eredetük szerint hun-bolgárok. Latinul és magyarul Zajti Ferenc bevezető tanulmányával. Budapest: Stádium, (Aveszta könyvtár, 17.), [Reprint, é. n.]

BORZSÁK ISTVÁN

- 1980 Tacitus összes művei. Első kötet. Fordította Borzsák István, Budapest, Európa (Bibliotheca Classica)

CAPESIUS, BERNHARD

- 1974 Drei Humanisten über die Walachei, die Moldau und Siebenbürgen. In: Forschungen zur Volks- und Landeskunde 17, 51–60.

ECKHARDT SÁNDOR

- 1927 Az emberevő magyar meséje. In: Magyar Nyelv 23, 246–258.
1930 A magyar kannibálizmus meséje. In: Erdélyi Múzeum 35, 89–91.
1942 Das Ungarnbild in Europa. In: Ungarische Jahrbücher 22. 153–185.

GUIGNES, JOSEPH DE

- 1756 Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux [...]. Tome premier, seconde partie. Paris, Desaint et Saillant.

HANER, GEORG JEREMIAS

- 1763 Das königliche Siebenbürgen entworfen und mit nöthigen Anmerkungen versehen von Georg Jeremias Haner Superintendenten derer der augsburgischen Confession zugethanen Kirchen in Siebenbürgen und Pfarrern in Birlhelm. Erlangen, gedruckt und verlegt von Wolfgang Walther.

HEITMANN, KLAUS

- 1985 Das Rumänenbild im deutschen Sprachraum 1775–1918. Köln/Wien, Böhlau (Studia Transylvanica, 12.)
1998 Die Rumänen Siebenbürgens aus deutscher Sicht im 19. Jahrhundert. Das Porträt der Ethnie von Rudolf Bergner (1884). In: Das Bild des anderen in Siebenbürgen. Stereotype in einer multiethnischen Region. Hg. von Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken und Michael Markel, Köln/Weimar/Wien, Böhlau, (Siebenbürgisches Archiv, Folge 3, Bd. 33.), 33–56.

HORVÁTH SZ. FERENC

- 2004 A germán kontinuitás mítosza Erdélyben. In: Mítoszok nyomában... Mítoszképzés és történetírás a Duna-tájon. Tanulmányok. Főszerk. Miskolczy Ambrus, szerk. Hausner Gábor, Kincses Katalin Mária. Budapest, ELTE Román Filológiai Tanszék, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára (Transylvanica Varietas), 81–89.

HURDUBETIU, ION

- 1977 Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen. Mit einem Vorwort von Akademienmitglied Constantin C. Giurescu. Bukarest, Kriterion.

I. TÓTH ZOLTÁN

- 2005 Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792. Máriabesnyő-Gödöllő, 2005 (Historia Incognita 15).

KLEIN, KARL KURT

- 1963 Das 'Rätsel der siebenbürgischen Sprachgeschichte'. Die Goten-Geten-Daken Sachsengleichung in der Sprachentwicklung der Deutschen Siebenbürgens. In: uő: Transsylvanica. Gesammelte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Siedlungsforschung der Deutschen in Siebenbürgen. München, (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Bd. 12), 90–139.

KÖPECZI BÉLA

- 1987 Erdély története három kötetben, főszerk. Köpeczi Béla, 2. kötet, szerk. Makai László és Szász Zoltán, Budapest, Akadémiai.

KULCSÁR PÉTER

- 2008 Krónikáink magyarul. III/3. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Budapest, Balassi (Történelmi források III.).

LEBRECHT, MICHAEL

- 1792 Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen. Wien, Johann David Hörling.

MARÁCZ LÁSZLÓ

- 1995 Western Images and Stereotypes of the Hungarians. In: Vampires Unstaked. National Images, Stereotypes and Myths in Central Europe. Ed. by André Gerrits and Nanci Adler. Amsterdam, (Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Verhandelingen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 163).

MISKOLCZY AMBRUS

- 2005 Románok a történelmi Magyarországon. Budapest, Lucidus.
2007 Eposz és történelem. A Cigányász avagy a cigánykép és az önkép megjelenítése a magyar és román irodalomban. Budapest, Lucidus.

MITU, SORIN

- 2003 Die ethnische Identität der Siebenbürger Rumänen. Eine Entstehungsgeschichte. Köln/Weimar/Wien, Böhlau (Studia Transylvanica, 29).

NAGY LEVENTE

- 2006 A magyar közép- és kisnemesség románságképe a 18–19. század fordulóján. In: Szomszédok világi. Kép, önkép és a másiktól alkotott kép. Hg. von Judit Klement, Ambrus Miskolczy, András Vári, Budapest, KSH Könyvtár és Levéltár, 149–169.

ÖTVÖS PÉTER

- 1999 Aktualisierung alter Klischees. Die Ungarn auf der Völkertafel. In: Europäischer Völkerspiegel. Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts. Hg. von Franz K. Stanzel, unter Mitwirkung von Ingomar Weiler und Waldemar Zacharasiewicz. Heidelberg, C. Winter, 265–282.

PANCRAZ, ARNOLD

- 1959 Der siebenbürgisch-sächsische Anteil an der rumänischen Geschichts- und Sprachforschung. In: Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Nr. 2. 19ff.

PUKÁNSZKY BÉLA

- 2003 Erdélyi századok és magyarok. Attraktor, Máriabesnyő/Gödöllő, 2003.

RADEK TÜNDE

- 2005 Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters. (Diss. Masch.), Budapest.

RUPNOW, DIRK

- 1999 *Laconicum Europae Speculum* – Stereotype ohne Schimpf und Vorurteil? In: Europäischer Völkerspiegel. Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts. Hg. von Franz K. Stanzel, unter Mitwirkung von Ingomar Weiler und Waldemar Zacharasiewicz. Heidelberg, C. Winter, 75–95.

SACY, LOUIS-MICHEL DE

- 1778 Histoire générale de Hongrie, depuis la première invasion des Huns, jusqu'à nos jours. 1. köt., Paris, Chez Demonville.

SCHASER, ANGELIKA

- 1989 Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Konzivilitätsreskriptes für Hermannstadt. Stuttgart, Franz Steiner. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 29.)

SIENERTH, STEFAN

- 1990 Geschichte der siebenbürgisch-deutschen Literatur im achtzehnten Jahrhundert. Klausenburg, Dacia.

STANZEL, FRANZ K.

- 1998 Europäer. Ein imagologischer Essay. Zweite, aktualisierte Aufl., Heidelberg, C. Winter.

SZÁSZ ZOLTÁN

- é. n. A románok története. Budapest, Bereményi.

SZEPESEY GYULA

- 1993 Ammianus Marcellinus: Róma története. Ford. Szepesey Gyula, a jegyzeteket és az utószót Adamik Tamás írta. Budapest, Európa.

SZINNYEI JÓZSEF

- 1900 Magyar írók élete és munkái. 7. köt., Budapest, Hornyánszky.

SZINNYEI JÓZSEF (ifj.)

- 1877 Czittinger követői. In: Figyelő 2, 111–121.

TARNÓI LÁSZLÓ

- 1996 Deutschsprachige Ungarnbilder um 1800. In: Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn. Materialien des wissenschaftlichen Symposiums am 26. und 27. Mai 1995 in Hamburg. Hg. von Holger Fischer. München, Südosteuropa-Gesellschaft (Aus der Südosteuropa-Forschung, 6), 31–45.

TRAUSCH, JOSEPH

- 1983 Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen: Bio-bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. Begr. v. Joseph Trausch, fortgef. v. Friedrich Schuller u. Hermann A. Hienz. Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1983ff.; Bd. 2: Unveränd. Nachdr. der 1870 in Kronstadt ersch. Ausg., 1983 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 7/II).

TRÖSTER, JOHANNES

- 1981 Das Alt- und neu-teutsche Dacia: das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen. Von Johannes Tröster. Unveränd. Nachdruck der Ausg. Nürnberg 1666. Mit einer Einf. von Ernst Wagner. Köln/Wien, Böhlau, 1981 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Bd. 5)

TURÓCZI-TROSILER JÓZSEF

- 1939 Zum weltliterarischen Streit um den ungarischen Charakter. Budapest, Gustav Ranschburg.

VÁRI ANDRÁS

- 2006 Etnikai sztereotípiák a Habsburg Birodalomban a 19. század elején. A sztereotípiaképzés funkciói és az állam tudománya, a statisztika kifejlődése. In: Szomszédok világi. Kép, önkép és a másokról alkotott kép. Hg. von Judit Klement, Ambrus Miskolczi, András Vári, Budapest, KSH Könyvtár és Levéltár. 89–126.

WALKÓ GYÖRGY

- 1944 Nemzetkarakterológia. Történeti vázlat a népjellemzés irodalmáról. Budapest, Danubia.

Péter Lókos

IMAGOLOGICAL INVESTIGATION MICHAEL LEBRECHT'S
"ÜBER DEN NATIONAL-CHARAKTER DER IN SIEBENBÜRGEN
BEFINDLICHEN NATIONEN" – PART I.

In the second half of 18th century, the numbers of works written about the geography of Transylvania as well as about the peoples living in its territory significantly increased. The book entitled *Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen* and published anonymously by Michael Lebrecht (Vienna, 1792) is an example of the latter. Writings of history of literature usually make reference to the book apropos of describing one or another of these peoples, but they do not pay close attention to the introduction or to the entire work. In my paper I will analyse the whole work.

It is not a coincidence that Lebrecht's work of strong political motivations was published in Vienna, in contrast to the place of publications in the case of his other works, in 1792, exactly when Franz I ascended the throne. The book intended to represent the interests of the Saxons in Vienna as well as for the foreign public opinion. Hereby, the field of national characteristics became a tool of representing political aims and viewpoints.

Elbeszélt terek

SZABÓ ZSUZSA
ILLÉS GABRIELLA

02 285786 030002 2

Ragadványnevek Ludason – Adattár

SZABÓ ZSUZSA

„ha én ezeket elsorolnám mindet, a Czékányokat, a Szabókat az Erkieket, az Ivonyokat, az egész falu egymásnak mind rokonok...”

Magyarországon több mint háromezer a falvak és városok száma, Heves megyében pedig összesen 118 település található. Ezek egyike Ludas. Ludas Heves megye déli részén, a keleti-mátraaljai kistájon, Gyöngyöstől délkeleti irányban 15 km-re fekvő település. A falu a Budapest–Miskolc vasúti fővonal mentén, a 3-as főúttól 500 m-re van, határát érinti az M3-as autópálya. 1464 – az első írásos említés időpontja, amikor is egy középkori oklevélben először jelenik meg a falu, Ludos névalakban. Az elnevezés valószínűleg a lúd főnév -s képzős származéka. Bizonyára azzal függ össze, hogy egykor sok vadliba tanyázott errefelé.

A hely, a terület, a település neve, nevének változásai, a határrészek, a dűlők, a vízfolyások nevei magukon őrzik a múltat, tükrözik a terület, a település történetét. A jellegzetes családi és ragadványnevek pedig a közelebbi múltba, a falu társadalmi viszonyaiba és változásaiba engednek betekintést.

A ragadványnevek hozzátartoztak a falu életéhez. Az azonos vezetékek, és keresztnév gyakorisága miatt – hogy tudják, kiről van szó – keletkeztek a ragadványnevek. A ragadványnév többnyire viselőjének akarata ellenére válik nevévé. Rendszerint az illető származására, külsejére, valamilyen tulajdonságára, foglalkozására utaló, többnyire tréfás vagy gúnyos megkülönböztető név. Sokszor a viselőre már egyáltalán nem jellemző az egyik őse tulajdonsága alapján nyert név. Ezek egy része öröklődik és egy-két nemzedék után a hivatalos név részévé is válhat, többnyire azonban a vele felruházott személynek más vidékre, más környezetbe való költözésével, halálával elfelejtődik.

Másik jellegzetes motiváció, mikor csúfoló név ragadt olyan emberre, aki nem tartozott a gyakori családnevűek közé. Ezt a ragadványnév-típust legtöbb esetben csak az illetőről beszélve, annak háta mögött alkalmazták. Természetesen az illető tudta a rá használt gúnynevet, de legtöbb esetben szégyellte.

Az 1970-es évek végéig Ludason is kizárólag csak a ragadványneviükön emlegették az emberek egymást, s komoly fejtörést okozott, ha valamilyen hivatalos irathoz vagy útbaigazításhoz az anyakönyvezett nevet kellett megmondani. A ta-

nulmányban található elnevezések helybeli adatközlők közlésein alapulnak, az 1950-es évektől terjednek a közelmúltig. Példa az élő voltukra, hogy ezeket a ragadványneveket a termelőszövetkezeti adminisztráció is használta, munkaegység, illetve bérfizetéskor megkülönböztetéskor a hivatalos név elé, vagy a vezeték- és keresztnév közé került, de mindig csak egy betűjel. Az intézmények óvatosan bánnak a ragadványnevekkel, ha rá is szorulnak, úgy használják, mintha hivatalos névelem lenne, s az idegen számára ezek így szabályos hivatalos névnek tűnnek. Ludason a leggyakoribb családnevek a Szabó, az Ivony, a Kiss és a Czékmány voltak, azonban nemcsak a fenti vezetéknev viselői kaptak ragadványnevet. Először ezeken a családokon belüli ragadványnév-megoszlást foglaltam táblázatba.

Az Ivony családnévhez tartozó ragadványnevek

Ivony Alajos	<i>Pekus Lojz</i>
Ivony Márta	<i>Pekus Manci</i>
Ivony Attila	<i>Pekus Attila</i>
Ivony István	<i>Pekus Pityu</i>
Ivony Dezső	<i>Suttyó Dezső</i>
Ivony Endre id.	<i>Szarka Endre</i>
Ivony Mátyás	<i>Piszke Matyi</i>
Ivony László, Endre ifj. és Zoltán, testvérek	<i>Szarka Laci, Bandi, Zoli</i>
Ivony Lászlóné	<i>Szarka Vera</i>
Ivony Géza	<i>Szecske Géza</i>
Ivony Istvánné	<i>Bótos Eta</i>
Ivony Tibor és felesége	<i>Dole Tibi és Dole Ilka</i>

Ebben a családban egyrészt megfigyelhető a ragadványnév öröklődése, ugyanis a táblázat elején a három Ivony testvér (Alajos, Márta és István, mindannyian édesanyjuk után kapták a ragadványnevüket, míg azonban csak Alajos fia, Attila vitte tovább az elnevezést. Az ő gyermekeit azonban már nem emlegetik ezen a néven. Ebben a családban azonban előfordul egy más típusú ragadványnév-adás, mivel másik három Ivony testvér (Dezső, Endre és Mátyás) eltérő ragadványnevet szerzett.

Ebből a családból domináns módon a *Szarka* gúnynév maradt fenn mind a mai napig használatban. Érdekes módon Ivony Lászlóné, *Szarka* Vera édesanyja bábaasszony volt Ludason, így a *Gólya Ilka* nevet viselte, melyet azonban a lánya nem örökölt, vélhetőleg erősebb volt a Szarka gúnynév. Viselőiről álljon itt egy kis történet: mikor a *Szarka* család harmadik nemzedéke cukrászdát nyitott, sokan viccesen megjegyezték a faluban, hogy miért nem Szarka Cukrászda néven tette azt meg, miért a Gólyát választotta. Valószínűleg az őt és családját kedvezőbb színben feltüntető ragadványnevet jobb reklámnak vélhette.

Valószínűleg ez is, mint Ivony Géza esetében, az életmóddal kapcsolatos negatív töltetű ragadványnév lehetett.

A Czékmány családnévhez tartozó ragadványnevek

Czékmány Frigyes és lánya, Czékmány Katalin
Czékmány András és testvérei, Anna,
Ferenc és Erzsébet
Czékmány Mária
Czékmány János
Czékmány Ferenc és sógornője, Czékmány Árpádné
Czékmány István és lánya, Katalin
Czékmány Aranka
Czékmány András és testvérei, Mária és
Ferenc
Czékmány Erzsébet és testvére, Mária,
Czékmány András lányai
Czékmány Sándor és felesége
Czékmány Ferenc
Czékmány János és felesége

Bunkó Frigyes, Bunkó Kati
Kácki András, Mari, Ferenc és Erzsé
Kácki Mari
Bokszos Jancsi
Árpád Feri és Árpád Ica
Zögyi Pista és Zögyi Kati
Potyész Arany

Goró Bandi, Mari és Ferkó

Goró Erzyi és Mari
Tarka Sándor, Tarka Erzyi
Bugyi Ferkó
Pütyü Jani és Pütyü vagy Postás Márta

Ebben a családban is változatos névadási szokásokat láthatunk. Egyszerűen magyarázható a *Bokszos*, mint a viselője bőrszínére, hajszínére utaló jelző, vagy a kackiásan, peckesen járó *Kácki* ragadványnév. A falu hentes-mészárosát *Bunkó* Frigyesként ismerték, a jelző eredetét azonban többféleképpen is magyarázhatják. Egyrészt a magas, nagy termetű, erős ember jelzője lehetett, más adatközlők szerint azonban a viselője természetére utal, miszerint gögös, rátarti ember volt. *Tarka* Sándor a testén levő májfoltok miatt viselte ezt a nevet, *Postás* Márta pedig a férjétől kapott ragadványnevet cserélte fel a foglalkozás után „járó” elnevezésre.

A Kiss családnévhez tartozó ragadványnevek

Kiss Lajos
Kiss Vilma
Kiss Ferenc és felesége
Kiss Dezső
Kiss Ferenc
Kiss Ferenc
Kiss Ferenc és lánya, Rozália
Kiss Ferenc és fia, Sándor
Kiss Bálint, fia, Béla és lánya, Erzsébet
Kiss Bálintné
Kiss Bálintné

Amál Lajzi
Gimze Vilma
Csóke Ferkó, Csóke Annus
Dani Dezső
Húgyos Ferkó
Borzas Ferkó
Kanesz Feri és Kanesz Rózi
Dika Feri és Dika Sanyi
Dúdám Bálint, Dúdám Sanyi és Dúdám Erzyi
Kis Bálint Teri
Erki Ismér

Kiss Anna
Kiss Károly és lánya, Irén
Kiss Ferenc és lánya, Rozália
Kiss Péter
Kiss Dániel utódai

Pila Annus
Nasa Károly és Nasa Irény
Drótos Feri és Drótos Rózsi
Bagó Péter
Dancóék

A táblázatból is látható, hogy a Kiss Ferenc név igen gyakori volt a községben. Megkülönböztetésükre a legkülönbözőbb eredetű gúnynevek keletkeztek, melyek kialakulásának okáról nagyon kevés információnk van. Foglalkozást sejtetnek a *Drótos* és a *Kanász* (Kanász) elnevezések. Kiss Dániel keresztnévéről le származottait mind a mai napig *Dancóék*-ként emlegetik a faluban.

A Szabó családnévhez tartozó ragadványnevek

Szabó István
Szabó László
Szabó László és testvére, Miklós
Szabó István és lánya, Anna
Szabó László és testvérei, Dezső és Piroska
Szabó János és gyermekei, János és Mária
Szabó Vilmos
Szabó Sándor és testvérei, Anna, Júlia, Lajos és Péter
Szabó Lajosné
Szabó Piroska (Szabó Lajos lánya)
Szabó László
Szabó Mátyás és felesége
Szabó Szeréna és Ilona
Szabó Kálmán
Szabó Ferenc és gyermekei, Ferenc és Magdolna
Szabó Júlia és testvérei, Anna, András, Gyula
Szabó Dezsőné
Szabó János
Szabó Dezső
Szabó Balázs

Jolán Pista
Burbancs Laci
Bangyi Laci és Mikei
Baba Pista és Baba Anna
Cseták Laci, Dezsi és Piros
Cseták Jani, Cseták Öcsi és Cseták Mari
Bankos Vilmos

Barkó Sándor, Annus, Júlus, Lajos és Péter
Barkó Esztyi
Barkó Piri
Suszter Laci
Teta Matyi és Teta Gizzi
Dönő Szerén és Dönő Ili
Cuni Kálmán
Harangozó Feri, Harangozó Magdi
Csiri Júlus, Náni, Andi és Gyuszji
Boconádi Maris
Gacsos Jani
Mátyás Dezsi
Szabó Miska Balázs

Szintén népes a „Szabó család” ragadványnév szempontjából is. Itt jellemző módon gyakori az öröklődő ragadványnév, azaz az apa vagy anya elnevezése gyakran az utódoknál is megfigyelhető. A foglalkozás, mint a legkézenfekvőbb ragadványnév-szerzési lehetőség, itt is jelen van, például Bankos, Harangozó vagy Suszter. Szabó Balázs esetében az apa keresztnéve dönthette el, hogy melyik azonos vezeté- és keresztnévet viselőről van szó. A faluban leginkább a ritka foglalkozások űzői kapták nevük elé szakmájukat, így válhattak megkülönböztető ragadványnévvé.

Egyéb csoportosítás szerinti névadások

A névadás indítéka a legnagyobb csoport esetében az apa, anya, nagyszülő, kereszt-, vezeté- vagy ragadványneve. Így az apa keresztneve után nevezték el Bangyi Jóskát, Andrikó Pétert, Dani Vilmát, Mátyás Dezsit, Illés Imrét. Az apa vezeté- és keresztnevével különböztették meg Kis Bálint Terit, Kis Dezsi Janit, Kis Imre Ferkót. Az anya keresztnevét kapta ragadványnévként Amál Feri, Maca Gyuszi. Az anya, apa ragadványnevét örökölték a gyerekek is: Barkó Terus, Bagó Péter, Kácki Giza.

Egykori lakóhely alapján kialakult ragadványnév a Boconádi Maris, Horti Ilka, Györki Eszter, Patai Mari. Őket arról nevezték el, hogy melyik faluból kerültek ide férjhez. Falubeli lakóhely alapján nevezték el Lejt Jóskát, mert lejtős helyen állt a házuk.

A foglalkozása alapján kapott ragadványnevet Bába Ángyi, Gólya Ilka, mert bábaasszonyok voltak, Csörgő Jani, mivel pástor volt, csörgős bottal járt, Bótos Eta, Kila Lojzi, mert boltban dolgoztak, Drótos Terka, Harangozó Feri, Konyhás Mari, Postás Márta.

A kistermetű, sovány embereket Lipe Ilon, Kisbata Jani megkülönböztető névvel illették, bőrszín alapján lett Füstí Jani, Fekete Pesta, a kezén levő májfoltok miatt Tarka Laci. Az átlagostól eltérő testrész szinte kínálja a ragadványnevet: Talpas Mari (nagytermetű), Bunkó Gábor (magas ember), Veres Vereb és Tüzes Böske (vörös hajú), Kopasz Otil, Vak Pesta (félszemű). A csendes természetű embert Tumtum Jóskának, az italos, részeges embert Fonyernek, a fürgé menésű Fűri Marisnak nevezték el. Szavajárása alapján kapott megkülönböztető nevet Ménkü Annus, Dönő Dezsi, mert dadogósan beszélt, Vadeger Jani, aki sebesen, ijedten beszélt, Sityatya, mert selypített, amely ragadványnevet aztán a lánya is örökölt, így lett Sitya Ilka.

Baba Pesta arról kapta a nevét, hogy a házuk meszelt elejére díszes babák voltak pingálva, Perega Janiék udvara nem volt rendben tartva, ezért lett ez a csúfnevek.

A viszonylag szelíd és viselője által elfogadott ragadványnevek mellett léteznek negatív töltetűek is: Tetyves, Szarka, Zsíros.

Ha egy család Ludasra költözött, hozták magukkal az előző faluban használt ragadványneveket is, főleg, ha a környező falvak egyikéből jöttek. Mikor Pacskeros, a gumijavító Nagyfügedről Ludasra költözött, rövidesen itt is ragadványnevről ismerték.

Sok ragadványnév eredetét maguk a viselők sem ismerik, vagy eltorzult a név, vagy már nem emlékeznek a névadás okára. Ilyen a Cseták, Kanesz, Mócár,

Nasa, Pereló, Pütyü, Potyesz, Sutyó, Teta ragadványnevek, melyek csupán hangzásukban is érdekesek.

Gyakran a keresztnév becézett formája is elég volt a megkülönböztetéshez. Így lett a Jánosból Janesz, a Mátyásból Matyó, de a ritka, különleges keresztnévű embereket is csak így emlegették: Ismér, Eszti (Eszter), Márcell (Marcella), Regin (Regina), Ángyel (Angéla), Émány (Emánuel).

*

Kutatóként sokszor nehéz eldönteni, hogy az idősök ragadványnevek keletkezéséről szóló elbeszéléseiben mennyi a valóság és mennyi a fantázia. Sokan pedig nem tartják szükségesnek meghatározni a ragadványnevek eredetét, – „ez csak olyan melléknév” – mondják. A ragadványnevek üde színfoltjai a falu életének, az újabb generációk azonban már ritkábban adnak egymásnak gúnynevet. Az eddigi neveket nagyrészt a megkülönböztetés szándéka hozta létre, hisz mint az adatokból kiderült, a falu keresztnevekben sem volt különösebben gazdag. Az örökölt ragadványnevek így egyéni szint adtak a Mariknak, Julisoknak, Pirosoknak. Ma már változatosabb a keresztnévadás, mint régen, talán ez az egyik ok, hogy emiatt már kevésbé van szükség a ragadványnevekkel való megkülönböztetésre. A régebben alakult ragadványnevek a mai fül számára különös, de bensőséges, régies, rokonszenves hangzásúak, a harminc-negyven-ötven évvel ezelőtti falu világából villantanak fel egy kedves, játékos momentumot.

A ludasi ragadványnevek nagyobb része önmagában is megálló, egyelemű név, egyénítő, felismerhető ereje önmagában is érvényesül. Mintegy 50%-uk jelző szerepben áll a hivatalos név valamelyik eleme, inkább a keresztnév előtt, illetve helyett, tehát általában két eleműek, de ritkán előfordul három elemű ragadványnév is.

A teljes névanyag fele-fele arányban örökölt név és szerzett név. A nevek nagy részét a férfiak örököltik, legtöbben az apa, a férj, a nagyapa ragadványnevét, gyakori még a fiútestvér s a nagybácsi ragadványnevének öröklése is. Az anyai, nagyanyai ragadványnév öröklésére csak 1-2 példa akad. Az is feltűnő jelenség, hogy a férjekre nem ragad rá feleségüké.

A teljes névanyagnak mintegy 5%-a bóknév (pl. Kácki vagy Gólya), 30%-a gúnynév (pl. Hugyos, Tetves). Zömük azonban közömbös, azaz nem sértő, de hangulatos ragadványnév (pl. Teta, Pütyü, Dönő). Ezek egy része szintén gúnynévként születhetett, de idővel elfogadott ragadványnévvé szelídült.

A két világháború közötti élénk közösségi élet fenntartotta ezt a szokást, de a társadalmi változások negatív hatásai miatt napjainkban csak az idősebbek körében él.

Zsuzsa Szabó

COGNOMENS IN LUDAS

The name of the locality and the settlement, the changes of these names, the names of different parts of fields and watercourses retain the past in them, reflecting the history of the territory and the settlement. The specific family names and cognomens let us get an insight into the recent past, including social relations within the village and the changes thereof.

Cognomens belong to the life of a village. They arose due to the frequency of the same family names and first names, and they mostly became the name of their holders in spite of their will. Cognomens/cognomina are usually distinctive names referring to one's ancestry, appearance, to one of his/her attributes, or occupation; and most of the time they are funny or ironic. The other typical case would be when a mocking name was given to a person who did not belong to the groups of people sharing a common family name.

In *Ludas* the most common family names were *Szabó*, *Ivony*, *Kiss* and *Czekmány*, but not only people wearing these family names got a cognomen. However, in my paper, I will tabulate only these cognomens.

Társadalom, település, utcanév

Utcák Bihardiószegen és Székelyhídon, „elbeszélt” utcák és terek Nyíraczádon

ILLÉS GABRIELLA

Környezetünkkel való folyamatos kapcsolatunkban képeket alkotunk a körülöttünk levő térbeli világról, térszerkezeti elemeik megjelennek azokon a térképeken, melyek csak gondolati úton vannak jelen. Ezeken a térképeken az objektíven jelen levő térelemekhez olyan értékek, társadalmi normák, informális elemek kapcsolódnak, melyek a tájat szubjektív környezetté alakítják át. Ezáltal keletkeznek azok a mentális terek, melyek utalnak az egyén azonosulása mértékére a lakóhelyével, a hely szeretetével, a vele való azonosulás mértékére, de megjelennek benne olyan elemek is, melyek a lokális előítéletek megnyilvánulási formái. A lokális térszerkezet vizsgálatának ez a kognitív térképezési¹ modellje az 1970-es évektől jelent meg, s számos irányban nyújtott lehetőséget a vizsgálódás terén. A társadalomtudomány különböző ágai indulhattak el a térszerkezeti kutatások felé, így a földrajz, a pszichológia, s a néprajz-antropológia is². A néprajzi-antropológiai szemlélet is több kutatási irányt indíthatott el.

A térelemek szólhatnak a szociokulturális tényezőkről, Bartha Elek meghatározta a szakrális tér fogalmát, melynek során a vallásos ember számára a tér egyes elemei szakrális tartalmat kapnak. Megjelennek társadalmi sztereotípiák az elemzésekben, ugyanakkor az egyén önmeghatározásának fontos eleme is ez a fajta térszemlélet. Barna Gábor Kolozsvár³ mentális tereiről szóló cikkében a világ megduplázódását, a tér mentális kisajátításáért folytatott küzdelmet látja a város utcáinak, tereinek kettős megnevezésében.

A számos kutatási irány ugyanakkor nem válik el élesen, hiszen minden esetben tér és az ember kapcsolatának szoros összefüggése jelenik meg. Az em-

¹ A kognitív térképek kutatástörténetéhez: Lynch, K.: 1960, Cséfalvi Z.: 1990.

² Keményfi R.: 2004.

³ Barna G.: 2000.

beré, mely a mentális térképek rendszerének segítségével definiálja az időt, a teret, az embereket és önmagát a világban. Ha nincs ez a rendszer, nincs biztonság.

Egy-egy ember többfajta mentális térképpel rendelkezik. Van a lakóhelyéről, a munkahelye környékéről, azokról a helyekről, ahol korábban már utazásai során megfordult és a sort folytathatjuk.

Ezek a térképek eltérő részletességűek, s a rajtuk megjelenő elemek eltérő fontosságúak. Más egy templom mentális helye akkor, ha csupán egy utazási emlék helyszíne, ha tájékozódási pont munkába menet, vagy idegenek számára. S megint más, ha a mindennapi vallásgyakorlás színtere.

De ugyanezt elmondhatjuk egy profán épületről, egy útról, dombról, a térszerkezet különböző elemeiről. Egy-egy ember fejében sok-sok mentális kép él, mélységük is eltérő. Ha egy közösség tagjaként egész életében vagy életének nagy részében egy helyen élt, akkor joggal mondhatjuk, hogy a lakóhely mentális térképe a legrészletesebb és legárnyaltabb. Nemcsak személyes élmények, emlékek és érzések kapcsolódnak a térkép objektív elemeihez, hanem a közösségi normák által meghatározott értékek, előítéletek. De hozzákapcsolódik minden olyan elem is, mely a közösség kollektív tudatából átkerült az egyénébe. Így ha a táj egyes elemeinek a leírását arra használjuk, hogy elmondjuk, kik vagyunk⁴, akkor a mentális tér valóban az identitás szerves része. Az odatartozás érzését adja, az önazonosság alapvető tényezőjévé válik. Bizonyára más képet kapnánk egy adott helyről akkor, ha az odalátogató turista vagy a régen elkerült helybeli mentális térképpel vetnénk össze a régóta helyben lakóké, a tájat és annak elemeit megelőként és megöröklőként.

Ha visszatérünk ahhoz a nézőponthoz, ahonnan egy település lakója látja a tájat, képet kaphatunk sok olyan eseményről, értékítéletről, élményről, amelyről más esetben nem vagy csak nehezen szerezhethetnénk tudomást. Különösen igaz ez akkor, ha olyanok szemével nézzük a teret, akiknek az összes felmenője azon a helyen élt évszázadok óta. Így bepillantást nyerhetünk nemcsak a közösség jelenlegi mentális terébe, hanem a nemzedékekkel ezelőtti mentális tájszemlélet továbbadott képébe.

Az általam vizsgált három határ menti település térszerkezeti elemeinek összegyűjtése nemcsak a feljegyzésre, a feledéstől való megmentésre adott lehetőséget. Számos vizsgálat kiindulópontja lehet. Egy általam érdekesnek tűnő nézőpont, a földrajzi felszín a növénytakaró és a gazdálkodás megjelenése volt a térszerkezeti elemekben.

Egy másik vizsgálati irány a faluról kialakult mentális kép megrajzolása volt, melyre a gyűjtés során szerzett sok-sok adat nyújtott lehetőséget.

⁴ Barna G.: 2000, 594, Cséfalvi Z.: 1990, 96.

Így egy adott időpontban rögzíthettem azt a mentális térképet, mely az adott településeken él. Bihardiószeg és Székelyhíd esetében a belterületre, azon belül is az utcákra vonatkozóan rajzoltam fel a térkép csak néhány meghatározó elemét.

A Nyíracsaára vonatkozó kognitív térkép sokkal részletesebb, s nemcsak az utcákra, a faluban lévő épületekre, hanem a külterület meghatározó elemeire is kitér.

Érdekessége, hogy megjelennek rajta objektív térelemek, de olyan szubjektív térszerkezeti elemek is, melyek csak a helyben lakók mentális térképeinek lehetnek a részei (Lásd: *Alagút*). Így egy település mintáján keresztül követhetjük azt a folyamatot, melynek során az észleléssel létrejön egy sajátos belső térkép, s a térbeli tájékozódás primer szükségletein túl a szimbolizáció és az identifikáció lépésein keresztül a tér egyre személyesebbé válik számukra. Létrejött a tartalommal és az egyéni jelentéssel felruházott mentális térkép, melyet a falu lakói alkottak meg, így róluk beszél.

A földrajzi nevek számos alcsoportja között találjuk a belterületi nevek közé sorolt utcanevet. Emellett *mikrotoponímiai* elnevezések számos vizsgálat kiindulópontjai lehetnek. Kialakulásuk kétségkívül jóval későbbre tehető, mint a települések neve, sőt egyes határrészek. Míg a határ egyes részeinek az elnevezése a gazdálkodás szempontjából fontos volt, addig a település belterületén sokáig a szomszédokhoz viszonyítva határozták meg, hogy ki hol lakott. Az utcanév kialakulása szempontjából az is fontos volt, hogy a házak sorba rendeződjenek egy-egy településen, kialakuljon a település rendezett képe. Majd azt az utat, ahol a sorba rendezett házakat meg lehetett közelíteni, elnevezték. Ez lehetett ösztönös, főleg az utcanévadás korai szakaszában⁵, s lehetett mesterséges, tudatos. Az utóbbira a XIX. század végétől, a XX. század elejétől került sor.

„Utcánév: a főváros, a város, a község területén az út, az utca, a tér, a park, a köz stb. jellegű közterület neve, amely előtagból pl. személynév, fogalom, tárgy és utca jelentésű utótagból áll.”⁶

Amennyiben igaznak tekintjük azt a megállapítást, hogy a földrajzi nevek és azok változásai beszélnek a gazdasági és társadalmi változásokról, úgy ez fokozottan igaz az utcanevekre, hiszen érzékenyebben tükrözik a társadalmi és politikai változásokat a határneveknél, melyek a múlt pontosabb őrzői. Különösen a XX. század második felétől kezdve a fennálló rendszer politikai gondolkodásáról árulkodnak.

Kálmán Béla⁷ az utcanevekkel foglalkozva azt mondja, hogy az utcanévadás kezdeti szakaszában a természetes utcanévadás volt a jellemző. Nem alkot pon-

⁵ Kálmán B.: 1989, 161.

⁶ Részlet a HTIH elnökének 1/1976/III. 15. számú rendeletéből az utcanév és a településnév megállapításának általános szabályairól.

⁷ Kálmán B.: 1989.

tos korszakhatárt, mit tekint kezdeti szakasznak, de gyűjtésem alapján a vizsgált településeken a XIX. századig lehetett jellemző ez a névadás, ezt követően már a mesterséges elnevezések is megjelennek. 1888-ban Bihardiószegen *Zichy térnek* nevezik a település központját.

A természetes elnevezések közösségi eredetűek voltak, ösztönösen alakultak ki, hiszen csak a többi hasonlótól akarták megkülönböztetni, és mindig kapcsolatban voltak a tájjal: a *Temető utca* valóban a temető felé vezetett Nyíraczádon, a *Nagy utca* már 1864-ben Bihardiószeg legjelentősebb utcája volt, a *Felsőváros út* Székelyhid magasabban fekvő, felsővárosi részén volt, a talaj minőségére következtethetünk a bihardiószegi *Víz utca* elnevezésből, ahol tavaszi áradáskor a házakig ért a víz, a *Csűr utcán* egy hatalmas uradalmi csűr volt a legjelentősebb épületként, irányt jelölt a Székelyhídról kivezető hajdani postaút, a *Létai út*, a hetipiac valóban a *Piavon* volt Nyíraczádon, s nemzetiség nevét őrizte a szintén itt található *Oláh utca* s a bihardiószegi *Oláh falu*.

Ezzel szemben a mesterséges névadásként keletkezett utcanév legtöbb esetben nincs kapcsolatban a tájjal, a hagyományos elnevezéseket megszüntette, vagy számukat csökkentette.

A vizsgált településeken több mesterséges névadási hullám figyelhető meg, Bihardiószeg és Székelyhid esetében 1920 után, mindhárom településen 1945 után, de különösen az 1950-es években a politikai jellegű elnevezések, majd az 1990-es évektől a régi, hagyományos utcanévek bizonyos mértékű visszatérése.

Így az utcanévek változásai a település történelmének nyomait rögzítik.

A hivatalos utcanévadás megszegényíti, eltorzítja az eredeti névállományt, a gazdaság- és településtörténet egy-egy nyelvi emlékét pusztítja el. A *Zrínyi utca* semmit nem mond az ott élőknek, pedig a legidősebbek tudják, azért hívták *Mihálydi utcának*, mert erre mentek Nyírmihálydiba. S a *Hunyadi utcán* sem csak a legszegényebbek laknak már, pedig az itt élők csak csutkából húztak kerítést, és csutkával tüzeltek, olyan szegények voltak, ezért nevezték *Csutkasornak*. Az eredeti, természetes név mindig mond valamit az utca jellemzőjéről, míg a mesterséges hivatalos, uniformizált.

Bihardiószeg nagy kiterjedésű, hajdan mocsári környezetbe épült, rendezett utcás halmaztelepülés.

Pesty Frigyes gyűjtésében főbíró Kis István 1864 májusában 12 utcát jegyez fel (*Nagy utca*, *Velence*, *Köleses*, *Víz*, *Tószér*, *Horváth utca*, *Egyes*, *Halom utca*, *Csillag utca*, *Csűr utca*, *Oláh falu*, *Kándia utca*). A természetes nevek továbbélését bizonyítja, hogy ma is ezen a néven találjuk egy kivételével ezeket az utcákat. Egyedül a hajdani *Oláh utcát* nevezik *Új sornak*. Pesty Frigyes adatközlője lelkiismeretesen feljegyzi a név vélt vagy valós magyarázatát is. Így a mai *Alsó nagy utca* és *Felső nagy utca* a XIX. század közepén a várost kettészelő, Debrecen felé menő postaút volt. A *Velence*, *Víz* és *Tószér utcák* mind a település alsó, déli részén, mocsaras környe-

zetet jelölnek. Személynevet őriz a *Horváth és Csillag utca*, az *Egyed*, a *Kándia utca*, valamint az *Oláh falu* az ott lakó népességről kapta a nevét. Szinte látjuk a *Csűr utcán* a hajdani hatalmas uradalmi majorságot, s a *Köleses utcán* a beltelkeken termesztett növénytablákat.

Az 1888-ból származó, 1892-ben kinyomtatott térkép 36 szelvényéből a 21-es, 27-es, 28-as és 34-es jelöl összesen 18 utcanevet. A *Nagy és Halom utcákat* már alsó és felső részre osztja (*Alsó halom utca*, *Felső halom utca*, *Alsó nagy utca*, *Felső nagy utca*). A *Csillag*, *Csűr*, *Köleses*, *Oláh*, *Tószter utcát* itt is feltüntették, a *Halom utca* itt *Kereszthalom utca*. Új az *Alsó temető*, *Felső temető*, *Kis*, *Új utca*, a *Pető sikátor*, a *Templom tér*, a *Varga zug* és a *Zichy tér*. Borovszky Samu 1901-es adatai szerint 995 ház volt a település utcáin.

Benedek Zoltán 1996-ban megjelent könyvében 20 utcanevet sorol fel (*Malom utca*, *Tószter utca*, *Nagy utca*, *Kis utca*, *Velence*, *Kölesér utca*, *Víz utca*, *Horváth utca*, *Temetődomb utca*, *Egyed utca*, *Halom utca*, *Újsor utca*, *Pető utca*, *Alsósor utca*, *Pungyer utca*, *Sziget utca*, *Csillagváros utca*, *Telep utca*, *Csűr utca* és *Román falu*).

Székelyhid utcás, szalagtelkes település, központja a *Piac tér*, innen ágaznak szét a fő utcák. Az eredetileg két részből álló (*Székelyváros* és *Székelyhid*) települést az 1700-as évek végén egyesítették. A két részt a *Kágyai út* vágta ketté, mely ma hivatalos nevén *Petőfi Sándor utca*.

Az utcák kiterjedésére vonatkozóan 1851-ből van először adatunk Fényes Elektől. Ekkor 15 holdat foglaltak el. A település mai képe, az utcák elnevezése a XVIII. század utolsó harmadában kezd kialakulni, miután megépül a település központjában a római katolikus templom.

Benedek Zoltán 1996-ban megjelent könyvében 20 utcanevet sorol fel, minden esetben megadja a román elnevezést is (*Piac tér*, *Kandia*, *Állomás*, *Házhegy-sor*, *Felsőváros út*, *Legelő tér*, *Királykút*, *Temető*, *Nagy- és Kisvecser*, *Tormazug*, *Templom tér*, *Fürdő út*, *Nagyhegy*, *Sós út*, *Pincesor*, *Rozenfeld sikátor*, *Vágóhid*, *Szik út*, *Kendervég*).

Mindkét 1920-ban Romániához került, de a hivatalos adatok szerint is döntően magyarok lakta település esetében megfigyelhető, hogy a politikai közeg elenére 86 év után is megőrizték a természetes, magyar elnevezéseket, sőt Székelyhídon a 2004-es hivatalos utcanévjegyzék tartalmazza az *Ady Endre*, *Arany János*, *Dankó Pista*, *Irinyi János*, *Kazinczy Ferenc* és *Petőfi Sándor* utcaneveket. A természetes utcanevek főképp a magyar anyanyelvű lakosság mindennapi érintkezésében használatosak. Mivel a hivatalos utcanévadás itt román nyelven történt, a természetes utcanevek megőrizték elsődleges helyjelölő funkciójukat. A *Zólyomi téren* volt a hajdan e család által épített kastély, Kágyára vezetett a tájékozódást elősegítő *Kágyai út*, a közösségi élet fontos színhelyei voltak a *Piac tér* és a *Templom tér*. Fontos épületet jelölt az *Állomás út* és a *Fürdő út*.

Ezek a terek a XX. század elején kialakult új határok után egy másik állam fennhatósága alá kerültek. De az eltelt idő is bizonyítja, hogy a politikai döntés nem törölte el teljesen a korábbi összetartozás érzését.

Ha Barna Gábor okfejtését követjük, a tér az itt élők tudatában megduplázódott, s mindkét oldali kisajátítására hol erősebb, hol gyengébb törekvések történtek.

Az elmúlt 78 évben is továbbélő magyar elnevezések azt sejtetik, hogy az itt élők otthon érzik magukat a tájban s ez stabilitást jelent számukra. S ha az „euro-régió” fogalma meghonosodik, a határok teljesen átjárhatóvá válnak, a tér megduplázására és kisajátítására való törekvés is megfakulhat, talán egyszer el is tűnik.

Nem került sor ilyesfajta törésre a harmadik vizsgált település, Nyíracsad esetében. A falu határától keletre 7 kilométerre húzták meg a határt, a majdnem kizáróan magyar anyanyelvű lakosság tovább használhatta a korábban megszokott aktivitástereket. Megváltozott tartalommal, mert a társadalmi környezet is változott, különösen a második világháború után, hiszen a társadalom szerkezetének alapvető változása az élet minden területét felforgatta.

Ha Lynch⁸ felosztása szerint „olvassuk” Nyíracsad kognitív térképét, a vizuálisan meghatározó elemek közül az első, legszembetűnőbb alkotóelem az úthálózat. Mivel a lakóhely és a munkahely, a mindennapi élet két meghatározó helyszíne közötti valóságos és mentális „kötőfonal”, az úthálózat az, ami térbeli keretet nyújt mindennapjainkhoz. Nyíracsad központjából csillag alakban vezet hat nagy út a településről kifelé, melyek közül öt jelenleg is egy másik településsel vagy településrészsel köti össze. A ma legforgalmasabb *Kassai–Szatmári út* tengely vezet keresztül a falun Debrecen irányából Nyírlugos irányába. Bár a legforgalmasabb és talán legjelentősebb utakról van szó, sem nevük, sem az ott lakók „társadalmi súlya” nem tükrözi ezt a tényt.

Ha Debrecen felől érkezünk a településre, a mintegy 2 km hosszú *Kassai utcán* érjük el a központot. A mai utca elnevezésének körülményei nem ismertek, és nem is azonosíthatók, hiszen a települést délnyugati irányból elérő főút a központból *Szatmári utcaként* vezet északkeleti irányba. Kassa városa pedig a településtől északnyugatra található, mintegy 140 km-re. A névadás időpontja nem ismert, de a két világháború között még *Oláh utcának* nevezték.⁹ 1920-ban 29 oláh és 9 tót lakos élt ezen az utcán¹⁰.

A ruszin vagy rutén eredetű oláhok és a tót csúfnéven emlegetett szlovákok a keleti szertartású görög katolikus kereszténységhez tartoztak. A felekezetre vonatkozó csúfnév megjelent az utca régi elnevezésében. Régebben úgy emlegették, hogy az itt élők erről is, arról is jöttek Nyíracsadra, „itt laknak az oláhok”.

⁸ Lynch, K.: 1960.

⁹ Ujváry Z.: 2000.

¹⁰ Márton B.: 1929.

A *Szatmári utca* elnevezés, bármikor keletkezett is, már irányjelölő funkciójú, hiszen ma is ezen az úton érünk – a települést öt kilométerrel elhagyva – *Szabolcs-Szatmár megyé*be. Bár az utca korábbi elnevezése, *Szőlő utca*, sokkal hívebben tükrözi a település lakóinak mentális faluképét. Ötven-száz évvel ezelőtt még nem volt gyakori a másik megyébe történő utazás, viszont az utca végén található szőlőkbe tavasztól ősziig kellett járni. Módos porták voltak és vannak ezen az utcán. Sokan jártak erre, nemcsak a szőlőkbe, hanem az erre fekvő szántóföldekre, az almáskertbe. Érdemes volt tehát rendben tartani a portát.

Az utca elején volt a zsidó fürdő és a kóser mészárszék. Ennek a helyén működött az 1980-as évek végéig a település egyetlen húsboltja. Itt volt az olajútó is, a mai iskolaépület helyén. A falu legidősebb férfijai ma is emlegetik azt, hogy milyen jó volt az a mag, amit itt kaptak. A gazdák ide vitték a napraforgó magját kisajtolni, s vittek magukkal egy szegényebb kisfiút, aki a tehenek vagy a bivalyok elé állt addig, amíg kész nem lett a munka. Fizetségként a gazda telemerítette a gyereket kalapját tisztított maggal. Az olajútó mellett malom is volt. Fontos hely lehetett, ahol sokan megfordultak, hiszen az olajútóval szemben egy trafik állt, ahol gombokat, gyufát, cigarettát árultak. Egy özvegyasszony volt a trafikos, majd megvette Szegedi József férfiszábo az 1950-es években. A mester a faluban sok embernek varrt öltönyt, kabátot, kosztümöt, hiszen konkurenciája csak egy volt. A mester tanulók oktatásával is foglalkozott, akik innen jártak Debrecenbe elméleti órákra. Rangos volt itt varratni, főleg télen, hiszen az egyházi ünnepekre fel lehetett venni az újat.

Az utca első harmadában nem is voltak, s ma sincsenek csak lakóházak, hiszen ez a terület a mentális tudatban az üzlet, az árucseré tere volt, ahol a gazdemberek nem telepednek le.

Ha a *Kassai utca* felől az óramutató járásával megegyező irányba haladunk, a következő kivezető út a *Kossuth utca*, mely a tizenkét kilométerre levő kisvárosba, Nyíradonyba vezet. Mai elnevezése nem jellegzetes, a személynévadás egyik példája. A hajdani *Temető utca* már többet elmond arról, milyen szerepe volt az itt lakók életében. Bartha Elek meghatározása szerint¹¹ szakrális tartalommal bíró, földrajzi névről van szó. 3 temető volt itt. Az út jobb oldalán a református temető, ahová csak reformátusok temetkeztek. Ma már lakóházakkal beépült. Bal oldalon a görög és római katolikus temető, melyeket 1970-ben zártak be. Kereszt is áll a temető régi bejáratánál a mintegy három kilométer hosszú út közepén. Az út három, egymástól eltérő használatú „mentális” térre oszlik. A központból kivezető részen áll a görög és a római katolikus templom, a hajdani egyházi iskolai épületek (ma görög katolikus közösségi ház), az orvosi rendelő, a bolt, kocsmá.

¹¹ Bartha E.: 2006.

Világi és vallási helyszínek, a mindennapi közösségi élet szinterei, egymás mellett, de nem összekeveredve. Majd az utca közepén, a temetők, a szakrális élet fontos helyei. Az utca végén üzemek, és a lassan kiépülő, ide áthelyezett sportpálya. Ugyanakkor forgalmas út, hiszen nemcsak a közeli kisvárosba, hanem a településhez tartozó legnagyobb tanyára (*Asszonyrésszre*), valamint a *Guthi erdőbe* is erre lehet eljutni. Ma autóbusz közlekedik itt, két megálló is van, s az utca végéről indul az újonnan kiépített kerékpárút. Keskeny porták és kisebb belső telkek, kertek szegélyezik az utat. A település leghosszabb kivezető utcája a jelenlegi *Zrínyi utca*. Egyben az egyetlen, mely nem vezet másik településre vagy településrészre. Régi elnevezése, a *Mihálydi utca*, azonban jelzi, hogy korábban a településtől pontosan északi irányban található Nyírmihálydi felé indultak errefelé az ittlakók. Az utcán csak lakóházak találhatók, kivéve az első harmadának a végén lévő *Szegesfőzdét*, ahová a gyümölcsöt hordták és hordják főzetni, valamint a hajdani Bikaisztálló épületét, mely már nem áll. Jelenleg három önkormányzati bérakás van itt, de a köznyelv még mindig a *Bikaistálló* néven azonosítja ezt az utcarészt. A hajdani urasági épületben bikákat, csődöröket tartottak. Ide hozták aztán a faluból fedeztetni a nőtény állatokat. Kertjében, a *Bikakaszálóban* természetették az állatok takarmányát.

A *Mihálydi utca* mégsem emiatt fontos az ittlőknek. Egy szakrális esemény, mely a közösség életének fontos része volt, több mint 50 éve feledésbe merült, de jelenleg ismét ápolt, fontos helyszíne ez az utca.

Ezen az utcán mentek, s mennek ma is a hívők *Máriapócsra*, a könnyező Szűz Mária képéhez gyalog. A hosszú utca végén áll egy feszület, eddig kísérték a hívek a búcsúra menőket, hazafelé pedig itt várták őket vissza. A feszület alatt misét tartottak.

Mivel hosszú évtizedeken keresztül ez az utca „funkciótlan” volt a közösség mindennapjai szempontjából, sorvadásnak is indulhatott volna. Hogy mégsem így történt, azt két dolog biztosan segítette.

Az egyik az, hogy a hosszú-hosszú utca végén, a *Guthi erdő* szélén egy szabadidőparkot alakított ki az önkormányzat, ahová a diákok, és hét végén a családok is kijárnak jó időben sportolni és főzni.

A másik tényező, mely hozzájárulhatott az utca megmaradásához, az a szakrális jelentősége, mely a búcsújárásokhoz kapcsolódott. Hogy milyen fontos volt ez a közösség életében, azt bizonyítja a búcsújárás hagyományának újraélesztése. Ugyanúgy és ugyanott, ahogyan és ahol több mint száz évvel ezelőtt folyt.

Hogyan volt ez az 1900-as évek elején?

A templomban gyülekező hívek (100-150 fő) péntek reggel indultak a *Mihálydi (Zrínyi)* utcán kifelé a faluból. Elöl vitték a kiskeresztet 2-4 zászlóval, felváltva az erősebbek. Ezt követték a hívek, majd hátul ment egy szekér a Mária-képpel és enivalóval. Kemencében sült kalács, sült csirke káposztalevélbe csomagolva volt a

tarisznya. A proseccio megállt az út végén lévő keresztnél és misét mondtak. Innen indultak tovább a *Guthi erdőn*, Nyírmihálydin, Kislétán keresztül Máriapócsra, majd vissza. Útközben az olvasót végezték és Mária-énekeket énekeltek.

Vasárnap estére érkeztek vissza a zárandokok, akiket a római plébános várt a hívekkel. A *Mihálydi utca* végén lévő keresztnél elmondtak egy imádságot, majd közösen a görög katolikus templomba mentek egy rövid imára. A kereszttől a *Mihálydi úton* végig Mária-énekeket énekeltek, míg a templomba nem értek.

A zárandoklat 2007-ben indult hosszú szünet után újra. Az útvonal és a zárandoklat rendje ugyanaz, visszafelé viszont már autóbusszal, műúton jönnek a hívek.

Bartha Elek osztályozza a vallásos tartalommal rendelkező földrajzi neveket, melyek valamilyen szakrális tartalommal bírnak. Itt nem a név, hanem a hozzá fűződő hagyomány teszi az utcát „vallási térré”.

A Nyírábrány felé vezető *Dózsa utca* a kivezető utak közül a legrövidebb, egyszer meg is törik. Mai neve semmit nem árul el hajdani lakóiról. A *Magyar utcaként* emlegetett utcán jórészt reformátusok laktak, akiket a faluban „magyar” vallásúnak tekintettek.

A településen jelenleg négy felekezet él és tart fenn templomot (görög, római, katolikus, református, baptista). A felekezetre utaló csúfnevek megjelenése az utcanévadásban élesebb elkülönülést sejtet, mint amilyen a mai.

A településről déli irányba a hajdani *Buzita faluba* (ma tanyatelepülés) vezet az igencsak hosszú *Rákóczi utca*, melyet a bizonytalan eredetű *Ger utca* néven emlegetnek az idősebbek. Nagy, módos parasztporták, és hatalmas belső kertek szegélyezik az utcát.

Ez a hat utca adja a település gerincét. Nemcsak a hosszúságuk, hanem a hozzájuk fűződő mentális tartalmak jelzik a mindennapi térhasználat mikéntjét. Így adják azt a komplex tájfogalmat, melyben egyszerre van jelen az objektum és az ember helyhez való kötődése.

Ha továbbmegyünk a kisebb utcák által jelölt aktivitási terekre, egyre mélyebbre látunk a település belső viszonyaiba.

Haladjunk ismét a délnyugati irányból beérkező *Kassai utcától*, s kövessük Lynch felosztását a település megbízható kognitív térképének megrajzolásában, bejelölve az úthálózat további fontos pontjait, a településrészneveket, a csomópontokat s a fontos épületeket, iránypontokat.

A *Kassai utca* és a *Kossuth utca* közötti rész sohasem tartozott a divatos vagy a kedvelt lakóhelyek közé. Ma sem értik a falubeliek, ha valaki ide épít új házat. Többnyire az itt lakók gyerekei, unokái építkeznek ide, akik nem olyan tehetősek, hogy máshol vegyenek telket.

Miért van ez így? A régi temető hátsó végéhez futó *Hunyadi utcát* régen *Csut-keasornak* nevezték, ahol csak szegény családok laktak. Az utca nagy része aljas, sá-

ros, vizes hely volt, ahol kevesen laktak. Hogy az elnevezés abból fakadt, hogy főleg csutkával fűtöttek télen, vagy abból, hogy az itt lakók csak csutkából tudtak kerítést húzni a portájuk elé, arról megoszlanak a vélemények. De sem ötven évvel ezelőtt, sem ma nem gyakori innen vagy ide házasodni. Rontotta az utca portáinak az értékét az is, hogy innen lehetett megközelíteni a falu szeméttelepét.

A falu társadalmának mentális térképén ez az utca alacsonyabb értékkel bír, mint a település rangosabb részén fekvők.

Nem jártak jobban a *Hunyadi utca* mellett fekvő utcák sem, melyek a hajdani *Dezsőkert* nevű falurészen lettek nyitva. Egy Rapaport Dezső nevű tulajdonos kertjei helyén keskeny, vizes utcákat nyitottak „aljas” földben.

A település központjából induló és a *Szatmári utcáig* futó *Kolozsvári utcát* régebben *Nagy utcának* is nevezték. Itt egyértelműen megőrizte az elnevezés eredetét az emlékezet. Nagygazdák portái voltak itt, s ma is az ő leszármazottaik élnek a sokszor megosztott telkeken. Olyan parasztcsaládok, akik házassággal jelentős földterülettel rendelkeztek 1945 előtt, a családfők vagy az egyháztanács tagjai voltak, vagy a községházán volt befolyásuk. A leszármazottak ma is szorgalmas, tehetős emberek, a kárpótláskor visszaszerezték a földeket, vállalkozásokat alapítottak, s az egyháztanács tagjai. Nemigen lakik iszákos, dologkerülő, nem igyekvő ember ezen az utcán.

Arra, hogy az utcák elnevezését minden korban befolyásolja a fennálló politikai rendszer, jó példa Nyíraczádon a két háború közötti időből fennmaradt egyetlen elnevezés. A mai *Sport utcát* *Horthy utcának* nevezték. Ezt azonban csak a legidősebbek emlékezete őrizte meg, hiszen az itt található községi sporttelep ma a falu focicsapatának edzőtelepe és a hétvégi meccsek helyszíne. Sok családban fontos tájékozódási pont vasárnap délutánonként.

Csakúgy, mint a sportpálya szomszédságában levő 1970-ben nyitott temető, ahová immáron minden felekezetből temetkeznek. Egyik oldalról a sportpálya, másikról a *Cigánysor* határolja. A temetőnek mint szakrális térnek a sértetlenségét két oldalról is háborgatja a zaj: a sportpályáról beszűrődő kiáltások s a *Cigánysor*-ról ide szűrődő hangos zene. Talán ezért is válhatott némiképp profán helyé. A falubeli özvegyasszonyok (ők vannak többségben) szinte naponta kijönnek ide elgereblyézni a sírt. Az év és a nap bármely szakában többen vannak itt, s nemcsak a sírokat teszik rendbe, hanem beszélgetnek is egymással.

A *Sport utca* végéből ágazik el a *Hatház utca*. Neve beszédes, érdekessége, hogy emlékezet óta ugyanazok a családok lakják, csak a leszármazottak építenek itt, nincsenek betelepülők a falu más részéből.

A temetőt délről határoló *Vágóhíd utca* elején hajdan kényszervágóhíd működött, ahol beteg állatokat vágtak le. Ma az utcát kizárólag cigányok lakják. Emlékezet óta ugyanazok a cigány családok és leszármazottaik laknak a faluban. Egy időszakban csak itt telepedhettek le, később kiszivárogtak a környező utcákba, de

nem a falu más részére. A mindennapi érintkezésben csak *Cigánysornak* nevezik ezt az utcát. Egy nem cigány soha nem venne itt házat, de mivel az itt lakók családjai mindig a falu közösségéhez tartoztak, konfliktusmentes az együttélés.

A *Rákóczi utcából* elágazó *Pozsonyi utca* (bizonytalan eredetű a név, hiszen Pozsonyi nevű család nem lakott a faluban, és nem Pozsony irányába vezet) a mindennapokban *Zöld utca*, az út két oldalán elterülő falurész pedig a *Füveskert*. Az utca egy dombon kezdődik, de később aljas, vizes részen folytatódik. Dús fű nőtt itt, ahová legeltetni hozták az állatokat. Az utca végén volt a hajdani *Zsidó temető*. Az 1945-ig itt élő, jelentős számú zsidó közösség tagjai ide temetkeztek. Ma csak néhány megmaradt márvány sírjel emlékeztet a hajdani temetőre. A sírokat nem ápolják, de a temető helyét még nem parcellázták fel lakóházaknak.

A falu legmagasabbban fekvő területe a *Bárókert* néven emlegetett falurész. Dombos, homokos terület, amely a falu egyik birtokosának, Vécsey bárónak a tulajdonában volt. A földosztáskor a báró volt munkásai kaptak itt házhelyet. Gnáj Mihály, a báró kocsisa több parcellát kapott, az utca végén ma is főleg Gnáj vezetéknévű családok élnek.

Mivel itt volt a falu legmagasabb pontja, a második világháború idején katonai megfigyelőhelyet építettek itt ki. Magaslesről és gödörből is figyelték a repülőkhöz közeledését. A gödörben volt a „filelő”, állítólag itt jobban lehetett hallani a repülőkhöz hangját. A háború után sok lőszer és gránát maradt a földben, főleg kukoricagránát, mely a formájáról kapta a nevét. Mivel sok kisgyerek járt ide „kisházásdit” játszani a homokban, előfordult, hogy megtalálták a gránátokat. Mikor az 1960-as évek fordulóján elkezdték beépíteni ezt a falurészt, vigyázni kellett az alapok ásásánál.

1980 előtt az utcát *Illés Béla utcának* nevezték, de a névadásban nem az író játszott jelentősebb szerepet, hanem az, hogy az 1960-as évek fordulóján a falu tanácstitkárát Illés Józsefnek nevezték. A rendszerváltás után *Széchenyi utca* lett belőle.

A település délnyugati részén két utcánév hordoz jellegzetességet. A mai *Nyíl utca*t hajdan *Szalmad utcának* nevezték. Az elnevezés eredete ismeretlen, de a mai utcánév a legjellegzetesebb vonására hívja fel a figyelmet, hiszen az utca nyílegyenes.

A *Gát utca* elején egy széles vízelvezető árkon lehet átkelni. Az utca egyik oldala aljas, vizes, a másik homokos. Társadalmi-gazdasági szempontból ma is alacsonyabb státusú ez a szép fekvésű, csendes, erdőre néző terület, hiszen a falubeleiek ma sem értik, miért vesz valaki a „gáton” házhelyet.

A településen élők lokális identitásának fontos része, hol laknak, mely területet hogyan használnak. Az itt lakók szubjektív környezetében megjelentek és megjelennek azok az értékek, társadalmi normák, melyek különböző szociokulturális tényezőkről tudósítanak. A hol lakom, kik a szomszédaim, merre járok a faluban, adja azt a mentális teret, mely az identitás szerves része, segíti a környezettel való érzelmi azonosulást, hozzájárul a helyi azonosságtudat kialakulásához.

A település csomópontja a hajdani *Piac*, a mai *Petőfi tér*. Minden főút innen fut csillag alakban, de nemcsak a legforgalmasabb része a falunak, hanem egy fókuszpontja, ahol a legkülönbélebb tevékenységek koncentrálnak.

Ha valaki el akar jutni a falu egyik pontjáról a másikra, mindenképpen keresztül kell itt menni. Ha vásárolni akar, ügyet intézni, mindenképpen ide kell jönnie. Mind a mai, mind a korábbi neve tükrözi a térhasználat fontos jellemzőjét.

1948-ig itt tartották a hetipiacokat a református templom tözsomszédságában. Csak zöldségfélét árultak szerdán és szombaton, az állatvásár a mai sportpálya mellett volt, ahol ma is évente kétszer nagyvásár van.

A forradalom százéves évfordulójára állította a falu a tér északkeleti sarkába Petőfi Sándor szobrát. Ezt követően minden év március 15-én itt gyűltek össze a falubeliek koszorúzni, melynek időpontja a mise után volt. Sokan eljöttek, a gyerekek az iskolából, az idősebbek a templomból. Ma szabadtéri közösségi rendezvények színhelye.

A piactér környékén boltként, műhelyként, raktárként szolgáló házaikban éltek a zsidók egészen a második világháború végéig. Ma is hivatali épületek, irodák, üzletek vannak itt. Mindössze négy épületben van lakóház, de ha a teret aktivitástérként szemléljük, ez a közösségi élet, nem pedig a családi aktivitás színtere a közösség mentális tudatában.

Érdekes színfolt volt, hogy a tér valamelyik sarkát *Mócsi sarok*nak nevezték, az emlékezet szerint egy Mócsi nevű sánta zsidó lakott itt. Mások emlékezete szerint „özvegytér”-nek csúfolták, mivel szinte csak özvegyek laktak itt. Hogy hol volt, arra viszont senki sem emlékszik.

A faluközpont birtoklására (mely a települési pozícióban magasabb státusú területként jelenik meg) való törekvés mindig fontos volt. 1945 előtt a tehetősebb zsidó családok laktak itt, ma részben az önkormányzat, részben nagyobb vállalkozások kezében vannak az épületek, de a kereskedelmi-szolgáltató jellege mit sem változott.

David Lynch felosztásában külön említi azokat az épületeket, melyek többnyire szimbólumként jelennek meg egy-egy nagyvárosban. Ilyen épületek, melyek gyakran fontos iránypontként szolgálnak, a kisebb településeken, így Nyíraczádon is megtalálhatók. Ezek az épületek a közösség legtöbb tagja vagy jelentősebb csoportjai által használt aktivitásterek voltak.

Vagy azonos, vagy megváltozott funkcióval, de megmaradtak a jelenben is ilyen csomópontként. Az épületek közül valamennyi a falu középpontjában vagy az onnan elágazó utcák valamelyikének az elején van. Így vonzzák a fókuszpontba a lakosokat. Jelentéstartalmuk nem azonos az itt élők számára, sőt ezek a taltalmak is változhatnak időről időre. Jó példa erre a hajdani Vécsey család tulajdonában lévő kúria. A központban, de mégis védetten egy kisebb park mögött lévő épületben az államosítás után a községháza működött egészen 1999-ig. Az épüle-

tet tanácsházaként emlegették, ahol mindennapi ügyes-bajos dolgaikat jártak intézni az emberek. 1999 után ide költözött a községi könyvtár, ahová főleg a fiatalok jártak és járnak, iskolai tanulmányaikhoz gyűjtenek anyagot a könyvekből és az Internetről. Az épület ugyanakkor helyet ad néhány hivatalos rendezvénynek, tanácskozásnak. Ilyenkor helyszínként a *Vécsey-kúriát* tüntetik fel a meghívón. Egy ma negyven-ötven éves nyíraczádi járt a *tanácsházára*, a *községi könyvtárba*, a *Vécsey-kúriába*. Mindig egy épületbe, mindig közösségi aktivitástérként használva, de más néven emlegetve.

1999-re felépült az új polgármesteri hivatal, a volt csendőrlaktanya helyén. Az épület neve nem jó emlékeket idézett az idősebbekben, hiszen a birgerli csizmát hordó csendőrök feltétlen tekintélyt követeltek maguknak a faluban. Itt hallgatták ki a tolvajokat egy esküdt jelenlétében (persze a verés már nem az ő szeme láttára történt). Nagy szegény volt, ha valaki ide került. Még nagyobb szegény volt az, amikor a tolvajnak egy tyúkkal a hóna alatt kellett állnia a csendőrlaktanya ajtajában, s azt kellett mondani: „Így jár, aki tyúkot lop”. Történt mindez akkor, amikor a templomból miséről jöttek az emberek.

Kevesen élnek már azok közül, akik emlékeznek a hely ekképpen történő hasznosítására, de ők más érzéssel mennek ügyet intézni a hivatalba, mint azok a fiatalabbak, akiknek a későbbi orvosi rendelő vagy az utána hosszú ideig üresen álló épület jut eszükbe erről a helyről.

Ma egy kocsmá működik abban az épületben, amely 1945-ig a fináncok lakotya néven szerepelt a köztudatban. Itt volt a fináncok hivatala (szürke egyenruhát viseltek). Két jellegzetes tevékenységükre emlékeznek a falu lakói. Feladatuk volt a bormérés, 230 liter lehetett egy gazdának, és az eldugott dohány keresése, amit az élelmes falubeliek még a kutyaólakba is eldugtak.

Több malom is működött a faluban. A róla elnevezett *Malom utcán* ma takarmánytárolóként működik az egyik. A *Vécsey-kúriához* tartozó másikban működik a *Malom Galéria* állandó és időszakos kiállításoknak helyt adva. Községi tér mindkettő, de más funkcióval, más státusú emberek használják, mint hajdan.

Ha egy település akár jelképként használt iránypontjait meghatározzuk, önkéntelenül is magas épületekre gondolunk, melyek tájékozódási pontot jelentenek számunkra. Így van ez még inkább egy faluban, ahol a messze földről, de akár a közeli városból vagy a határból hazatérő a templomtornyokat pillantja meg először. A templomok legtöbbször a falu magasabb pontjaira épültek, nagy tornyokkal a táj fölé emelkednek.

Nyíraczádon négy templom van. A *baptista imaház*, a *római katolikus* és a *görög katolikus templom* kisebb dombokon, de nem a falu közvetlen központjában épült. A XIII. századból származó, ma református templom a település fókuszpontjában, de mélyen van. Legmagasabban a görög katolikus, utána a római katolikus, majd a baptista, végül a református templom emelkedik ki a lakóházak közül.

A templomok tájékozódási pontként szolgálnak az idegenek számára útbaigazításkor. A helybéliek mentális térképén az a pont, amelyhez kötődnek, ahová misére eljárnak, s az a hely, mely számukra a lokális identitás meghatározó eleme.

Bartha Elek¹² térszemléletében a templomot körülvevő terület szakrális térként jelenik meg, vallásos tartalommal bír a használók körében.

Ez a térhasználat jelen van Nyíraczádon is (pl. körmenetekkor, egyházi és templomi ünnepeken), de mind a négy épület esetében megtöri valamilyen világi épület vagy használat ezt a szakralitást.

A korábban *zsinagógaként* funkcionáló jelenlegi baptista imaház közvetlen szomszédságába települt a helyi bank és itt van a rendőrség körzeti megbízottjának irodája is. A pénz és a bűn az, ami egy szent hely közelébe nem illik.

A görög katolikus templomot ölelő domb mintegy bűvös kört húzott a legnagyobb létszámú gyülekezet temploma köré. Majd az 1980-as évek végén a falu felőli oldalon háromszintes paplakot húztak fel a domb aljában a régen felállított kereszt mellé. Az épület belóg a templom sziluettjébe, megtöri a varázst. Majd amikor 1992-ben a falu új papot kapott, s az elkezdett a templomkertben zöltséget, gyümölcsöt termeszteni, tovább rombolta a szakrális teret.

A legszebb helyen a római katolikus templom állt, egy meglehetősen nagy templomdombon.

Az 1927-ben neoklasszicista stílusban épült templom oldalába a falu felől 2007-ben termésköböl építettek egy „barlangot”, melyben a *lourdes-i* szentkép mását helyezték el. Bárki döntött is az építésről, nem érezte, milyen durván megsérti a templomot körülvevő szakrális teret egy stílusához egyáltalán nem odaillő építménnyel. A református templom a falu legféltettebb épülete, mely szimbólumként megjelenik minden, a települést bemutató nyomtatott és elektronikus médiában.

A körülötte lévő téren falunapok, fesztiválok zajlanak az alkalmanként felállított szabadtéri színpadon, s az itt szórakozó több ezer ember és az itt fellépő zenekarok zaja beszűrődik a templomba. Abba az épületbe, ahol turisták nézik a híres falfreskókat, s ahol ősszel komolyzenei koncertek vannak.

Sem az épület, sem a körülötte lévő tér nem alkalmas az elmélyült áhítatra. De erre máshol is találunk példát. Debrecenben a református Nagytemplom előtt majd minden hétvégén van éjszakába nyúló zenés program.

A település bel- és külterületéről a kivezető utakon lehet megközelíteni a határban lévő szántókat, erdőket, tanyákat, építményeket, melyeket aztán további dűlőutak kapcsolnak össze, megalkotva azt a hálót, mely körülöleli a falut. A kisebb dűlőutak, csapások, átjárók nincsenek feltüntetve a térképeken, azok csak a használók kognitív térképeinek nélkülözhetetlen alkotórészei. Ha egy gazda meg akarja közelíteni a földjét, oda lehet, hogy több úton is eljuthat. Ha siet, és üres

¹² Bartha E.: 2006.

szekérrel megy, választhatja a rövidebb, de rosszabb, kevésbé biztonságos utat. Terménnyel megrakodva nem jön a felázott, gödrös dűlőúton, mert bennragad. Hogy merre érdemes menni, azt a fiatalok megtanulják, „fejükben van a térkép”, s e szerint tájékozódnak. Útbaigazítást is ezek alapján a térképek alapján adnak manapság a földek új gazdáinak. A kognitív térképeken való közlekedés nemzedékről nemzedékre száll, ma kimehetünk a dédszülők hajdan volt szőlőjébe ugyanazon az úton kocsival, melyen ők mentek eső után szekérrel 90 évvel ezelőtt.

A térszerkezeti elemek használata nyomon követhető az egyes családokon, földhasználók nemzedékein keresztül.

Van azonban Nyíraczád lakóinak mentális térképén egy olyan elem, melyet sohasem használtak, a létezése is bizonytalan. Mégis több mint 700 éve tovább száll a létezéséről és használatáról szóló történet.

A település központjában álló, XIII. században újjáépült, ma református templomot alagút köti össze a tőle északnyugati irányban épült úgynevezett *Pusztai templommal* – szól a monda.

A Guth-Keledek nemzetségének ősi monostora a *Guthi erdőben* áll, a műúttól mintegy ötszáz méterre. Az 1936-ban elvégzett ásások után Kiss Lajos régész a XII. századra keltezte a kápolnát¹³, melynek a helyreállítás után is csak az alapja és három fala áll.

A falubelieknek a térről alkotott szubjektív képében az objektíve létező elemek mellett ott van ez a szubjektív térelem, az alagút, mely menekülési útvonalat jelent a falu központjában lévő templomba szorítottak számára. De ez az alagút elég nagy ahhoz, hogy egy lovas kocsis is végighajtson rajta.

Számtalan történet fűződik az alagút használatához valóságosnak tűnőtől az egészen mondaszerűig. A török idején a falubeliek ezen az alagúton keresztül menekültek a biztonságot nyújtó erdőbe.

A következő történet¹⁴ az alagutat tovább viszi a tőle mintegy 30 kilométerre levő nyírbátori templomig.

„Gáspárné mondta nekem, amikor ott szültem. Vót egy rettenetes részeges kódnus. Elaludt a bátori templomban és otthagyták a népek. Ott maradt a templomban.

Elveszett egy nagyúrnak a lánya. Ismerte, mert odajárt náluk kódnulni. A kódnus lebíjt a padok közé, hogy ne lássák. Két pap vezette ezt a lányt szellőzésre. Megleste, hogy hová vitték. Egy alagútba vitték. A kódnus hazament, és elment a lánynak az apjához, mert járt oda. Elmesélte, hogy látta a lányt, amint levegőztették. Egy pap vagy kettő, nem tudta megmondani. Rögtön a nagyúr rendőrkezsze adta a kódnust, aki elmondta, hogy hol látta a lányt. Megtalálták. És akkor tudták meg, hogy a bátori református templomot meg az acsádút egy alagút köti össze. Mások is meséltek erről az alagútról. Lehet, hogy a Puszta templomhoz is vezet ez az alagút, sok belesik az úton. (Útba esik Nyírbátor felé.) Lefejezték a papot, amiért a lányt elrabolták.”

¹³ Németh P.: 1967.

¹⁴ Saját gyűjtés. Dr. Katona Lászlóné, Nyíraczád, 2003.

Eljutottunk tehát ezen a képzeletbeli, csak az ittlakók által számon tartott alagúton a település külterületéhez.

Anthony D. Smith¹⁵ azt mondja, hogy a körülöttünk lévő teret arra használjuk fel, hogy elmondjuk, kik vagyunk. Ezt egy néglépcsős folyamatként írja le Cséfalvi Zoltán.¹⁶ Az észlelt környezethez az ember szubjektív tartalmakat kapcsol, szimbolizálja, majd identitása részévé teszi. Így a tér, amelynek segítségével nemcsak azt mondtuk el, hogy kik vagyunk, hanem az emlékezetet is továbbörökítettük, „szakrális térre” válik a közösség számára. Az a közösség, amelyik rendelkezik a tér ilyen képével, az otthon érzi magát a tájban, amely stabilitást biztosít neki. A nyírcsádiak számára nemcsak a bel- hanem a külterület is ilyen stabilitást jelentő tér, telis-tele a tér elemeinek olyan szubjektív jelentésével, mely csak a nemzedékről nemzedékre itt élők számára jelent valamit. A faluba betelepődők idegennek érzik magukat többek között amiatt is, mert ez a táj az elemek szimbolikus jelentésével nem része eddigi életüknek. Ha tíz, húsz vagy akár hetven éve a faluba települtől kérdezzünk a táj szimbolikus jelentéséről, a válaszok egyformák:

„Én nem vagyok tősgyökeres acsádi, az ittenieket kellene kérdezni.”

Ha visszatérünk földrajzi kiindulópontunkhoz, annak a bizonyos alagútnak a végén lévő *Pusztá templom*hoz és körüljárjuk a falut, magunk is bepillantathatunk ebbe a szakrális térbe.

A *Guthi erdő*nek csak egy kis területe tartozik a településhez, de a használata tágabb területre terjed ki. Az összefüggő erdőterület egyes részeit használat során megnevezték, birtokba vették. Az erdőben lévő építményekhez szintén nemzedékek történetei kapcsolódnak.

Az *Úrház*ként emlegetett épület valaha egy tehetős úr pihenője volt, ahova a falubeliek szolgálni jártak. Az államosítással az erdészeti központi épülete lett, egyben szálláshelyül szolgál a külföldi vadászoknak. Tehetős külföldi vadászok, állam- és kormányfők járnak ide pihenni. A falubeliek számára urak, mert úri módon tudnak viselkedni és jól fizetnek. Ma nem szolgálni járnak ide, hanem vadászként vadásztatni, takarítónőként és szakácsként a vendégeket ellátni. Akik ide járnak dolgozni, sok mindent átvettek a vendégek viselkedéséből, hiszen „urak közelében forgolódnak”. Így tartották a faluban 70 éve és ma is.

Az erdő másik jellegzetes épülete a volt *turistaház*, melynek már csak az alapjai láthatók. A Zsuzsi vonat Debrecenből Nyírlugosig vitte az utasokat, s az egyik megállóhely itt volt. A mai 70 év körüli falubelieknek még a fiatalágukat jelentette. Egy vendéglő működött itt, ahová nyári vasárnap délutánonként a fiatal házasok kijártak szórakozni. A faluból szekérrel mentek kora délután, s késő estik ma-

¹⁵ Smith, A. D.: 1991, 22

¹⁶ Cséfalvi Z.: 1991, 66–70.

radtak. Szalonnát sütöttek, az erdőben sétáltak. Az ösvények virágosak voltak, le lehetett ülni padokra. A vendéglőben lehetett ebédelni, a férfiak sört, pálinkát ittak. Cigányzenekar húzta a zenét egész délután és este. A szórakozás színtere volt ez, s ma, amikor erőfeszítések történnek a vasút felszedett vonalának újbóli lerakására s a körülötte zajló élet felélesztésére, ezeket az emlékeket is elő lehet hívni.

A *Guth* a *Guthi* erdőnek azt a részét jelentette, ahol az 1980-as évek végéig tanyák voltak. Itt mindig szorgalmas, igyekvő emberek laktak, akik nagyon szerették az ottani életet. Friss volt a levegő, szerették a fákat, gyümölcsöket, s a nagy szemű, papírhéjú diót. Művelték a tanyák körüli földeket, s hetente jártak be a faluba székkel vásárolni. Amikor az itt lakók előregedtek, beköltöztek a faluba. A tanyák mind elpusztultak, mert a fiatalok nem akartak kiköltözni. Egy életforma pusztult el ezáltal. A tanyák neve sem maradt fenn, pedig korábban a tulajdonosok neve szerint azonosították ezeket. Az épületekkel együtt a név is veszendőbe ment.

Ha visszafelé jövünk a faluba, a mintegy 220 fő lakosú *Asszonyrész* nevű nyatelepeülésen jövünk keresztül. Műút és kerékpárút köti össze a központtal. A főút mellett két oldalon található házakban fiatal, szorgos emberek laknak. Eljárnak dolgozni *Gúthra* az erdészetbe, a helyi fafeldolgozóba, régebben a *tyúktelepre* és a *csemetekertbe*. 1976-ban szűnt meg az iskola. Jelenleg vegyesbolt, kocsma és ökumenikus imaház adja a közösségi élet színterét.

Ahol az erdő véget ér, szántóföldek következnek. A *Csonkás*, *Csonkás dűlő*, *Kiscsonkás* nevű szántót az erdő kiirtásával alakították ki. Később almáskertet telepítettek egy részén. Az 1970-es évek elején az általános iskolások ősszel almát szedtek itt, a tanév végén az egész iskola ide kirándult. A felnőttek főztek, a gyerekek számháborúztak.

Hogy hogyan irtották az erdőt és tették művelhetővé, arról szóljon a következő történet a *Tivorán* nevű határrészről.

„1958 őszén kezdték és egész tavaszig irtották a tuskót a tivoráni határban. Nagyon nehéz munkával jutottak pénzhez és téli tüzelőhöz az emberek. A tuskót (vagy a helybeliek szóhasználatára szerint a dücsköt) irtókapával körbe kapálták, ásóval, baltával vágták ki a gyökereket. A kész tuskót össze kellett hasítani és hasábokat rakni belőlük. Nagyon kevés pénzt kaptak ezért a munkáért az emberek, de örültek neki, mert a gyökereket hazavihették téli tüzelőnek. A területet, amit megtisztítottak, ők művelték lóval, tehenel. Következő évben csemetét kellett bele ültetni, a csemete közé rakott termény az övéké volt.”¹⁷

Nagyon nehéz munka volt, s amikor a kárpótlás során a családok visszakaphatták földjeiket, sokan nem tudtak igazán örülni, hiszen eszükbe jutott a fáradtságos munka. Ma mindez gépesítve folyik.

Csakúgy feledésbe merült az is, hogy a *Sípos-hegyen*, melyet a faluban csak *Spira-hegy*ként emlegettek, hajdan minden télen szánkózni jártak a gyerekek.

¹⁷ Saját gyűjtés. Nyíracsaád, 2006.

Egy vállalkozó megvette, homokbányaként használta, s eltűnt a hegy. Ami tulajdonképpen csak egy jókora domb volt, de szánkózásra tökéletesen megfelelt. A Csonkással szemben, az út másik oldalán húzódó dombokon volt a *Szőlő, Öreg szőlőskert*. A domboldal mindkét oldalára telepítettek szőlőt, az aljába egy kis présház volt, körülötte gyümölcsfák és zöldségeskert. Ma egyiket sem művelik, a szőlőkultúra teljesen eltűnt a faluból. Innen délre jó minőségű szántóföldek voltak, melyekben a XX. század első felében gabonaféléket termesztettek, a század utolsó harmadában dohányt, málnát, uborkát és paprikát. Nem kellett locsolni, hiszen itt húzódott a *Villongó ér*, amelyből a nedvesség átszivárgott a földekre. Egyébként is vizenyős terület volt, hiszen itt van a *Hármas-sziget* és a *Tökös kút*.

A településről jó minőségű, gyönyörű alföldi tájjal övezett műút vezet ki déli irányban a *Buszita* nevű tanyára. Jelenleg 107 állandó lakosa van, s buszjárat köti össze a faluval. Nagyon szegény emberek laknak itt, szegényes portákon. A volt kastélyban a birtokos lakott. 1945 után különböző célra használták. Volt itt iskola, varroda, cipőfelsőrész-készítő üzem. Amikor 1995 táján megvette egy ismeretlen vállalkozó, úgy kezdték emlegetni: „a kastélyos”.

Az épületet felújították, körülötte gazdasági épületeket, parkot, lovardát építettek. *Buszitaról* többen jártak a kastélyba főzni, takarítani. Szinte természetes volt ez az itteniek számára, hiszen elődeik 1945 előtt ugyanezt tették. A kastély most is letekint az alatta húzódó házsorra, tulajdonosa ugyanúgy szervezi az ittlakók életét, mint elődei generációkkal azelőtt. S az ittlakók számára ez természetes. A kastély, mint az épített környezet egy eleme, már pusztá létével árulkodik az itteni társadalom belső hatalmi viszonyairól. S ezen nem tudott változtatni semmilyen politikai rendszer. Az objektum fennmaradt, a hozzá kapcsolódó kognitív kép tovább élt.

Ha továbbmegyünk északi irányba, elérünk egy gyönyörű fasort, amely hajdan a számvevőé volt. Két olyan helynév is fűződik ehhez a fasorhoz, mely az alagúthoz hasonlóan nem létező helyet jelöl, de a lakók mentális térképén ott van a hely egy pontjának meghatározására.

A két név egy-egy fát jelöl: Antal Sándor és Rózsa Sándor. Nemcsak az utóbbi, hanem az előbbi is betyár volt, őt itt akasztották fel. Antal Sándorról szól a következő történet:

„Ahogy megyen befelé az út Artánházára, a számvevőnek volt egy fasorja, és ott van eltemetve. Ez igaz volt. Antal Sándor egy betyár volt. Ezelőtt nem mondták, hogy tolvaj volt, hanem betyár. Azon a helyen akasztották fel és utána eltemették. Arról, hogy miket csinált, már nem beszéltek.”¹⁸

Rózsa Sándor Nyíracádon is járt (legalábbis a helyi hagyományok szerint).

¹⁸ Saját gyűjtés. Nyíracád 2006.

*„Rózsa Sándor, ha megéhezett a cimboráival, betértek a gazdagabb parasztokhoz és raboltak. Nyíracsadon is betértek egy házhoz, ahol a gazdát a cimborák bántani akarták, de Rózsa Sándor nem engedte. Jól-laktak, majd továbbáltak. A helyi betyárok a Pinczészéknél tanyáztak, a kúút oldalában volt a lejáró.”*¹⁹

Hogy mi az előző két történet igazságtartalma, azt nem tudjuk megmondani. Az azonban biztos, hogy a két hely létezik, és a hozzájuk kapcsolódó történet ma is él.

Ez a tér tehát, amely a Nyíracsadon lakók minden nap megélt környezetét jelenti. Gergely András²⁰ azt emeli ki, hogy a mentális térnek nagy szerepe van a lokális identitás kifejezésében. Erre találtam bizonyítást Nyíracsad fentebb meg-rajzolt kognitív térképében.

Egy ilyen helytörténeti vonatkozású tanulmány elkészítésekor figyelembe kell venni, hogy milyen lehetősége vannak a további felhasználásnak, mennyire válik a tudományos kutatás részévé. Az elkészült munka anyaga, felépítése meghatározza a további hasznosítás lehetőségeit, s azt, hogy hogyan kapcsolható a különböző kutatási irányokhoz.

Mivel egy ilyen adattár egyrészt forrásul szolgálhat a történelem, azon belül is a helytörténet számára, tovább gazdagíthatja egy-egy település saját múltjának ismeretét, megértését. Ugyanakkor a történelem újabb kutatási eredményei segítik a helynévanyag pontosabb megértését.

Másrészt mivel a névtan a nyelvtudomány egyik ága, az ilyen gyűjtések és feldolgozások pontosítják és kiegészítik a korábbi kutatásokat. Ugyanakkor a nyelvtudomány fejlődésének egyes elemei segítik a helynévanyag nyelvtudományi vonatkozásainak pontosabb magyarázatát. Ez a kölcsönhatás érvényesül egy-egy helynév pontosabb meghatározásában, hiszen az etimológiai vizsgálaton túl vagy attól függetlenül a helyét és az idejét is meg kell határozni, különben a helynév a levegőben lóg. A helynévanyag használható az adott települések helytörténeti monográfiájának részeként, valamint más, hasonló földrajzi elhelyezkedésű, etnikai összetételű települések helynévanyagának vizsgálatakor.

Ilyen módon a kapcsolódó társtudományok számára hasznos forrás lehet, valamint analógiás összehasonlítások elemét képezheti.

A helynevek vizsgálatának számos oldala lehet, mely további kutatások alapját képezheti. A számos irány közül az egyik, amelyiken elindulhatunk, az ember és a táj kapcsolatának kifejeződése a helynevekben. A földrajzi nevet az adott tájban élő emberek hozzák létre és adják tovább. Éppen ezért kifejeződik bennük az a személyes kapcsolat, mely az ott élőt az őt körülvevő tájhoz fűzi, ahol mindennapjait éli. Ez a kapcsolat tovább él az utcák, épületek, folyók, tavak,ombok, szőlőhegyek nevében, hangzásában. A földrajzi nevekben benne van a he-

¹⁹ Saját gyűjtés. Nyíracsad 2006.

²⁰ A. Gergely A.: 1997.

lyiek természete, történelme, kötődése. Sokféle értelmi-érzelmi tartalmat közvetítenek, színesen fejezik ki a tájban élő emberek világlátását, kultúráját, nyelvi, beszédbeli jellemzőit.

Ezért a régebben keletkezett helynevek csak akkor élnek tovább, ha az ember nem szakad el az őt körülvevő tájtól. Ha nem „használja” a tájat, a megnevezés igénye elvész, a névanyag sem él tovább. Ez a veszély erősödik az utóbbi évtizedekben.

A nevek továbbélése felveti az új helynevek keletkezésének kérdését is. Ha nincs igény a korábbi nevek használatára, van-e igény a táj új elemeinek megnevezésére? Hiszen a táj szüntelenül változik az ember romboló-építő munkájának eredményeképpen.

Az általam vizsgált három településen azt a jelenséget figyeltem meg, hogy bár a föld, erőd, mocsaras terület tulajdonosa változott, a terület elnevezése nem. Még mindig a *Rózen határba*, vagy a *Gazdáke erdejébe* mennek az új tulajdonosok a földjeikre, akkor is, ha már régen megváltozott a birtoklás vagy a művelési mód.

Így az a kérdés, hogy keletkeznek-e új helynevek, egy újabb kutatás tárgyát képezheti. Alaposabb vizsgálat nélkül nem mondhatjuk, hogy nem, bár elsősorban a határban épített új műtárgyak neve válik a közösség által szélesebb körben használttá, így egy adott településen földrajzi névvé. Hiszen mikor mondhatjuk, hogy egy-egy nevet földrajzi névnek tekintünk egy faluban? Mindenképpen akkor, amikor nemcsak többen használják, hanem több generáció mindennapi érintkezésében is megfigyelhetjük. Hiszen a laboratóriumi körülmények között alkotott, az ott élők által nem használt helynevek semmiképpen sem tekinthetők egy közösség történelmének részeként.

Ha már egy-egy helynevet a település földrajzi nevének tekintünk, következő lépésben rögtön magyarázni kezdjük. Ezek a név eredetének történelmi néprajzi, földrajzi stb. vonatkozásaira igyekeznek fényt deríteni. Hibás azonban, ha azt mondjuk, úgy *kell* magyarázni, ahogyan abban az adott tanulmányban olvashatjuk. Úgy is *lehet* az ott élő emberek nyelvének és múltjának a sajátosságai tükrében. Így egy nyitott rendszert kapunk, mely tovább bővíülhet, gazdagodhat a további kutatások során.

Irodalom

A. GERGELY ANDRÁS

- 1997 A térszerveződés szimbolikus üzenetei. Térátélés és politika a kilencvenes évek elején. In: Szabó Márton (szerk.): Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana Kiadó, Budapest, 287–303.

BARNA GÁBOR

- 2000 Mentális határok–megduplázott világok Folklorisztika. Budapest

BARTHA ELEK

2006 Vallási terek szellemi öröksége. Debrecen

CSÉFALVY ZOLTÁN

2000 Térképek a fejünkben. Budapest

KÁLMÁN BÉLA

1989 A nevek világa. Debrecen

KEMÉNYFI RÓBERT

2000 Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Debrecen

LYNCH KEVIN

1960 The Image of the City. MIT-Press, Cambridge/Mass

MÁRTON BÉLA

1929 A Nyírség helynevei. Budapest

NÉMETH PÉTER

1967 A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. X.

ANTHONY, D. SMITH

1991 National Identity. Penguin Books. London

UJVÁRY ZOLTÁN (szerk.)

2001 Nyíracsaád története és néprajza. Debrecen

Gabriella Illés

SOCIETY, SETTLEMENT, STREET NAME: STREETS IN BIHARDIÓSZEG AND
SZÉKELYHÍD, 'NARRATED' STREETS AND SPACES IN NYÍRACSAÁD

During our continuous relation to the environment, we shape images of the spatial sphere of the world situated around us, while elements of this spatial structure appear in maps that are present only in a mental way. In these maps, the values, social norms, and informal elements are connected to the spatial elements that are present in an objective way, which transform the landscape into a subjective environment. In this way, mental spaces are shaped expressing the extent of one's identification with his/her place of residence and the affection to the space in which elements referring to the manifestations of local prejudices also appear.

During the time of collecting elements of spatial structure in the three settlements investigated, which are located next to the Hungarian-Romanian border, one of the research issues was to examine the appearance of the geographical surface as well as the fauna and the farming activity in the elements of spatial structure. The other issue was to draw the mental image of a village, that is, to record the available mental maps created of the villages at a specific point in time. Here, apart from the objective spatial elements, the subjective elements of spatial structure arising during the individual process of perception of the space also appear. The mental map produced by the inhabitants of a village reveals information about the local residents themselves.

Magunkról

Magunkról

VOIGT VILMOS

A magyar zsidó kultúra öröksége, élő hagyományai

*A Néprajzi Látóhatár 2005/3–4. számának bemutatása. 2006. március 24. ELTE BTK
Néprajzi Intézet*

VOIGT VILMOS

A Györfy István Néprajzi Egyesület és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Intézetének rendezésében került sor a *Néprajzi Látóhatár* tematikus számának bemutatására. Nem meglepő ez az együttműködés, hiszen mind az akkor új egyesület, mind az akkor új évkönyv megszerveződése óta szoros a kapcsolat köztük. Most is az egyetemi intézet könyvtárában az alatt a tábla alatt vették a rendezvényt a két szervező fél reprezentánsai, amelyet 2004-ben a rendszeres budapesti egyetemi oktatás jubileumán ez a két intézmény helyezett el.

Bodó Sándor, a Györfy István Néprajzi Egyesület elnöke nyitotta meg az ülést, köszöntötte a megjelenteket, pár szóban visszatekintve az egyesület, a folyóirat céljaira, a megjelent kiadvány létrejöttére.

Először Schöner Alfréd főrabbi, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem rektora mondotta el gondolatait. Nem szokványos üdvözlést tolmácsolt, hanem a maga életútjának fázisaként három tájat említett: az általa feldolgozott kaposvári *Chevre Kadisa kódex* példáján a magyarországi zsidó díszített kéziratok művészet-történeti és népművészet-történeti kapcsolatairól – egykori debreceni szolgálatára visszaemlékezve az ottani kántorok gyakorlatában még megmaradt zsidó–magyar dallamegyezésekre –, valamint szülőfaluja, Tarpa szokásvilágára, amit az ő családja is gyakorolt: az Egyiptomból kimenekülés mintegy cselekvésszerű megjelenítése a *pészach* ünnep alkalmával.

Végül a *dras* szó mindkét értelmében ('jókívánság' és '[Tudományos] kutatás') kívánt további jó kutatást a zsidó néprajz művelőinek.

Halmos Sándor, a Debreceni Hitközség ügyvezetője a hagyományoknak a mai zsidóság életében betöltött szerepét hangsúlyozta.

Ezután került sor a tudományos előadásokra.

Voigt Vilmos ezekhez tartozó bevezetőjét itt közöljük.

A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata megújul, és ennek első jele a *Néprajzi Látóhatár* mostani, zsidó témájú számának megjelenése. Noha mind az egyesület, mind folyóirata eddig is példászerűen működött a Kárpát-medence népi kultúráját bemutatandó, azonban a magyarországi nemzetiségek kutatását eddig elsősorban a Magyar Néprajzi Társaság évkönyvsorozata (*A Magyarországi Nemzetiségek Néprajza*) képviselte – Európa-szerte páratlan mértékben és sikerrel – noha éppen zsidó tárgyú kötetet eddig nem publikáltak.

A „megújulás” mellett a „továbbfolytatást” is feltétlenül meg kell említeni, hiszen a mi néprajztudományunk kezdettől fogva foglalkozott a zsidó hagyományokkal. Másik oldalról a hazai hebraisztika és judaisztika egyik világszerte elismert erőssége volt a folklór iránti érdeklődés. Minthogy e közismert tényekről még tudománytörténeti áttekintések is készültek (többek között általam is), erről most nem is kell ismét szólnom. Nemes tudományos hagyomány folytatása tehát e kötet. És azt is büszkén teszem hozzá, hogy a helyszín, egyetemünk Néprajzi Intézetének könyvtára is példázza e hagyományt. Bizonyára köztudott, hogy még a mi bölcsészkarunk előző épületében a Pesti Barnabás utcában, a Néprajzi Intézet könyvtárszobájában tartotta óráit Scheiber Sándor, aki emiatt is válhatott a mi állami egyetemünk címzetes professzorává. Arcképe most is látható szemináriumai szobánkban, ott, ahol ebben a tanévben is szakkollégium keretében tanulhatják hallgatónk a zsidó hagyományokat.

Nem tartom véletlennek, hogy éppen most jelent meg a „magyar zsidó kultúrát” bemutató folyóiratszám. Mára ugyanis felnőtt egy olyan újabb nemzedék, amely odaadón és remélhetőleg egyre jobb felkészültséggel foglalkozik a zsidósághoz kapcsolható néphagyományokkal. A mostani szám több mint húsz szerzőjének legalább a fele sorolható ide: doktorandusok, doktori iskolát végzett fiatalok jelentkeztek, nyilvánvalóan nagyobb, több évre terjedő kutatásaikból mutatva be itt egyes részeket. Ugyanezt vehetjük észre a most itt meghallható előadásokból is.

Ugyanakkor a kiadvány szerzői között két másik csoportra is rá kell mutatnom.

Idős (és talán tekintélyesnek is nevezhető) magyar folkloristák is megszólaltak. Különösen jól látható itt a „debreceni vonal”, ami nem csoda, hiszen az ot-tani testvértanszéken is évtizedek óta folyamatos a zsidó néprajz és folklór iránti érdeklődés. Ez disszertációkban, publikációkban is megnyilvánul. Kár, hogy nekem is csak most jutott eszembe: jó lett volna e kötetben közzétenni legalább az ilyen egyetemi disszertációk és kiadványok jegyzékét. (Azóta kiderült, erre mód is nyílik a *Néprajzi Látóhatár* jövő számaiban.)

Még ennél is fontosabb, hogy zsidó értelmiségiek, sőt egyenesen rabbik is megszólalnak, mind a kötetben, mind az előadások során. Nemcsak jelképes jelentőségű, hogy Schöner Alfréd, az Országos Rabbiképző Egyetem rektora írásával kezdődik e kötet, és ez nem valamilyen udvarias üdvözllet, hanem tudományos dolgozat. Halmos Sándor részvétele a kötetben és konferencián azt jelzi, a mai zsidóság vezetői is érzik a mi szakkutatásaink fontosságát, sőt talán a hazai zsidó kultúra sokféleségének fenntartásában való felhasználhatóságát is.

A *Néprajzi Látóhatár* célja mindig is a Kárpát-medence néprajzának – ha úgy tetszik „határtalan” – művelése volt. A mostani számban is van (hogy mai fogalmakat használjunk) romániai, szerbiai, sőt az egész Kárpát-medencére kiterjedő tanulmány. A most elhangzó előadások pedig még inkább hangsúlyozzák az ilyen megközelítés fontosságát. Éppen ilyen irányban szeretnénk tovább fejleszteni a zsidó népeletre vonatkozó kutatásainkat.

Azt ugyan örömmel konstatálhatjuk, hogy újabban éppen ilyen szempontból fontos munkák láttak napvilágot az erdélyi zsidóságról, a felső-tiszai és kárpátaljai zsidó kultúráról, a *jesiva*-iskolákról, az érsekújvári vagy éppen a zentai zsidókról. Legutóbb a bécsi egyetem néprajzi intézete adott ki a burgenlandi zsidóság életéről szóló könyvet. Többen is foglalkoztak azzal a kérdéssel, milyen módon érvényesül, érvényesülhet a mai társadalomban a zsidó hagyományok továbbélése? Itt persze csak az utóbbi néhány évben megjelent és „néprajzi” szempontú munkákat említettük, nem is utalva az egyre gazdagodó egyéb tárgyú, közte történeti művekre vagy éppen visszaemlékezésekre. E kiadványok tematikus és módszertani sokfélesége is öröndetes. Mégsem lehetünk elégedettek. Éppen az osztrák könyv alcímében a „historische Fragmente” megnevezés szerepel, sajnos, találó minősítésként. Vagyis sok további leírásra és áttekintésekre elkészítésére lenne szükségünk. Érdemes lenne ezeket meg is tervezni, vagy legalábbis koordinálni, egyeztetni. Biztos vagyok abban, hogy a mostani rendezvény résztvevői erre hajlanak is.

Még egy öröndetes tény is közölhetek rendezvényünk látogatói számára. Filep Antal etnográfus kollégánk hívta fel a figyelmünket arra, hogy a kiváló erdélyi újságíró és fényképész, Erdélyi Lajos biztosan szívesen venné, ha kölcsönkérnénk tőle a régi zsidó temetőkről készített fényképeiből egy kis válogatást. Akik emlékeznek 1980-ban a Kriterion Kiadónál e tárgyban megjelent könyvére, már megcsodálhatták ilyen fényképfelvételeit. Most azonban sokkal jobb minőségben, nagyobb méretben és több esetben színes felvételeket csodálhatunk meg. Őszinte tisztelettel köszönjük a fényképdokumentálás klasszikusának, Erdélyi Lajosnak szíves közreműködését rendezvényünkön. A mai alkalom rangját az is jelzi, hogy ezt megelőzően a washingtoni Capitoliumban volt látható ez a fényképgyűjtemény! Itt csak válogatott képeket láthatunk. Feltétlenül szükség lenne arra, hogy a fényképek legjava új, technikailag is méltó formában ismét megjelenjen a

könyvpiacra. És ehhez mindjárt kutatási feladatot is javasolhatok. Ha jól tudom, a sírköveken látható feliratok szövegeit eddig még nem írták le és nem is közölték. Pedig pótolhatatlan fontosságú ez a forrásanyag. Mielőbb el kellene készíteni ezt az új, színes felvételekkel ellátott szöveg- és képkiadást!

(Orvosi kezelése miatt Erdélyi Lajos nem tudott eljönni bemutatónkra. Minden reményünk megvan azonban arra, hogy a közeljövőben eljön a mi Néprajzi Intézetünkbe, és magyarázatokkal is szolgálva bemutatja az itt látható, majdnem harminc csodálatos fényképét. Ami persze – ismétlem – csak csepp a tengerből, az ő gazdag, zsidó tárgyú és nemcsak zsidó tárgyú fotóművészeti tevékenységéből.)

*

A mostani kötet fölötti örömben, amit még csak fokoz az a tudat, hogy úgy látszik – főként az itt megjelenő fiatalok – folytatni is fogják ilyen tárgyú tudományos munkásságukat, legyen szabad méltatlan ajkainkra vennünk a *Szentírás* szavait. Noha ez nem az „Ó”-Szövetségben olvasható, hanem az „Új”-Szövetségben, azért az itt megszólaló egy valódi, igazi, vallásos zsidó ember, és az egész gondolkodásmód zsidó jellegű. Lukács (2:25 sqq.) említi a Jeruzsálemben élő istenfélő igaz férfit, Szimeont, aki, amikor megjelenni látta azt, amit egész életében várt, és ezt mondta: most már nyugodtan távozhatsz, mivel megláttam azt, ami „a Te Izrael néped hitének fényessége

A fentebb általam megemlített néhány könyv adatai:

A szerbiai kutatások kitűnően válogatott bibliográfiáját adta Gleszer Norbert előadásának mellékletében.

Vesd össze még: Bunardžić, Radovan: Menore iz Čelareva. Beograd, 1980. Jevrejski Istorijski Muzej u Beogradu – Muzej Grada Novog Sada.

Domán István: A talmudiskolák titkai. Budapest, 2001. Ulpius-ház.

Erdélyi Lajos: Régi zsidó temetők művészete. Bukarest, 1980. Kriterion.

Hörz, Peter F. N.: Jüdische Kultur im Burgenland. Historische Fragmente – volkskundliche Analysen. Wien, 2005. Selbstverlag des Instituts für Europäische Ethnologie (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität Wien – 26)

Kopka János. Zsidó emlékek a Felső-Tisza vidékén. (Fordította: Vrankó Tamás.) Budapest, 2004. Keleti Press.

Papp Richárd: Van-e zsidó reneszánsz? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében. Budapest, 2004. Múlt és Jövő.

Štrba Sándor – Lang Tamás: Az érsekújvári zsidóság története. Pozsony, 2004. Kalligram.

Vincze Kata Zsófia: *Visszatérők a zsidó valláshoz Budapesten. A hagyománytól való elszakadás és a bái tsuva jelenség kérdései.* (Budapest, 2006, kézirat, védésre benyújtott PhD értekezést az ELTE Folklore Tanszékén a „Magyar és összehasonlító folklorisztika” doktori iskola keretében.

Voigt Vilmos: *Magyar, magyarországi és nemzetközi. Történeti folklorisztikai tanulmányok.* Budapest, 2004. Universitas Könyvkiadó. (Itt a 109–152. lapok között olvasható írásaiban adok áttekintést a hazai zsidó néprajzi és folklorisztikai tevékenység több vonatkozásáról.)

Az előadásokat Domán István főrabbi, egyetemi tanár kezdte. Ebben a talmudi tudományos megközelítés jellemző és érdekes példáit mutatta be.

A Bácskából származó Gleszer Róbert a szegedi egyetemen végzett, a néprajz szakon. Jelenleg a budapesti Zsidó Egyetem doktorandusa, egyszersmind az ELTE Folklore Tanszékén is tanul. Mostani előadása a mai Szerbia területén eddig végzett judaisztikai kutatásokat tekintette át, különös tekintettel a néprajzi vizsgálatokra, a helyszíntől távolabb alig hozzáférhető helyi publikációkra. Itt közölt írásából is kiderül, milyen fontosak a Kárpát-medencei zsidóságra vonatkozó regionális kutatások, hiszen az egyformán az egykori Magyarországon élő kárpátaljai, burgenlandi és mondjuk a bácskai zsidóság hagyományai minden hasonlóságuk ellenére is jócskán eltérnek egymástól. A másik fontos kutatási szempont az, hogy a mai Szerbiában még más területekhez képest is borzalmasabb méretű volt úgy fél évszázaddal ezelőtt a zsidók és kultúrájuk emlékeinek elpusztítása. Alig élnek már olyan emberek, akiktől megkérdezhetjük hagyományos életmódjuk tényeit. Itt csakugyan az utolsó órában vagyunk, minden erőfeszítést arra kell fordítani, hogy összegyűjtsük, ami e hagyományból még megismerhető.

Egyébként a „bácskai” zsidóság története nem új keletű. Világszenzáció volt az Újvidéki Múzeum 1980-as kiállítása, amikor a várostól mintegy 30 kilométerre, nyugatra, a Duna bal partján feltárt celarevói temető zsidó díszítményeit (főként agyagba karcolt *menora*-ábrázolásokat mutató) leleteket tették közszemre. A 811 utáni, avar korszakra datálható leletek egyértelmű bizonyítékai annak, hogy ez átmeneti korban már éltek zsidók e tájon.

Dranik Réka (a kolozsvári egyetemről) a magyar és a román közmondásokban a zsidó alakjának megjelenítését vizsgálta, némi nemzetközi háttérrel. (Tanulmányának szövege már olvasható volt a kiadott kötetben.) Mind parömiológiai, mind a sztereotípiákat illető szempontból ezt a kutatást folytatni kell, kiegészítve és pontosítva. Újváry Zoltán hívta fel az előadó figyelmét Fleisch Ármín *A zsidó a magyar közmondásban* c. írására (Budapest, 1908. – különnyomat az IMIT 1908. évi évkönyvéből).

A *Néprajzi Látóhatár* szerkesztője, Keményfi Róbert rövid tájékoztatást adott a most megjelent kötetről, és közölte, a mostani ülésre elkészített új előadások szövegét is mielőbb közölni fogják.

Az ELTE Néprajzi Intézetének igazgatója, Verebélyi Kincső záró szavaiban a rendezvényt méltatva elsősorban az egyetemek közötti együttműködés újabb

szép példáját emelte ki, és biztosította a jelenlevőket, mind az együttműködés, mind a zsidó kultúra folklorisztikai-néprajzi kutatása folytatódni fog.

Végül, de nem utolsósorban köszönetünket fejezzük ki a tematikus szám megszervezőjének, Keményfi Róbertnek, valamint a rendezvény lebonyolításában Deáky Zitának és Gáspár Kingának. Nemcsak fontos, hanem igen jó hangulatú összejövétel volt, finom (sőt kóser!) pogácsával és italokkal. Itt sokan kötetlen beszélgetést folytattak ilyen témájú kutatásaik folytatásáról és egyeztetéséről. Ami persze a legfontosabb eleme volt a rendezvénynek.

És mindehhez, afféle *ceterum censeo*-ként azt fűzhetem hozzá, végre ki kellene adni néhai dr. Kohlbach Bertalan klasszikus értékű összegzését: *A zsidó néprajz*. Ez a 45 fólió lapból álló kézirat hovatovább háromnegyed évszázada várja a megjelentetést!

E számunk szerzői

2009/4.

ILLÉS GABRIELLA
PhD hallgató
DE BTK Néprajzi Tanszék
illesgabi@altisk-nyiracsad.sulinet.hu

LEGYES KRISZTIÁN
néprajzkutató
lkrinyo@vipmail.hu

LÓKÖS PÉTER
egyetemi docens
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
BTK Germanisztika Tanszék
plokos@freemail.hu

SZABÓ LÁSZLÓ
néprajzkutató
Damjanich János Múzeum
Szolnok

SZABÓ ZSUZSA
PhD hallgató
DE BTK Néprajzi Tanszék

TÓTH ARNOLD
etnográfus, muzeológus
Herman Ottó Múzeum
Miskolc
arnold@hermuz.hu

VOIGT VILMOS
néprajzkutató
ELTE BTK Folklore Tanszék
Budapest
voigt@ludens.elte.hu

A SZERKESZTŐ POSTACÍME:

Keményfi Róbert

DE Néprajzi Tanszék
4032 Debrecen
Egyetem tér 1.
Tel.: (0036) 52/489-100/22249
Fax: (0036) 52/512-958
e-mail: rokemenyfi@yahoo.com
neprajzilatohatar@gmail.com

A folyóirat terjesztésének szervezése *elkülönül* a szerkesztőségi munkától. A terjesztéssel kapcsolatos kérdésekkel, után- és megrendelésekkel forduljanak a Györffy István Néprajzi Egyesület elnökéhez, Bodó Sándorhoz.

DR. BODÓ SÁNDOR
főigazgató

Budapesti Történeti Múzeum
1250 Budapest Pf. 4.
Tel.: (0036) 1/225-7809
Fax: (0036) 1/487-8872
e-mail: bodo@mail.btm.hu

Megjelent internetes oldalunk

Honlapunk a *Néprajzi Látóhatár* évfolyamaihoz biztosít hozzáférést elektronikus formában és a *Györffy István Néprajzi Egyesület* tevékenységéről tudósít.

Honlapcím: www.neprajzilatohatar.hu

Szerzők figyelmébe!

A közlésre szánt cikkek, tanulmányok formai követelményei:

1. A kézirat terjedelme ne haladja meg a 40 000 leütést.
 2. A kéziratot .rtf (rich text) vagy .doc (Microsoft Word) formátumban, a képeket, ábrákat csatoltan .jpg formátumban mágneslemezen, e-mailben vagy CD-n, valamint kinyomtatott formában kérjük a szerkesztőhöz eljuttatni.
 3. A tanulmányhoz kérjük csatolni a 150-180 szónál nem hosszabb rezümét (lehetőség szerint angol nyelven),
 4. emellett a szerző nevét, munkahelyének megnevezését, postai és **elektronikus címét**, valamint munkahelyi beosztását.
 5. Felhívjuk szerzőink szíves figyelmét arra is, hogy a jegyzeteket és az irodalomlistát a folyóiratban alkalmazott formában adják meg.
- Lábjegyzet
Györffy I.: 1943, 36.
 - Irodalom
Györffy István
1943 Magyar falu, magyar ház. Budapest, Turul.
6. A tanulmányokhoz mellékelte ábrák, rajzok, fotók elkészítésénél vegyék figyelembe, hogy azok fekete-fehérben szerepelnek a periodikában.

A szerkesztő postacíme:

Keményfi Róbert

DE Néprajzi Tanszék

4032 Debrecen

Egyetem tér 1.

Tel.: (0036) 52/489-100/22249

Fax: (0036) 52/512-958

e-mail: rokemenyfi@yahoo.com

neprajzilatohatar@gmail.com

A folyóirat terjesztésének szervezése *elkülönül* a szerkesztőségi munkától. A terjesztéssel kapcsolatos kérdésekkel, után- és megrendelésekkel forduljanak a Györffy István Néprajzi Egyesület elnökéhez, Bodó Sándorhoz.

DR. BODÓ SÁNDOR

főigazgató

Budapesti Történeti Múzeum

1250 Budapest Pf. 4.

Tel.: (0036) 1/225-7809

Fax.: (0036) 1/487-8872

e-mail: bodo@mail.btm.hu

Legyes Krisztián: Az öltözködés és a táplálkozás
„hordozható imázselemei” a magyar migráns
fiatalok körében

A Danube cégtáblája Londonban (Anglia)

SZÍNES MELLÉKLET

Pick szalámi egy trieszti üzlet kirakatában (Olaszország)

Vegeta és Piros Arany, egy koppenhágai vacsora kellékei (Dánia)

SZÍNES MELLÉKLET

Fütyülős pálinka (a könyöklőn látható) egy St. Louisban rendezett házibuliban (Egyesült Államok)

Egy harrogate-i felső fűszeres fiók tartalma (Anglia)

SZÍNES MELLÉKLET

Magyarországi ízek, külföldön készült „magyar” ízek társaságában, egy harrogate-i hűtőben (Anglia)

Egy harrogate-i alsó fűszeres fiók tartalma (Anglia)

ETHNOGRAPHIC HORIZONS

A Periodical Published by Györfy István Ethnographical Association
Volume 18 Number 4 (2009)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Founding Editor

GYULA VIGA (1992–2001)

Editor

RÓBERT KEMÉNYFI

Head of the Editorial Board

ZOLTÁN UJVÁRY

Members of the Editorial Board

DÁNIEL BÁRTH, MÁRTA FATA (Tübingen), VILMOS KESZEG (Kolozsvár), MARGIT KÉSZ (Salánk/Beregszász), VERONIKA LAJOS (Debrecen/Iași), KÁROLY LÁBADI, JÓZSEF LISZKA (Komárom), GYULA VIGA

Editorial Secretary

ERIK LÁSZLÓ KOVÁCS

Copy Editor

JUDIT MAROSI

Translation

VERONIKA LAJOS

Proofreading

PÁL CSONTOS

Technical Assistant

ÉVA BIHARI NAGY

Cover design by:

CSABA DALLOS

Publication Sponsored by

National Cultural Fund

Ministry of Cultural Heritage Museum Department

The local government of Debrecen

Published by

SÁNDOR BODÓ, President of Györfy István Ethnographical Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Folyóiratunk a térségünkben együtt élő nyelvi, etnikai, vallási közösségek tárgyi-szellemi hagyatékát elemző, az asszimilációs, akkulturációs, integrációs folyamatokat értelmező írásoknak biztosít többnyelvű fórumot. Nem csupán térbeli és tárgyköri változatossággal, hanem különböző generációs nézőpontokból mutatja be a folytonosan alakuló Közép-Európa néprajzi örökségének jelentéseit. A tematikus tartalommal megjelenő egyes számainkban kiemelten foglalkozunk egy-egy szórványközösség kultúrájának több tudományágat átfogó megközelítésével.

Our periodical aims to provide a multilingual forum for scholarly works analyzing the intellectual and material heritage of co-existing communities of language, ethnicity or religious denomination in our region while interpreting assimilation, acculturation and integration processes. It intends to present meanings of the continuously changing Central European ethnographical traditions not only with geographical diversity and variety in fields but from different generations' points of view. In our thematic issues, we place emphasis on studying the culture of a particular Diaspora by means of approaching it from the viewpoints of several scholarly disciplines.